МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

Кафедра міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки

КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

з дисципліни
«МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ І ПРИВАТНЕ ПРАВО»

галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»

спеціальність: 292 «Міжнародні економічні відносини»

освітня програма: «Міжнародна електронна комерція»

вид дисципліни: обов'язкова

факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

Укладач: к.ю.н.,, доц. Новікова Л. В.,
викладач Здоровко С.С.

1. НАВЧАЛЬНИЙ КОНТЕНТ (КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ) – окремий файл.

Розділ 1. Загальна частина

Тема 1. Поняття та особливості міжнародного права

ЛЕКЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Навчальні питання:

1. Поняття, ознаки та функції міжнародного публічного права.
2. Предмет міжнародного публічного права.
3. Міжнародне публічне право як особлива система права.
4. Походження, розвиток та сучасний стан міжнародного публічного права.
5. Співвідношення міжнародного публічного та національного права.

ПИТАННЯ № 1. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ФУНКЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Міжнародне право, як термін має латинське походження. Право Стародавнього Риму складалось з таких частин: Jus publicum, Jus civile, Jus gentium.

Jus publicum це право, яке регулювало відносини людини з суспільством та державою. Сьогодні до цього права ми відносимо: конституційне право, кримінальне право, адміністративне право. Це те право де обовязковим субєктом виступає держава.

Jus civile це право, яке регулювало відносини між громадянами Риму в їх повсякденному житті. В сучасному житті до цього права ми відносимо цивільне право, шлюбно-сімейне право.

Jus gentium – право народів. Це право, яке визначало та регулювало права іноземців у Стародавньому Римі.

По законченно середньовіччя, коли вчені ідентифікували міжнародне право як окремий інститут, виникла потреба дати загальну назву цій системі норм. Як дань моди Римському праву назву новій системі права взяли з римського права, використавши назву **Jus** (право) **gentium** (народів), добавивши слово **inter** (між). Відповідно модифікувавши та доповнивши латинську мову винайшли термін Jus (право) inter (між) gentium (народів) – право між народами.

Міжнародне право – це система юридичних норм, що регулюють відносини між державами й іншими суб'єктами міжнародного права і створюються шляхом узгодження позицій учасників цих відносин та забезпечуються у разі потреби індивідуальним або колективним примусом.

Ознаки міжнародного публічного права.

1) це сукупність юридичних норм і принципів;

2) норми міжнародного права створюються шляхом фіксованої (договірної) або мовчазно вираженої (звичай) угоди між суб'єктами міжнародного права;
3) ці норми визнаються суб'єктами міжнародного права в якості юридично обов'язкових;
4) регулює взаємовідносини між носіями суверенної влади (проте поширюється не лише на держави, а й на інших суб'єктів, починаючи від міжнародних організацій і закінчуючи фізичними особами);
5) об'єктом міжнародного права є міжнародні відносини, що склалися між державами, державами та міжнародними організаціями, а також між останніми з приводу реалізації державами своїх суверенних владних прав;
6) реалізація норм міжнародного права забезпечується примусом, форми, характер і межі якого визначаються в міждержавних угодах, тобто у разі порушення або неналежного виконання суб'єкти, котрі створювали ці норми, нерідко звертаються до міжнародних органів для забезпечення дотримання цих норм (до Ради Безпеки, Міжнародного суду ООН);
7) міжнародне право виступає в якості окремої відособленої правової системи зі своїми галузями й інститутами, воно не є галуззю внутрішньодержавного права і не входить у його правову систему;
8) міжнародне право слід відрізняти від міжнародних відносин і дипломатії (під **міжнародними відносинами** розуміють сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних, військових, соціальних, культурних та інших зв’язків між державами, основними соціальними, економічними і суспільними рухами, що діють на міжнародній арені, тобто між народами в широкому значенні цього слова; д**ипломатією** називають сукупність прийомів і методів реалізації зовнішньої політики держав та інших суб'єктів міжнародного права, за допомогою яких: реалізується зовнішньополітична програма конкретної держави; реалізуються статутні задачі й функції міжнародної організації; реалізуються на практиці норми міжнародного права.

Функції міжнародного права – це основні напрями його впливу на соціальне середовище, що визначається його суспільним призначенням. За своїми зовнішніми рисами вони поділяються на дві групи: соціально-політичні; юридичні.

До **соціально-політичної групи**, сутність якої є зміцнення існуючої системи міжнародних відносин, відносяться:

- функція підтримання в системі міжнародних відносин відповідного стабільного порядку;

- функція протидії існуванню і прояву нових відносин та інститутів, що суперечать цілям і принципам міжнародного права (недопущення конфліктів, заборона загрози та застосування сили тощо);
- функція інтернаціоналізації, що полягає в розширенні та поглибленні взаємозв'язків між державами та зміцненні тим самим міжнародного співтовариства;
- інформаційно-виховна функція, сенс якої полягає в передачі накопиченого досвіду раціональної поведінки держав, в просвітництві відносно можливостей використання права, у вихованні в дусі поваги до права та до охоронюваних ним інтересів і цінностей (особливо це стосується держав, що нещодавно стали на шлях інтеграції до світового співтовариства).

До **юридичних функцій** міжнародного права, сенс яких полягає в правовому регулюванні міждержавних відносин, увійшли:
- координаційна функція, оскільки норми міжнародного права встановлюють загальновизнані стандарти поведінки в різних галузях взаємовідносин держав;
- регулятивна функція, яка проявляється в прийнятті державами чітко встановлених правил, без яких неможливі їхнє спільне існування;
- забезпечувальна функція, зміст якої складається з того, що міжнародне право має норми, які сприяють державі дотримуватися визначених правил поведінки;
- охоронна функція, яка складається з наявності в міжнародному праві механізмів, які захищають законні права та інтереси держав (при цьому не існує наддержавних механізмів примусу, у випадку необхідності держави самостійно колективно забезпечують підтримку міжнародного правопорядку).

ПИТАННЯ № 2. ПРЕДМЕТ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.

Відтак, міжнародне право – це система юридичних норм і принципів, які створюються державами та іншими суб’єктами міжнародного права, спрямовані на підтримання миру, безпеки і співробітництва в сучасному світі, та забезпечуються в разі необхідності примусом, що здійснюється його суб’єктами індивідуально або колективно.

Отже під предметом (об’єктом) міжнародних відносин розуміють особливий вид соціальних відносин – міжнародні відносини, що мають міждержавний характер. Це твердження різні автори формулюють по-своєму, проте різниця полягає тільки в тому, що одні автори не виходять за межі суто державних відносин, а інші — цю сферу розширюють, беручи до уваги відносини не тільки між державами, як основними суб’єктами міжнародного права, але й іншими – державоподібними утвореннями, націями, що борються за незалежність тощо.

Міжнародне право регулює відносини, що виходять за рамки внутрішньодержавної компетенції. При цьому предметом міжнародно-правового регулювання виступають відносини виключно між суб'єктами міжнародного права. Відтак, міжнародне право є складний комплекс юридичних норм, що створюються державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міжнародних відносин шляхом угод та являють собою самостійну правову систему, предметом регулювання якої є міждержавні та інші міжнародні відносини, а також певні внутрішньодержавні відносини, пов'язані з участю їх суб'єктів у відносинах між собою. Міжнародному праву як термінологічній категорії притаманний певний ступінь умовності. Історично сформований і прийнятий в державних та міждержавних актах, інших офіційних документах, а також в науковому середовищі термін «міжнародне право» не зовсім адекватний істинному значенню цього поняття.

Відносини, що регулюються міжнародним правом, досить часто ототожнюються з поняттям «міжнародні правовідносини», які включають відносини:

1) між державами — двосторонні та багатосторонні, серед яких особливе значення мають відносини, що охоплюють міжнародне співтовариство в цілому;

2) між державами і міжнародними міжурядовими організаціями, передусім у зв'язку з членством держав у цих міжнародних організаціях;

3) між державами та державоподібними утвореннями, що мають відносно самостійний міжнародний статус;

4) між міжнародними міжурядовими організаціями.

Розуміння предмету міжнародного права пов'язано з відповіддю на питання, до кого звернені норми міжнародного права. Сьогодні норми міжнародного права зобов'язують не тільки держави в цілому, хоча компетенція і поведінка органів держави і посадових осіб, відповідальних за забезпечення виконання і дотримання міжнародних зобов'язань, здебільшого регламентується нормами внутрішньодержавного (національного) права кожної країни. Адресатом міжнародно-правових норм часто стають цілком конкретні державні органи і навіть посадові особи органів влади відповідної держави, чиї права і обов'язки напряму формулюються у положеннях багатьох міжнародних договорів. Більше того, існують міжнародні договори (і їх кількість невпинно зростає), окремі норми яких звернені безпосередньо до індивідів, а також юридичних осіб різних категорій, як до потенційних носіїв прав та обов'язків, встановлюваних договірними нормами міжнародного права. Міжнародне право існує таким чином у двох просторових вимірах. З одного боку, воно сформувалося і функціонує як частина міждержавної системи владних повноважень, що охоплює різнорідні елементи взаємозв'язків в рамках міжнародного співтовариства. Цей підхід обумовлює розуміння міжнародного права передусім як регулятора міжнародних відносин, зовнішньополітичних дій держав як організованого

комплексу юридичних значущих фактів, існуючого в межах міждержавної системи відносин і лише в ній. Однак з іншого боку, погляд на міжнародне право як на складову частину всесвітньої правової системи, яка включає поряд із міжнародним правом правові системи окремих держав, тобто національні правові системи, дозволяє зрозуміти основну роль і призначення міжнародного права в сучасному світі. Йдеться, звісно, про узгодження, взаємодію, в рамках якої певні норми міжнародного права беруть участь у регулюванні внутрішньодержавних відносин, безпосередньо застосовуються в рамках правової системи суверенної держави, натомість окремі норми національного права країн-членів міжнародної спільноти беруться за основу для вироблення уніфікованих правил і норм для регулювання певної сфери міждержавних і міжнародних зносин на загальносвітовому рівні. З цим пов'язана тенденція у розвитку сучасного права, яку можна назвати «зустрічним рухом»: міжнародні договори та інші міжнародні юридичні акти орієнтуються на взаємодію з національним законодавством, зберігаючи поважне ставлення до неї, до юрисдикційних привілеїв та імунітетів кожної держави; разом з тим закони та інші нормативно-правові акти національних держав збагачуються нормами, обумовленими міжнародним правом, що містить відсилання до міжнародних договорів, положення про спільне застосування національних і міжнародних правил і практик і про паритетне в колізійних ситуаціях застосування національних та міжнародних законів.

ПИТАННЯ № 3. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО ЯК ОСОБЛИВА СИСТЕМА ПРАВА

За своєю структурою сучасне міжнародне право є багаторівневим. Можна говорити про **елементарний структурний рівень – структуру норми, компонентну структуру на рівні інституту і галузі міжнародного права.** Сучасне практичне міжнародне право в такому спрощеному вигляді майже не функціонує. Нормативний масив міжнародного права структурований у багатьох площинах, зокрема у ієрархії його норм. Коли йдеться про ієрархічну структуру міжнародного права, доцільно виділити основні принципи міжнародного права як головні провоутворюючі засади цієї системи права. Поза основними принципами не може функціонувати жоден інститут чи галузь, і навіть система міжнародного права в цілому.

Норма міжнародного права – це створене угодою суб'єктів формально визначене правило, що встановлює для них права, обов'язки та забезпечуване юридичним механізмом.

Інститут міжнародного права – це відносно відокремлена сукупність міжнародно-правових норм, що у межах міжнародного права регулюють визначену сферу відносин відповідної галузі між його суб'єктами або встановлюють міжнародно-правовий статус чи режим будь-якого простору, сфери або іншого об'єкта міжнародних правовідносин (наприклад, інститут територіальних вод, захисту прав дитини і т.п.). Іноді інститути регулюють

міжгалузеву сферу відносин. У такому разі вони не є складовими певної галузі і функціонують як міжгалузеві інститути. В міжнародному праві відіграють основну, часто визначальну роль загальносистемні інститути міжнародного права. **Загальносистемні інститути міжнародного права — це особлива сукупність норм, покликаних забезпечувати стійкість системи права.** У системі міжнародного права вони є тим ядром, навколо якого формуються галузі міжнародного права. До таких інститутів належать інститут міжнародної правосуб'єктності, інститут міжнародної правотворчості, інститут застосування норм міжнародного права, інститут міжнародно-правової відповідальності, інститут розв'язання міжнародних спорів тощо.

Галузь міжна родного права – це комплекс однорідних норм певного функціонального призначення. У системі міжнародного права розрізняють основні, профільні, традиційні і комплексні галузі. Практичною доцільністю керуються науковці, коли впроваджують поняття **профільної галузі – це всеосяжний масив норм регулювання конкретного виду міжнародних відносин**. Наприклад, у міждержавних відносинах з освоєння космічного простору задіяно норми права міжнародних договорів, права міжнародних організацій, права зовнішніх зносин та ін. Але профільною галуззю в цій сфері виступає міжнародне космічне право. Профільним для міжнародних морських зносин є міжнародне морське право, для співробітництва у сфері повітряних сполучень – міжнародне повітряне право, в дипломатично-консульських відносинах – право зовнішніх відносин, у діяльності міждержавних організацій – право міжнародних організацій та ін.

Під **традиційними галузями** часто мають на увазі ті галузі, які склалися ще в так званому класичному («старому») міжнародному праві: дипломатичне право, право міжнародних договорів, мжнародне морське право тощо.

Для комплексних галузей міжнародного права характерне інтегральне, «міжгалузеве» регулювання складно структурованих міжнародних відносин. Комплексні галузі є особливими асоціаціями норм права, які можуть функціонувати у сфері суміжних об'єктів правового регулювання.

ПИТАННЯ № 4. ПОХОДЖЕННЯ, РОЗВИТОК ТА СУЧАСНИЙ СТАН МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Є декілька теорій виникнення міжнародного права.

Державницька теорія виникнення міжнародного права пов’язує виникнення міжнародного права з виникненням держави. Це є логічним. Ми знаємо, що право не може існувати без держави на національному рівні. Право регулює державні відносини. Право визначає структуру держави. З іншої сторони держава, також, є основою права. Якщо хтось з суб’єктів порушує право, держава втручається і притягує відповідного суб’єкта до відповідальності.

Додержавницька теорія не пов'язує виникнення міжнародного права з виникненням держави. Представники додержавницької теорії вважають, що відносини та правила, які їх регулюють, можуть існувати у будь-якому соціумі. Прикладом є сім'я. В кожній сім'ї є свої правила. Що заважає суспільству, яке існує поза державою мати свої правила поведінки. Що заважає різним групам людей контактувати одна з одною. А такий контакт передбачає наявність правил. Представники додержавницької теорії вважають, що міжнародне право регулює відносини між народами, а не між державами. І ці правила існували до виникнення держави, існують зараз коли є держави і будуть існувати у випадку коли держави зникнуть.

Постдержавницька теорія ґрунтується на тому, що міжнародне право виникло по закінченню середньовіччя. Представники відповідної теорії вважають, що міжнародне право виникло лише тоді, коли почали створюватись універсальні міжнародні норми, які стосувались багатьох країн світу. Це твердження ґрунтується на тому, що одним з основних принципів права є принцип універсальності – правила однакові для всіх. До закінчення середньовіччя правила, які регулювали відносини між різним народами чи державами були різні і вони часто відрізнялись в залежності від держави (так, наприклад Київська Русь з німцями мала одні правила, з хазарами інші). По закінченню середніх віків, почали виникати централізовані держави (Іспанія, Британія), які були достатньо могутніми для того щоб нав'язувати свої правила іншим державам.

Також, слід зазначити, що деякі вчені заявляють про те що **міжнародного права не існує**. Захищаючи цю теорію, приводять такі твердження:

1) право є універсальним і право виконується при наявності сили. На сьогоднішній день немає такого універсального надоргану, який би застосовував силу до держави порушниці на Землі. Якщо немає тієї сили яка може застосувати до порушників приму, відповідно держави можуть робити все, що захочуть.

2) в світі відсутній міжнародний суд, тобто універсальний орган який би розглядав всі спори які виникають. Міжнародні суди які є на даний момент, можуть розглядати справи тільки за згодою держави.

3) сьогодні в світі відсутній єдиний законодавчий орган який створює норми міжнародного права.

Виділяють такі основні періодизації міжнародного права:

1. **Формаційний підхід** (К. Маркс, Ф.Енгельс). В основі цього підходу лежить те, що кожному історичному періоду відповідає певна суспільно-економічна формація. Класифікація відповідно до формаційного підходу: первіснообщинний період, рабовласницький період, феодальний період, капіталістичний період, комуністичний період.

2. **Цивілізаційний підхід** (А.Д. Тойнбі). В основі відповідного підходу лежить історія цивілізацій що народжуються, розвиваються та зникають. Класифікація відповідно до цивілізаційного підходу: єгипетська цивілізація, грецька цивілізація, римська цивілізація, іспанська цивілізація, французька

цивілізація, англійська цивілізація, американо-російська цивілізація, американо-європейська цивілізація.

3. **Періодизація конгресів** (Ф.Ф. Мартенес). 1 етап – період до Вестфальського конгресу 1648 року (основний спосіб вирішення міжнародних питань була війна). 2 етап – період між Вестфальським конгресом та Віденським конгресом (переважає політичний спосіб вирішення міжнародних питань). 3 етап – після Віденського конгресу 1814 – 1815 років (в міжнародному праві почали розвиватись права людини).

Сучасні історики розглядають Вестфальський мир як подію, яка заклала основи сучасного світового порядку – поділу світу на національні держави і появу пов'язаних з цим принципів міжнародного права. В деякому розумінні саме *Вестфальський мир заклав основи сучасної Європи, більша частина якої входила в ті часи до сфери впливу Священної Римської Імперії. У результаті конгрес вийшов найбільш представницькою нарадою в історії Європи: на ньому були присутні делегації 140 суб'єктів імперії та 38 інших учасників.*

Віденський конгрес – конференція *послів великих держав* Європи, *очолювана австрійським дипломатом* Клементом фон Меттерніхом, *яка проходила у* Відні *з* 1 листопада 1814 *р. до* 8 червня 1815 *р. Мета конгресу полягала в тому, щоб врегулювати питання і перекроїти* континентальну *політичну карту після розгрому* наполеонівської Франції.

4. **Періодизація за міжнародними організаціями** (Лукашук І.І.). 1 період – період класичного міжнародного права (від закінчення середньовіччя до створення Ліги Націй 1919-1920 рр.). 2 період – перехідний період в міжнародному праві (від створення Ліги Націй до створення Організації Об’єднаних Націй). 3 етап – сучасний етап міжнародного права (від створення ООН 1945 рік до сьогодення).

5. **Періодизація за світовими війнами**. 1 період – до Першої світової війни. 2 період – між Першою світовою війною та Другою світовою війною. 3 період – після Другої світової війни. Відповідно до цієї періодизації можна стверджувати наступне: після кожної світової війни людству стає зрозумілим, що існуюча система регулювання міжнародних відносин не спрацьовує. І тому після війни нації та держави намагаються створити нову систему стримувань, противаг та регулювання міжнародних відносин.

Найбільш прийнятною можна вважати таку періодизацію міжнародного права: І. Від найдавніших часів до Вестфальського конгресу (1648). ІІ. Від Вестфальського конгресу до епохи Великої французької революції (межа XVIII – XIX століть). ІІІ. Від епохи Великої французької революції до створення Версальської системи (1919 – 1939). IV. Від створення Версальської системи до наших днів (сучасна епоха): а) Версальська система (1919 – 1939); б) міжнародне право періоду протистояння тоталітаризму та демократії (1945 – кінець 80-х років); в) міжнародне право часів переходу до поліцентризму (з кінця 80-х років XX ст. до наших днів).

Сучасний стан розвитку міжнародного публічного права. Міжнародне право має за мету обмежити право держави на ведення війни та перетворити координацію дій суверенних держав на систему співробітництва та досягнення взаємної вигоди. Концепція міжнародно-правового співробітництва виникла у зв'язку із двома іншими головними концепціями —jus cogens і міжнародного суспільного порядку, — що ґрунтуються на принципах і нормах міжнародного права, юридична сила яких вища, ніж в інших норм. Відбувся перехід від співіснування держав до співробітництва між ними — з метою не лише досягнення міжнародного миру та безпеки, а й сприяння здійсненню соціальних і політичних ідей, що виражається в поширенні міжнародних всесвітніх і регіональних організацій у різних галузях.

Ще однією особливістю сучасного міжнародного права є визнання окремого індивіда. Раніше фізичну особу вважали скоріше об'єктом міжнародних правил, ухвалених суверенними державами. Зараз підвищується статус людини в міжнародному праві, що проявляється в розвитку правових норм захисту інтересів біженців, кодифікації прав людини на світовому та регіональному рівнях і прогресі міжнародного права у збройних конфліктах.

Відродження націоналізму, виникнення етнічних конфліктів і громадянських війн призвели до підвищення активності Ради Безпеки ООН. Постало питання про «гуманітарні та демократичні інтервенції», тобто інтервенції проти «незаконних режимів» на підтримку або установлення демократичної системи управління в іншій державі, бо між демократією й ефективною гарантією прав людини є необхідний структурний зв'язок. Відбувається становлення права міжнародного співтовариства, відмінною рисою якого є підвищена увага до забезпечення інтересів цього співтовариства. Спостерігається зміна механізму створення норм загального міжнародного права. їх створює міжнародна спільнота, тобто представницька більшість держав. З'явилися зобов'язання, на участь у забезпеченні дотримання яких мають право всі держави. Удосконалено механізм реалізації норм міжнародного права як на інтернаціональному, так і на національному рівні. Істотно поглибилася взаємодія міжнародного та національного права, без чого неможливе їх функціонування. Винятково важливим є затвердження в міжнародному праві принципу демократії, згідно з яким лише держава, що відповідає загальноприйнятим стандартам демократії, може бути повноправним членом міжнародного співтовариства. Саме в цьому аспекті слід розуміти положення Статуту ООН про те, що прийом у члени Організації відкритий для всіх миролюбних держав, які беруть на себе зобов'язання за Статутом, можуть і бажають ці зобов'язання виконувати.

ПИТАННЯ № 5. СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Міжнародна доктрина в цьому питанні виробила три основних напрямки: одне дуалістичне і два моністичних.

В основі **дуалістичного підходу** лежить теза про те, що міжнародне право і право національне являють собою два різноманітних правопорядки. Відмічаючи це, основоположник цього напрямку німецький учений XIX сторіччя Г. Трипель писав: «Міжнародне і внутрішньодержавне право суть не тільки різноманітні галузі права, але і різноманітні правопорядки. Це два кола, що не більш ніж стикаються і ніколи не перетинаються».

Суть **моністичних концепцій** полягає у визнанні єдності обох правових систем. Міжнародне і національне право розглядаються як частини єдиної системи права. При цьому прихильники цих концепцій розходяться тільки в питанні примату (першості, верховенства) цих правових систем.

Одні з них виходять із **примату внутрішньодержавного права над міжнародним** (німецька юридична література другої половини XIX – початку XX в.). Так, один із видатних представників цього напрямку німецький вчений А. Цорн писав: «Міжнародне право юридичне є правом лише тоді, коли воно є державним правом». А його колега А. Лассон стверджував, що «держава лишає за собою свободу вирішувати, дотримуватися міжнародного права або ні, в залежності від того, чи диктується це її інтересами».

Обґрунтування позиції прихильників іншого різновиду моністичної концепції – **примату міжнародного права над внутрішньодержавним**, що одержала широке поширення, міститься в працях австрійського юриста XX в. Х. Кельзена, у повоєнні роки, професора Каліфорнійського університету (США). Ототожнюючи державу з корпорацією, Кельзен писав: «Держава розглядається тільки як правове явище, як юридична особа, тобто корпорація». Тому співвідношення між міжнародним правопорядком і національними правопорядками «нагадує співвідношення національного правопорядку і внутрішніх норм корпорації».

Характерні риси міжнародно-правової системи в порівнянні з внутрішньодержавною системою права:

1. **особливий спосіб створення норм:** у міжнародному праві — самими суб’єктами права (насамперед державами), у внутрішньодержавному праві — законодавчими, виконавчими, а в деяких правових системах — і судовими органами;
2. **особливі суб'єкти права:** в міжнародному праві — держави, міждержавні організації, народи і нації, що борються за незалежність (держави у стані утворення), державоподібні утворення і лише частково і в суттєво обмеженому обсязі фізичні особи; у внутрішньодержавних правових системах — як правило, фізичні та юридичні особи, органи державної влади й місцевого самоврядування, політичні партії, громадські організації, інші соціальні об’єднання й утворення;

3. **особливі предмети правового регулювання:** в міжнародному праві — відносини між суб'єктами міжнародного права; у внутрішньодержавному праві — відносини між суб'єктами національної системи права, які перебувають у межах юрисдикції конкретної держави;
4. **особливі предмети правового регулювання:** в міжнародному праві — міжнародні відносини, які складаються з приводу певних матеріальних і нематеріальних благ; у національному праві внутрішньодержавні відносини, які складаються з приводу тих самих благ і благ, що перебувають цілком під юрисдикцією конкретної держави;
5. **особлива соціальна сутність права:** норми міжнародного права мають загальнодемократичний характер, норми внутрішньодержавного права завжди збігаються з сутністю держави правотворця (демократичні, авторитарні, військові режими тощо);
6. **особливий характер побудови системи права**: міжнародне право — координаційна система права; внутрішньодержавні системи — субординаційні;
7. **особливі джерела права:** в міжнародному праві — міжнародний договір, міжнародний звичай, рішення міжнародних міждержавних організацій і деякі інші; у внутрішньодержавному праві — закони та підзаконні акти;
8. **особливий порядок застосування примусу для дотримання норм міжнародного права:** у міжнародному праві примус здійснюється самими суб'єктами права на індивідуальній чи колективній основі, на основі діючих принципів і норм у межах, визначених чинними міжнародними договорами і звичаями; у внутрішньодержавному праві примус здійснюється тільки державними органами в межах повноважень, окреслених національним правом.

Тема 2. Норми, принципи та джерела міжнародного права

ЛЕКЦІЯ: НОРМИ, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.

Навчальні питання:

1. Поняття, види та особливості міжнародно-правових норм.
2. Основні принципи міжнародного публічного права.
3. Джерела міжнародного публічного права.

ПИТАННЯ № 1. ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ.

Норма міжнародного права – це створене за згодою держав та інших суб'єктів міжнародного права формально визначене правило поведінки, що

регулює міжнародні відносини шляхом запровадження прав та обов'язків для суб'єктів і забезпечується юридичним механізмом охорони.

Характерні риси:

1) об'єкт регулювання – є особливий різновид суспільних відносин, а саме міжнародні правовідносини;
3) координаційний характер цих норм (а не субординаційний).
4) обов'язковість тільки для сторін, які добровільно їх визнали;
5) форма існування (міжнародні договір, звичай, акти міжнародних міжурядових організацій тощо);
6) забезпечення реалізації здійснюється суб'єктами міжнародного права;
7) структурна особливість (норми міжнародного права найчастіше містять лише диспозицію (правило належної поведінки), рідше – гіпотезу та диспозицію, а санкція, тобто межі відповідальності за порушення диспозиції, як структурний елемент норми відсутня. Санкції в доктрині міжнародного права називаються ще контрзаходами. Існує навіть самостійний інститут міжнародно-правових санкцій, який регулює застосування їх потерпілими державами індивідуально або колективно стосовно до державправопорушників. Санкції можуть визначатися також в конкретних договорах, добровільно укладених між зацікавленими сторонами.

Класифікація міжнародно-правових норм:

1) за сферою дії — універсальні, регіональні, локальні, партикулярні;
2) за змістом і місцем у системі — цілі, принципи, норми;
3) за юридичною силою — імперативні, диспозитивні та рекомендаційні;
4) за функціями у системі — матеріальні та процесуальні;
5) за способом створення та формою існування, тобто за джерелом, — загальні, договірні, норми рішень міжнародних організацій;
6) за характером нормативних приписів — зобов'язальні, заборонні, уповноважувальні, відсильні;
7) за терміном дії — строкові та безстрокові.

Універсальні норми — це норми, що регулюють відносини, об'єкт яких становить загальний інтерес світового співтовариства, і спрямовані на визнання їх переважною більшістю або всіма державами.

Регіональні норми історично передували універсальним. **Регіональні норми** — це норми, що регулюють будь-які міждержавні відносини, об'єкт яких має регіональний інтерес і які визнаються всіма або більшістю держав відповідного регіону.

Локальні норми регулюють відносини між державами певної місцевості, здебільшого між сусідніми, стосовно об'єктів, які знаходяться в даній місцевості. Їх основним джерелом є договори. Але існують і звичайні норми такого роду. Такі норми містяться, наприклад, у Конвенції про захист морського середовища в районі Балтійського моря від 22 березня 1974 року.

Партикулярні норми — це найпоширеніший вид норм міжнародного права. Вони регулюють міждержавні відносини між будь-якими державами, з приводу будь-яких об'єктів, незалежно від географічного розташування держав і географічних особливостей об'єктів правового регулювання. Такі

норми можуть бути багатосторонніми, але частіше за все регулюють певні двосторонні відносини взаємодіючих суб'єктів, розташованих у різних географічних регіонах. Такі норми втілені, наприклад, у Консульській Конвенції між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам від 8 червня 1994 року.

Також іноді виділяють **організаційні норми**, які регулюють діяльність міжнародних органів та організацій. Науково-технічна революція обумовили швидкий розвиток технічних зв'язків. Потреба в їх регулюванні спричинила розповсюдження технічних норм. До них відносяться норми міжнародного права, які надають юридичну силу вимогам, що витікають із законів природи, науки і техніки. **Технічні норми** регулюють не функціонування технічних систем, а співробітництво держав, зобов'язуючи їх забезпечити дотримуватися встановлених правил тими, хто експлуатує ці системи. За своїм змістом норми є технічними, але за механізмом дії – міжнародно-правовими.

Імперативні норми (jus cogens).

Серед усіх норм міжнародного права особливе місце посідають імперативні норми. Уперше вони одержали офіційне, універсальне та юридичне закріплення в міжнародному договорі універсального характеру – Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, потім були відображені у Віденській конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року. Відповідно до ст. 53 зазначених Конвенцій імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої неприпустиме і яку може бути змінено лише наступною нормою загального міжнародного права, що має такий самий характер.

Особливістю імперативних норм є те, що вони покликані регулювати найважливіші загальні відносини міжнародного співтовариства у цілому, і їх порушення завдає шкоди завдає шкоди усьому міжнародному співтовариству, а не окремим державам. Ще однією особливістю є те, що імперативні норми дійсно мають бути визнані всіма суб'єктами міжнародного права. Вони також служать критерієм оцінювання юридичної дійсності інших норм міжнародного права. Імперативні норми не кодифіковані, але імперативний характер носять усі основні принципи сучасного міжнародного права, які є головним критерієм правомірності усіх міжнародно-правових норм. Найширше визнання одержали такі види імперативних норм, як: 1) рівноправність і самовизначення народів; 2) незастосування сили та мирне вирішення спорів; 3) загальнодемократичні стандарти елементарної гуманності та основних прав людини; 4) неприпустимість привласнення «нічийних» земельних, морських, повітряних і космічних просторів, які мають життєво важливе значення для всієї міжнародної спільноти.

Диспозитивні норми — це норми, що допускають відступ від них за угодою у взаємовідносинах сторін. Більшість універсальних та локальних

норм складають норми диспозитивні. Диспозитивні норми мають бути відповідними до імперативних норм, у протилежному випадку вони є недійсними. Специфіка таких норм полягає також у тому, що часто сторони, приймаючи їх залишають собі певну свободу вибору варіанту поведінки.

Рекомендаційними є норми, які покликані узгоджувати міжсуб'єктні відносини рекомендаційним способом, визначивши бажану, доцільну модель поведінки, але які не зобов'язують її виконувати. Такі норми мають суто юридичний характер, створюються відповідно до імперативних і диспозитивних норм і підпорядковані їм. Концепція рекомендаційних норм міжнародного права породжена перш за все намаганнями пояснити природу резолюцій міжнародних організацій. При цьому ігнорується різниця двох явищ — рекомендаційних норм та рекомендацій як міжнародних актів. У першому випадку мова йде про норми, чиє призначення регулювати відносини рекомендаційним способом, встановлюючи бажану, доцільну модель поведінки, але на зобов'язуючи слідувати їй. У другому випадку маються на увазі акти, що мають силу рекомендацій, наприклад резолюції Генеральної Асамблеї ООН, які можуть містити категоричні приписи, але не мають юридичної сили.

Концепція «м'якого права». На сьогодні концепція «м'якого права» є недостатньо розробленою, оскільки ця дефініція використовується для позначення двох різних явищ. У першому випадку мова йде про особливий вид міжнародно-правових норм, а у другому — про неправові міжнародні норми. У першому випадку маються на увазі такі норми, які на відміну від, якщо можна так висловитися «твердого права», не породжують чітких прав та обов'язків, а надають лише загальну установку, якої, тим не менш, суб'єкти повинні дотримуватися. Прикладом можуть слугувати договори по захисту довкілля. У них використовуються формулювання в стилі «зроблять зусилля», «наскільки це можливо», коли це буде доцільним» тощо. Вони все ж таки визнаються міжнародно-правовими нормами.

До другого виду норм «м'якого права» відносяться ті, що містять у не правових актах, у резолюціях міжнародних органів та організацій, у спільних заявах, комюніке. Про те, наскільки важливим може бути значення цих актів, свідчать, наприклад, рішення конференцій країн антигітлерівської коаліції. У наш час прикладом подібних норм слугують документи Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), які стали головним інструментом перебудови системи міжнародних відносин у Європі. Такого роду норми є не правовими, а морально-політичними.

Особливий різновид цього виду норм «м'якого права» становлять договори, що очікують набуття чинності. Як відому, у такому стані багатосторонні договори часто-густо залишаються багато років поспіль. Їх положення враховуються при тлумаченні норм міжнародного права. У Доповіді Генерального секретаря МОП про конвенції цієї організації вказується на те, що такі конвенції навіть коли вони ще не ратифіковані можуть здійснювати вплив на законодавство та національну практику.

Норми «м'якого права» другого виду взаємодіють з нормами міжнародного права, виконуючи те, що з тих чи інших причин не можуть робити останні. Нерідко вони забезпечують попереднє, до правове регулювання, прокладаючи шлях праву. Особливо велике значення таких норм «м'якого права» для діяльності міжнародних органів та організацій, які з їх допомогою. Таким чином, «м'яке право» являє собою закономірне явище, яке дозволяє забезпечити нормативне регулювання у тих випадках, коли за допомогою «твердого права» зробити це неможливо.

ПИТАННЯ № 2. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА.

Принципи міжнародного права — це керівні правила суб'єктів, що виникають як результат суспільної практики, юридично закріплені засади міжнародного права. Вони являють собою найбільш загальне і повне вираження і відображення усталеної практики міжнародних зносин, це норма міжнародного права, що має обов'язковий характер для всіх суб'єктів. Слово принцип – від лат. principium – основа, початок. В міжнародному праві для позначення принципів використовують словосполучення – jus cogens. Це норми. Ці норми є імперативними. Ці норми мають вищу юридичну силу. Ці норми є системоутворюючими. Поява принципів є історично обумовленим фактом.Принципи відображають корінні інтереси держав і міжнародного співтовариства в цілому.

Основні принципи МП закріплені **Статутом ООН** 1945 року. Їхній зміст розкривається в **Декларації про принципи міжнародного права**, що стосуються дружніх відносин і співробітництва у відповідності зі Статутом ООН, прийнятою Генеральною Асамблеєю в 1970 р., а також у **Заключному акті** Наради по безпеці і співробітництву в Європі 1975 р.

Усі загальновизнані **принципи міжнародного права поділяються на**: а) **основні**; б) **галузеві**.

Слід зазначити, що сім основних принципів міжнародного права безпосередньо закріплені в Статуті ООН. Усі загальновизнані принципи міжнародного права не існують ізольовано один від одного. Їх не можна протиставляти один одному, ставити на перше місце один із них. Таке положення знаходить своє відображення у прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН в 1970 році Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами у відповідності до Статуту ООН. Крім цього, розділ 3 Декларації вказує, що принципи закріплені у ній «уявляють собою основні принципи міжнародного права». У даній Декларації зазначається, що «При тлумаченні та застосуванні викладені вище принципи є взаємопов'язаними і кожний із принципів повинен розглядатися в контексті усіх інших принципів». В 1975 році Нарада по безпеці та співробітництву у Європі у заключному акті сформулювало принципи, якими держави – учасниці повинні керуватись у взаємовідносинах. У цьому акті містяться вже не 7, а 10 принципів.

Основні принципи міжнародного права – це концентровано виражені та узагальнені загальновизнані норми поведінки суб’єктів міжнародних відносин з приводу найбільш важливих питань міжнародного життя.

Принципи міжнародного публічного права виконують одночасно *дві функції*:

- сприяють стабілізації всього комплексу міжнародних відносин, обмежуючи їх певними нормативними рамками;
- закріплюють усе нове, що з'являється в практиці суб'єктів міжнародного права в рамках міжнародних відносин, і в такий спосіб сприяють їх розвиткові.

У ***Декларації*** про ***принципи міжнародного права*** сім закріплених в ст. 2 Статуту ООН принципів проголошені в якості основних (розділ 3 Декларації). У Заключному акті 1975 р констатувалися додатково три основних принципи міжнародного права: непорушності державних кордонів, територіальної цілісності держав, поваги прав людини і основних свобод.

З урахуванням цієї констатації основними можна вважати десять принципів міжнародного характеру:1) суверенної рівності держав; 2) утримання від загрози силою або її застосування в міжнародних відносинах; 3) вирішення міжнародних суперечок мирними засобами; 4) невтручання в справи, що входять у внутрішню компетенцію держав; 5) обов'язки держав співпрацювати у зовнішній сфері; 6) рівноправності і самовизначення народів; 7) сумлінного виконання міжнародних зобов'язань; 8) територіальної цілісності держав; 9) поваги прав людини і основних свобод; 10) непорушності державних кордонів. Вони універсальні по сфері застосування (в будь-якій області міжнародних відносин). Їм не можуть суперечити галузеві принципи міжнародного права. У цьому сенсі вони вважаються імперативними.

Основні принципи міжнародного права мають такі **особливості**, що дозволяють їм посісти важливе місце в системі норм міжнародного права:

• вони є <u>універсальними нормами міжнародного прав</u>а, їх відрізняють незаперечність і загальна обов'язковість;

• вони мають <u>обов'язковий характер</u> для всіх без винятку держав, незалежно від того, чи є вони членами ООН, та інших суб'єктів міжнародного права; вони мають першість стосовно всіх інших норм системи міжнародного права;

• вони, як виняток із загальних правил дії міжнародно-правових норм, <u>мають зворотну силу</u>, що дозволяє їм поширювати свою дію на будь-яку норму, яка виникла раніше самого принципу, аж до її скасування і невизнання пов'язаних із нею наслідків;

• <u>тільки діяння, що порушують принципи міжнародного права, розглядаються як міжнародні злочини</u>;

• <u>ці принципи можуть бути правовою основою для регулювання міждержавних відносин за відсутності прямого регулювання</u>.

Ст. 18 Конституції України визначає, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і

безпеки шляхом підтримки мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права».

1. ПРИНЦИП СУВЕРЕННОЇ РІВНОСТІ ДЕРЖАВ.

Відповідно до Декларації про принципи міжнародного права 1970 року поняття суверенної рівності містить такі елементи: а) держави юридичне рівні; б) кожна держава користується правами, властивими повному суверенітету; в) кожна держава зобов'язана шанувати правосуб'єктність інших держав; г) територіальна цілісність і політична незалежність держави недоторканні; ґ) кожна держава має право вільно вибирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні і культурні системи; д) кожна держава зобов'язана виконувати повністю і сумлінно свої міжнародні зобов'язання і жити у злагоді з іншими державами.

2. ПРИНЦИП НЕЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ АБО ПОГРОЗИ СИЛОЮ.

Нормативний зміст принципу незастосування сили складають:

- заборона окупації території іншої держави з порушенням норм міжнародного права;
- заборона актів репресалій, пов’язаних із застосуванням сили; надання державою своєї території іншій державі, що використовує її для здійснення агресії проти третьої держави;
- організація, підбурювання, надання допомоги або участь в актах громадянської війни або терористичних актів в іншій державі;
- організація або заохочення організації збройних банд, іррегулярних сил, зокрема найманців, для вторгнення на територію іншої держави.

Порушенням принципу незастосування сили слід також вважати насильницькі дії стосовно міжнародних демаркаційних ліній і ліній перемир’я, блокаду портів або берегів держави, будь-які насильницькі дії, що перешкоджають народам здійснити законне право на самовизначення, а також ряд інших насильницьких дій.

3. ПРИНЦИП ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ДЕРЖАВ.

Зміст принципу територіальної цілісності держав виходить за рамки положень про заборону використання сили або погрози силою, або перетворення території в об'єкт військової окупації, або придбання території з використанням сили чи її загрози. Мова йде про *будь-які дії проти територіальної цілісності або недоторканності*. Всі природні ресурси є складовими компонентами території держави, і якщо недоторканна територія в цілому, то недоторканні і її компоненти, тобто природні ресурси в їх природному вигляді. Тому їх розроблення іноземними особами або державами без дозволу територіального суверена також є порушенням територіальної недоторканності.

4. ПРИНЦИП НЕПОРУШНОСТІ (НЕДОТОРКАНОСТІ) ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ.

Основний зміст принципу непорушності кордонів можна звести до трьох елементів:

- визнання існуючих кордонів як юридичне встановлених відповідно до міжнародного права;
- відмова від будь-яких територіальних домагань на даний момент або в майбутньому;
- відмова від будь-яких інших зазіхань на ці кордони.

5. ПРИНЦИП МИРНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ.

Відповідно до Статуту ООН Декларація про принципи міжнародного права 1970 року сформулювала принцип таким чином: «Кожна держава вирішує свої міжнародні спори з іншими державами мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку і справедливість». З наведеного формулювання принципу мирного вирішення міжнародних спорів слідує, що принцип ставить за обов'язок кожній державі вирішувати будь-які міжнародні спори мирними засобами. Сторони в суперечці не в праві відмовитися від мирного врегулювання і не можуть вивести з-під дії принципу будь-які спори. *Принцип не поширюється* на спори, які стосуються справ, що входять, по суті, до внутрішньої компетенції будь-якої держави (принцип невтручання).

6. ПРИНЦИП НЕВТРУЧАННЯ У ВНУТРІШНІ СПРАВИ.

Зміст принципу невтручання у внутрішні справи означає заборону державам і міжнародним організаціям втручатися у внутрішні справи держав і народів у будь-яких формах: збройним, економічним, дипломатичним шляхом, шляхом засилання шпигунів, диверсантів, відкрито або побічно, із боку однієї держави, декількох держав або під прикриттям міжнародної організації.

Він поширюється не тільки на суверенні держави, але і на народи і нації, що ведуть боротьбу за національне звільнення, і визначає обов'язок держав не нав'язувати їм свого суспільного або державного устрою і своєї ідеології.

Проте слід мати на увазі, що деякі події, що відбуваються в межах території держави, можуть кваліфікуватися Радою Безпеки ООН як такі, що не стосуються винятково внутрішньої компетенції останньої. Так, наприклад, якщо Рада Безпеки ООН констатує, що вони загрожують міжнародному миру і безпеці, такі події перестають бути внутрішньою справою даної держави, і дії Об'єднаних Націй стосовно цих подій не будуть втручанням у внутрішні справи держави.

7. ПРИНЦИП ПОВАГИ ПРАВ ЛЮДИНИ.

Аналіз міжнародних актів дозволяє виділити такі **основні положення принципу поваги прав людини**:

- визнання гідності, властивої всім членам людської родини, а також їх рівних і невід'ємних прав є основою свободи, справедливості і загального миру;

- кожна держава зобов’язана сприяти шляхом спільних і самостійних дій загальній повазі і дотриманню прав людини й основних свобод відповідно до Статуту ООН;

- права людини повинні охоронятися владою закону, що забезпечить національний мир і правопорядок, людина не буде змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення;

- держава зобов’язана шанувати і забезпечувати всім особам, що знаходяться в межах її юрисдикції, права і свободи, визнані міжнародним правом, без будь-якої різниці, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, станового або іншого становища;

- кожна людина несе обов’язки стосовно інших людей і того суспільства і держави, до яких вона належить;

- держава зобов’язана вжити законодавчих та інших заходів, необхідних для забезпечення міжнародне визнаних прав людини;

- держава зобов’язана гарантувати будь-якій особі, права якої порушені, ефективні засоби правового захисту;

- держава зобов’язана забезпечити право людини знати свої права і діяти відповідно до них.

8. ПРИНЦИП РІВНОПРАВНОСТІ ТА САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ І НАЦІЙ.

Самовизначення означає право народів вибирати такий шлях розвитку, що найбільшою мірою відповідає їх історичним, географічним, культурним, релігійним та іншим традиціям і уявленням. Слід брати до уваги, що *право національного самовизначення не зникає, якщо нація утворила самостійну державу або ввійшла до складу федерації держав. Суб'єктом права на самовизначення* є не тільки залежні, але і суверенні нації і народи. З досягненням національної самостійності право на самовизначення лише змінює свій зміст, що знаходить висвітлення у відповідній міжнародно-правовій нормі. Кожна держава зобов'язана утримуватися від будь-яких насильницьких дій, що позбавляють народи, про які йде мова, їхнього права на самовизначення.

Принцип самовизначення народів – це право народів, а не обов’язок, і здійснення цього права може бути різним. Самовизначення не повинне здійснюватися із сепаратистських позицій на шкоду територіальній цілісності і політичній єдності суверенних держав. З іншого боку, якщо народ створить орган, що його офіційно представляє і виконує публічно-правові функції, то будь-які насильницькі дії, що перешкоджають ззовні процесу самовизначення, можуть розглядатися як порушення принципу невтручання і суверенної рівності держав.

9. ПРИНЦИП МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.

Конкретні форми співробітництва і його обсяги залежать від самих держав, їхніх потреб і матеріальних ресурсів, внутрішнього законодавства і прийнятих ними міжнародних зобов’язань. Обов’язок держав

співробітничати одна з одною, звичайно, передбачає сумлінне дотримання державами норм міжнародного права і Статуту ООН.

Основними напрямками співробітництва є:

- підтримка миру і безпеки;
- загальна повага прав людини;
- здійснення міжнародних відносин в економічній, соціальній, культурній, технічній і торговій галузях відповідно до принципів суверенної рівності і невтручання;
- співробітництво з ООН і вживання заходів, передбачених її Статутом;
- сприяння економічному зростанню у всьому світі.

10. ПРИНЦИП СУМЛІННОГО ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВЯЗАНЬ.

Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1968 року, кожний чинний договір обов'язковий для його учасників і має ними сумлінно виконуватися. Більш того, учасник не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на підставу для невиконання ним договору.

Відповідно до Декларації про принципи міжнародного права 1970 року кожна держава повинна сумлінно виконувати зобов'язання, взяті нею відповідно до Статуту ООН, зобов'язання, що випливають із загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, а також зобов'язання, що випливають із міжнародних договорів, які діють відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

ПИТАННЯ № 3. ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Норми міжнародного права існують у певній формі, вони зафіксовані у вигляді відповідного правового «джерела». Термін «джерела права» в юридичній літературі вживають у багатьох значеннях: як певна сукупність об'єктивно існуючих умов (обставин), що породжують право; як правові форми, в котрих закріплюються правила поведінки; як літературні джерела, що містять необхідні відомості про право та ін.

У загальному плані джерела міжнародного права – це форми, за допомогою яких виражається і закріплюється якесь правило (або комплекс правил) поведінки суб'єктів міжнародного права. В основі цих правил (норм) лежить міжнародне визнання, що досягається, як це вже відзначалося, узгодженням воль суб'єктів міжнародного права або визнанням із боку цих суб'єктів правомірності довгостроково існуючої практики застосування.

У ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН зазначено такі джерела міжнародного права:

1) міжнародні договори, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, безсумнівно визнані державами, між якими виник спір;

2) міжнародний звичай, як доказ загальнопоширеної практики, визнаної правовою нормою;

3) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;

4) судові рішення й доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм.

3.1. Міжнародний договір як головне джерело сучасного міжнародного права

Міжнародний договір — угода, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від конкретного найменування.

Міжнародні угоди регулюють політичні, економічні та культурні відносини між державами. Ці угоди можуть носити різні назви (конвенція, договір, хартія, угода, пакт, меморандум та ін.).

Право міжнародних договорів – це галузь міжнародного права, яку складає сукупність правових норм, що регулюють відносини суб'єктів міжнародного права із приводу укладення, дії, зміни, скасування та дійсності міжнародних договорів.[16, с. 80]

Джерелами права міжнародних договорів є : Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., що докладно регламентує порядок укладення міжнародних договорів між державами, набуття ними чинності, тлумачення, використання та скасування, а також умови їхньої дійсності; Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978р.; Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. Норми останньої мають силу звичаєвих.

Види міжнародних договорів. За об'єктами регулювання договори поділяються на: 1) політичні; 2) економічні; 3) науково-технічні.

За кількістю учасників: 1) двосторонні; 2)багатосторонні.

За характером регулювання: 1) універсальні(загальні); 2) регіональні; 3) партикулярні; 4) локальні.

За порядком приєднання: 1) закриті; 2) відкриті; 3) напіввідкриті.

Залежно від того, які органи представляють державу в міжнародних відносинах, розрізняють: 1) міждержавні договори (укладаються на вищому рівні та від імені держави); 2) міжурядові (від імені уряду); 3) міжвідомчі (від імені міністерств і відомств).

Сторонами в міжнародних договорах є суб'єкти міжнародного права, які володіють договірної правоздатністю. Кожна держава має правоздатність укладати договори (ст. 6 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1986 р.). Держави як носії суверенітету мають універсальну компетенцію щодо укладення міжнародних договорів. Вони можуть вирішувати фактично будь-які питання, пов'язані із міжнародною безпекою та міжнародним співробітництвом.

Поряд з державами договірної правоздатністю володіють і міжнародні міжурядові організації. Однак договірна правоздатність міжнародних міжурядових організацій обмежена. Так, міжнародні міжурядові організації можуть укладати міжнародні договори з міжнародними організаціями та

державами лише в тих межах, якими вони обмежені установчими документами.

До структури договору відносяться: назва договору, преамбула (зазначаються цілі укладення даного договору, сторони договору та ін.), основна частина (предмет договору, права та обов'язки сторін), заключна частина (передбачаються умови вступу договору в силу, строк його дії, порядок припинення і т.д.). Договір переважно складається з розділів, глав, статей, пунктів.

Міжнародний договір має певну процедуру прийняття, яка включає такі етапи:

а) підготовка тексту договору;

б) прийняття тексту міжнародного договору та встановлення його автентичності;

в) вираження згоди на обов’язковість міжнародного договору;

Міжнародно-правові договори виступають одним із видів домовленостей, за допомогою яких держави висловлюють своє ставлення до окремих проблем міжнародного права, або виражають нові норми, котрими вони будуть керуватися у своїх діях на міжнародній арені. Такого роду договори в кінцевому підсумку вимагають значної кількості участі держав, через що відбувається зростання їх значущості, а інколи можуть вміщувати норми, обов'язкові для всіх держав. Вони є нормативними домовленостями, що окреслюють принципи розвитку, яких необхідно дотримуватися. Прикладом таких договорів може бути Договір про Антарктику 1959 р. або Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р. Існує також багато договорів, які, підтверджуючи чинні правові норми, кодифікують звичаєві норми, наприклад, Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р., Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р.

Важливою якістю договорів є стабільність їх норм, які впродовж тривалого терміну дії забезпечують велику передбачуваність у поведінці учасників, що є надзвичайно важливим для міжнародного правопорядку і має особливе значення для врегулювання життєво важливих для держав проблем. Окрім цього, чітка визначеність договірних норм суттєво полегшує їхнє застосування, а також забезпечує належний контроль за їх виконанням. Особлива державно-правова процедура оформлення згоди на обов'язковість договору у формі ратифікації, підписання та ін. надає договірним нормам додатковий авторитет у внутрішньодержавній сфері, полегшує їх взаємодію з національним правом.

Договори зобов'язують тільки їх учасників. Для третіх сторін, тобто держав, що не беруть участь, вони не створюють ні прав, ні зобов'язань. Договір може встановити правові наслідки для третіх держав тільки у разі їх згоди. Якщо така держава користується правами, що витікають з договору, вона повинна дотримуватись і пов'язаних з цим обов'язків. Сторони мають право змінювати зміст договору без згоди третіх держав, що користуються витікаючими з нього правами.

3.2. Міжнародний звичай

Міжнародно-правовий звичай – це правило поведінки держав, що склалося в практиці історично, за яким держави визнають юридичну силу, виражаючи свою злагоджену волю.Для того щоб була визнана наявність звичаю, потрібне дотримання низки умов, які підтверджують існування практики, що визнається у якості правової норми: відносної тривалості практики, її ідентичності, загального характеру практики, її правомірності.

Ознаки міжнародно-правового звичаю:

1) міжнародне звичаєве право є неписаним правом. Однак це зовсім не означає, що звичаєві норми не можуть мати письмової форми. Факт запису, тобто матеріальної фіксації, не є для цього права істотним, бо воно діє не тому, що записане, а тому, що воно визнається правом і масово використовується.

2) правові норми міжнародного звичаєвого права, або міжнародно-правові звичаї, творяться без прямого наказу з боку держав чи їх органів;

Особливість міжнародного звичаю як джерела міжнародного права полягає у тому, що, порівняно з міжнародним договором, у ньому набагато складніше провести відмінність між правотворчою процедурою і нормативним результатом. У той час як договір, що виникає у рамках формальних переговорів, існує у вигляді нормативного акта, відповідно звичай створюється практикою держав і функціонує у вигляді норми, яка закріплює цю практику.

У сучасному міжнародному праві існують такі види звичаїв як універсальні («загальне міжнародне право»), регіональні, локальні, партикулярні. Звичаєві норми універсального характеру обов’язкові для усіх держав. За іншою класифікацією вирізняють два види звичаєвих норм. Перший, традиційний, являє собою неписане правило, яке склалося у практиці, за яким визнається юридична сила. Другий – новий вид, до якого відносяться норми, які створюються недовгою практикою, а визнання в якості таких правил, що містяться в тому чи іншому акті. Норми другого виду спочатку формуються або в договорах, або в таких не правових актах, як резолюції міжнародних нарад та організацій, а у подальшому за ними визнають статус норм загального міжнародного права.

Від міжнародного звичаю необхідно відрізняти міжнародну звичку-правило поведінки держав, що використовується ними у взаємовідносинах, стосовно якого вони не визнають обов'язкової юридичної сили. Порушення міжнародної звички варто розглядати лише як недружній акт. До міжнародних звичок відносять, наприклад, правила міжнародної ввічливості ("comitas gentium"), зокрема, правила дипломатичного етикету чи дипломатичного протоколу.

Як уже зазначалося, міжнародно-правові звичаї не мають писаної форми, вони створюються внаслідок тривалої практики держав, за час тривалого повторення набувають обов’язкового характеру. Ця практика

передбачає певні акти поведінки суб’єктів міжнародного права, їх дії, повторення цих актів впродовж більш чи менш тривалого часу. Також ці акти поведінки повинні мати суттєве значення і бути визнані правомірними в практиці міжнародних відносин. Так суб’єкти міжнародного права виражають свою думку стосовно правил поведінки, які виникають, а також стосовно їх обов’язковості.

Велике значення для формування звичаю мають також рішення міжнародних міжурядових організацій. З їх допомогою звичаєві норми формуються, фіксуються, тлумачаться. Практика держав щодо сторення міжнародно-правового звичаю здійснюється через офіційні заяви, заяви у міжнародних конгресах і конференціях, у міжнародних організаціях; протести; дотримання або ігнорування відповідніх правил; прийняття відповідного законодавчо акту; рішення державних органів; рішення суду тощо.

Не існує правила, яке б визначало час, необхідний для створення міжнародно-правового звичаю. Час залежить від конкретних обставин і може змінюватися.

Підставою для юридичної обов’язковості міжнародного звичаю є згода держав.

Необхідно також наголосити на тому, що звичаєва норма не є обов'язковою для суб'єкта, який її визнав щодо дій чи фактів, які мали місце до набуття нею чинності, або стосовно будь-якої ситуації, котра перестала існувати до цього часу.

Дія звичаєвої норми міжнародного права може бути припинена за згодою міжнародного співтовариства. Застереження до звичаєвої норми не допускаються.

У разі укладення міжнародного договору міжнародно-правовий звичай, що регулює ті самі відносини, нерідко не втрачає свого значення.

3.3. Загальні принципи права, визнані цивілізованими націями

Стаття 38Статуту Міжнародного суду ООН як джерело міжнародного права виокремлює «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями».

Немає міжнародно-правових актів, які визначали б, що слід розуміти під загальними принципами права. У зв'язку з цим в міжнародно-правовій літературі склалося кілька точок зору на природу загальних принципів права. Так, одні автори вважають, що загальні принципи права – це загальновизнані, основні принципи міжнародного права. Інші з цим не згодні, вважаючи, що останні – це ті принципи, які відображені в основних джерелах міжнародного права, договорах і звичаях. А під «загальними принципами» слід розуміти юридичні початки, які визнаються багатьма державами в їх національних правових системах.

До джерел міжнародного права можна віднести тільки ті принципи, які є загальними і для національних правових систем і для міжнародного права.

Під час підготовки Статуту Міжнародного суду ООН у ст. 38 було внесено лише одне, але важливе доповнення. Було доповнено загальну частину п. 1 положення про те, що Суд «зобов'язаний вирішувати передані йому спори відповідно до міжнародного права». Це дає можливість зробити висновок, що мова йде про принципи, які властиві не лише національним правовим системам, а й міжнародному праву. Можна вважати, що загальні принципи права — це загальні юридичні правила, котрі використовують при застосуванні конкретних правових норм, що визначають права й обов'язки суб'єктів права.

До загальних принципів права належать матеріальні, процесуально-правові засади або структурно-правові принципи, які визначаються за допомогою (оціночного) порівняльного правового методу, діють у внутрішньому праві «цивілізованих націй».

Ці принципи наділені важливою ознакою – загальним визнанням. Вони можуть використовуватися як допоміжний засіб для тлумачення норм міжнародного права.

Загальні принципи права є основами, на яких виникло й існує право, у тому числі й міжнародне. Існування права без них неможливо уявити. Мова тут іде не тільки про юридичні вчинки або логічні правила, але й про саму внутрішню культуру права та правозастосування. До загальних принципів права можна віднести принцип свідомості, принцип незловживання правом, принцип, який встановлює, що рівний над рівним не може мати влади, принцип, згідно з яким не можна бути суддею у власній справі та інше. Деякі із загальних принципів права набули із часом значення основних принципів - наприклад, принцип дотримання договорів. Загальні принципи не мають зазвичай письмового закріплення, а їхнє застосування пов'язане в першу чергу з культурою правозастосовувача, коли на основі інших норм прийняти рішення неможливо. Відповідно, загальні принципи права — це не звичаєво-правові норми, оскільки вони настільки давно поширені, що втратили безпосередній зв'язок із практикою держав.

Найчастіше універсальні принципи правової логіки (аналогія, правило lex posterior і т.д.) в рівній мірі відносяться до загальних принципів права. Останні включають також принципи, обов'язкові для функціонування правової системи: наприклад, сумлінність, справедливість (equity) і pacta sunt servanda. У міжнародному договірному праві та міжнародному звичаєвому праві загальні принципи права, як правило, застосовуються субсидиарно. Практичне значення зазначених джерел права зменшується у зв'язку з триваючою кодифікацією міжнародного права, проте, як і раніше, можливі ситуації, в яких інші джерела права не містять в собі основу для прийняття рішення.

Багато загальних принципів, якщо не більшість, запозичені з римського права. Серед прикладів загальних принципів права, що застосовують у міжнародному праві, варто виокремити: «audituret altera pars», або «audi alteram partem» (заслухаймо й іншу сторону); «res judicata» (питання вирішене судом, а тому не може бути розглянуте цим же судом або судом

паралельної юрисдикції); «aut dedere aut puniere» (або видай, або покарай); «aut dedere aut judicare» (або видай, або суди); «nemo plus juris transferre potest guam ipse habet» (ніхто не може передати іншому більше прав, ніж він сам має); «actore non probante reus absolvitur» (тягар доказів покладається на сторону, яка висунула позов); «ex injuria non oritur jus», або «ex injuria non oritur actio» (порушення права не створює права).

3.4. Судові рішення і доктрини

Ст. 38 Статуту Міжнародного Суду передбачає, що суд застосовує **судові рішення як допоміжний засіб для визначення правових норм.**

Міжнародний суд всебічно аналізує свої попередні рішення і належним чином розмежовує ті справи, які, на його погляд, не повинні бути застосовані при розгляді конкретної проблеми. Але як, наприклад, судді в Англії творять право у процесі його інтерпретації, так і судді Міжнародного суду ООН інколи роблять дещо більше, ніж виключно «кваліфікують норми права». Одним із найвідоміших прикладів такого прогресу було рішення у справі Британсько-Норвезького спору щодо рибальства, яке встановлювало критерії визначення ліній, від яких відраховується ширина територіального моря. Ці критерії в подальшому були прийняті до уваги у Женевській конвенції про територіальне море і прилеглу зону 1958 р. Серед інших прикладів можна навести справу «Про відшкодування шкоди, заподіяної на службі ООН», в якій визнано правосуб'єктність міжнародних організацій, або ж справу «Про геноцид», в якій розглядають питання про застереження до зазначеної конвенції.

Міжнародний суд ООН розглядає спори між державами. При цьому стороною у спорі можуть бути тільки держави і тільки ті, які є учасницями Статуту Суду. Визнання державами юрисдикції Суду є обов'язковою умовою прийняття справи до розгляду. Міжнародний суд не може розглядати справу без чітко вираженої на це згоди. Рішення Міжнародного суду ООН, як і будь-якого суду, є обов'язковим для сторін спору. Однак його не можна трактувати розширено: таке рішення не може відігравати роль прецедента, воно обов'язкове лише для учасників спору і лише у цьому випадку.

Крім розгляду спорів, іншим важливим напрямом реалізації повноважень Міжнародного суду ООН є дача консультативних висновків з будь-яких юридичних питань на запит Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки чи іншого органу ООН згідно з його Статутом. Таке право належить також спеціалізованим установам ООН та МАГАТЕ. Консультативні висновки Міжнародного суду ООН виступають важливим засобом тлумачення Статуту ООН, а також допоміжним джерелом міжнародного права.

Як допоміжне джерело права рішення Міжнародного суду ООН мають велике значення, перш за все, через конкретизації звичайних норм. Крім того, його рішення самі можуть бути початковим кроком на шляху створення звичайних міжнародних норм, оскільки в них формулюються або уточнюються важливі принципи, що регулюють міжнародні відносини.

Джерелами міжнародного права можуть бути рішення регіональних судів (Європейського суду з прав людини, Суду ЄС, Економічного Суду СНД).

Реальні факти свідчать, що в рішеннях міжнародних судів, таких, як Суд Європейських Співтовариств, Європейський Суд з прав людини, Економічний Суд СНД можуть міститися правові позиції, які мають загальний характер, практика Суду Європейських Співтовариств показує, що в деяких випадках Суд досить розширено тлумачить положення установчих договорів, створюючи, по суті, нові норми. Така досить вільна інтерпретація положень європейських договорів часто використовується Судом для того, щоб закріпити ті чи інші повноваження за будь-яким з органів Європейських Співтовариств, які установчими актами не передбачалися.

Доктрини. Ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН визначає як допоміжне джерело норм права доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із міжнародного публічного права різних націй.

Юридична наука як система знань про правову дійсність сприяє усвідомленню стану речей у суспільстві та здійснює відповідні теоретичні узагальнення, займається розробленням практичних проблем суспільного життя. Саме з доктрин. як джерел права законодавець здобуває законодавчі ідеї та рішення. Доктрина може виступати не лише в ролі правостворюючого фактора, але й може виконувати роль форми, яка безпосередньо містить норми права, що підлягають реалізації в дійсності. Доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з міжнародного права виступають допоміжним засобом для визначення існування звичайних міжнародно-правових норм.

Проте фактично у сучасному міжнародному праві доктрини відіграють лише факультативну роль.

Цілком очевидно, що доктрина може бути використана виключно в тих випадках, коли відсутні інші джерела або коли визначеність зобов'язань, що з них випливають, викликає сумніви. Можливе звернення до праць тих юристів, які справили на міжнародне право формуючий вплив чи є авторитетними свідками певних етапів його розвитку. Нерідкими є випадки, коли доктрину використовують для підтвердження існування міжнародного правового звичаю. Саме так було з визнанням того, що в Європі не існує права дипломатичного притулку. Офіційні державні та міжнародні органи широко використовують доктрину для тлумачення міжнародно-правових норм. Немає жодного сумніву, що в цьому разі саме позиції, погляди фахівців із права можуть сформувати остаточні уявлення про межі й обсяг міжнародних зобов'язань.

НЕСТАТУТНІ ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

3.5.Рішення міжнародних організацій

Рішення міжнародних організацій не зазначаються у статуті МС ООН як джерело права, хоча останнім часом спостерігається значне розширення форм участі міжнародних організацій у міжнародній нормотворчості. До джерел міжнародного права відносяться рішення тільки міжнародних

міжурядових організацій. Вони приймають рішення (резолюції,акти) і цим впливають на міжнародне право.

Юридична сила рішень міжнародних організацій найчастіше визначається їх установчими документами (статутами). Відповідно до статутів більшості організацій акти їх органів мають рекомендаційний характер.

Резолюції міжнародних організацій як джерела міжнародного права неформально мають різну юридичну силу залежно від характеру самої організації, повноважень, якими наділили їх держави-члени, і представленості (тобто кількості) в організації самих держав-членів. Якщо МО представлена домінантною кількістю членів міжнародного співтовариства, і акт організації приймається представниками всіх її членів, то таке рішення з огляду на наведені вище обставини, може стати нормою **ergo omnes**. Хоча формально існує лише одна чітка вказівка на обов´язковість виконання рішення МО: відповідно до ст. 25 Статуту ООН, члени ООН зобов'язуються підкорятися рішенням (резолюціям) Ради Безпеки і виконувати їх. Інші рішення МО формально вважаються такими, що не мають обов´язкової сили. Тому, зважаючи на очевидну важливість і загальне визнання положень окремих резолюцій, особливо Генеральної Асамблеї ООН, для односторонніх актів міжнародних організацій введене поняття «переконуюча сила». Саме ця «переконуюча сила» може стати підставою для визнання положень окремих резолюцій так званим «миттєвим звичаєм».

Рішення міжнародних організацій також мають значення у процесі створення міжнародно-правових норм, виступаючи інструментом у формуванні й фіксації цих норм.

З іншого боку, не вказані більш важливі акти —резолюції міжнародних організацій, яким належить важлива роль в загальному процесі формування норм міжнародного права, результати якого вдягаються у форму договору або звичаю. Значна їх роль і в тлумачення існуючих норм. Тим не менше ці резолюції рідко є безпосереднім джерелом міжнародного права. У такій якості вони виступають в основному в рамках наднаціональних міжнародних об'єднань, подібних до Європейського союзу. Договір і звичай є універсальними джерелами, їх юридична сила випливає з загального міжнародного права. **На відміну від цього правотворчі рішення міжнародних організацій вважаються спеціальними джерелами. Їх юридична сила визначається установчим актом відповідної організації.**

Новим є те, що усе більш важливу роль у формуванні звичаєвих норм грають акти міжнародних органів і організацій. У практиці Міжнародного Суду ООН вони стали одним із головних доказів звичаєвого права. Якщо у минулому домінували одно- та двосторонні докази, то нині, коли процес створення звичаєвих норм став колективним, на перший план висуваються докази багатосторонні: конвенції, резолюції міжнародних нарад і організацій. Загальновідоме значення Заключного акту НБСЄ 1975 року як доказу змісту основних принципів міжнародного права.

Залежно від ступеня їх обов'язковості рішення МО поділяють на дві групи: акти, що мають обов'язкову юридичну силу, і такі, що мають рекомендаційний характер.

Обов`язкові рішення здебільшого встановлюють для учасників цієї організації правила (регламенти органів, норми, що регулюють порядок функціонування цієї організації, порядок формування бюджету та ін.). Виконання обов`язкових рішень забезпечується примусовими заходами організації. Деякі міжнародні організації приймають нормативні регламенти, які встановлюють норми поведінки, обов'язкові для держав в області, що входить в компетенцію даної організації (Наприклад, ВООЗ, ВПС та ін.)

Як правило, рекомендаційними є рішення, які стосуються питань міжнародної діяльності організації, з якими державам пропонується погоджувати свої дії.

Основною формою прийнятих рекомендацій і обов'язкових рішень є резолюції. Іншими формами є декларації, заключні акти, підсумкові документи та ін.

Беручи до уваги рекомендаційний характер більшості рішень міжнародних організацій, навряд їх можна віднести до джерел міжнародного права, принаймні до основних. Хоча це не відміняє можливості використання рішень МО як спеціального, допоміжного джерела міжнародного права.

3.6. Акти «м’якого права»

«М'яке право» – це сукупність норм, які не мають обов'язкової юридичної сили. «М'яке право» об’єднує собою різноманітні юридично необов'язкові угоди. Наприклад, договори про наміри, декларації, керівні принципи тощо.

До актів «м'якого» права відносяться, зокрема, Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. та всі подальші підсумкові документи РБСЄ/ ОБСЄ, Рамочний Документ «Партнерство заради миру», Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору. Зазначені документи формулюють широку палітру політико-правових норм, які відносяться перш за все до основних принципів міжнародного права та до принципів демократичної організації політичних режимів держав. До участі в Рамочному Документі згідно з рішенням глав держав та урядів країн — членів НАТО від 10 лютого 1994 р. були запрошені держави Східної Європи. Для держав, що підписали документ, це не тягне жодних форм участі в НАТО. У той же час Документ має велике політичне значення як такий, що підтверджує намір НАТО розширюватися на Схід. Саме це визначило будову документа та його оцінку як акта «м'якого» права.

Подібні резолюції містять зразки поведінки. Вони займають певне місце в процесі утворення норм міжнародного права: сформульовані в цих документах правила поведінки можуть згодом стати (шляхом відповідного признання з боку суб'єктів міжнародного права) договірними або звичаєвими міжнародно-правовими нормами.

3.7. Односторонні акти держав

У процесі створення односторонніми актами прав і зобов'язань відсутній такий необхідний для встановлення джерела міжнародного права елемент, як узгодження воль держав. Однак це анітрохи не знижує їх юридичного значення в системі міжнародно-правового регулювання. Не можна ставити під сумнів той факт, що односторонні акти держав можуть бути джерелом прав і зобов'язань для суб'єктів міжнародного права.

У певних випадках односторонні акти держав можуть спричиняти виникнення міжнародних правових зобов'язань. Однак для цього повинні бути певні підстави, котрі зводяться до того, що такі акти мають виражати суверенну волю держави та передбачати відповідні зобов'язання, що вона бере на себе і звертається з цього приводу до світового співтовариства.

Можливе існування таких односторонніх актів, як: визнання, обіцянка, відмова, протест.

Визнання —односторонній акт держави, яким вона юридично визнає певний факт: виникнення нового суб'єкта міжнародного права з метою встановлення з ним дипломатичних або інших відносин(міжнародно-правове визнання держав, урядів, рухів,визнання повсталої (воюючою) сторони, кордонів, факту правопорушення й ін.).

Обіцянка—зобов'язання чинити в подальшому інакше, ніж це мало місце раніше. Обіцянка можлива у вигляді заяви про приєднання до договору, його ратифікації, у вигляді внесення застережень, односторонньої відмови від виконання договору (денонсації, анулювання). Обіцянка може бути пов'язана також із зобов'язанням змінити свій правовий статус, наприклад у разі заяви про постійний нейтралітет (Акт про нейтралітет Австрії від 26 жовтня 1955 р.)або про намір набути такого статусу (Декларація про державний суверенітет України від 16 червня 1990 р.). У деяких випадках міжнародні договори в якості обов'язкової умови містять положення про необхідність спеціального одностороннього акта – застереження (наприклад, застереження про визнання державою обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду).

За допомогою одностороннього акту обіцянки держава бере на себе нові зобов'язання щодо інших суб'єктів міжнародного права. Односторонні обіцянки можуть стосуватися найрізноманітніших аспектів міждержавного співробітництва: від візових питань до зобов'язань в області роззброєння. Для того, щоб одностороння обіцянка могла викликати наслідки за міжнародним правом, необхідно, щоб на це був намір держави, що здійснює такий акт. Для встановлення такого наміру необхідно враховувати сам текст заяви, чіткість формулювань, які використовуються в ньому, а також умови, при яких він був зроблений.

Відмова – акт, на підставі якого суб'єкт (зазвичай держава) відмовляється від своїх прав і претензій. Відмова можлива або у вигляді передачі права іншому, або у вигляді відречення від права взагалі. Прикладом відмови першого роду може служити відмова СРСР від

репараційних претензій до Японії та Німеччини. Прикладом другого роду є намір України відмовитися від володіння ядерною зброєю. Відмова завжди стосується права суб'єкта та не створює зобов'язання для третіх держав. За формою відмова може бути письмовою, усною або мовчазною. Однак вона завжди повинна бути ясно вираженою, її неможливо презюмувати. Міжнародне право не містить певних положень щодо можливості відмовитися від відмови. Але можна домислити, що тут повинно діяти те саме застереження, що й у праві міжнародних договорів – rebus sic stantibus.

Найбільш поширеним засобом захисту державою своїх прав є односторонній акт протесту. За допомогою **протесту**держави підтверджують свої права, виключають будь-яку можливість тлумачення поведінки держави як мовчазної згоди і спонукають порушників до припинення або недопущення порушень своїх прав. У деяких обставинах протест є необхідним для недопущення втрати права. Протест здебільшого має письмову форму, хоча міжнародне право з цього приводу не містить будь-яких вказівок. Нерідко протест буває поєднаний із певними діями: розривом дипломатичних відносин, репресаліями та іншим.

Тема 3. Суб'єкти міжнародного права. Міжнародно-правове визнання і правонаступництво

ЛЕКЦІЯ: СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛЧНОГО ПРАВА. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАННЯ І ПРАВОНАСТУПНИЦТВО.

Навчальні питання:

1. Поняття та види суб‘єктів міжнародного публічного права. Поняття та зміст міжнародно-правової правосуб'єктності.
2. Держава як основний суб'єкт міжнародного права.
3. Міжнародна правосуб'єктність народів і націй, що борються за незалежність.
4. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій.
5. Міжнародна правосуб'єктність державоподібних утворень.
6. Визнання у міжнародному публічному праві.
7. Правонаступництво у міжнародному публічному праві.

ПИТАННЯ № 1. Поняття та види суб'єктів міжнародного публічного права. Поняття та зміст міжнародно-правової правосуб'єктності.

У доктрині міжнародного права існує декілька десятків підходів до того, кого потрібно вважати суб'єктом міжнародного права. Наведемо найбільш поширені концепції.

Перша "широка" концепція передбачає, що суб'єктами міжнародного права можуть бути всі суб'єкти міжнародних правовідносин, без будь-яких обмежень, тобто держава, юридична та фізична особа. Основним аргументом прихильників цієї концепції було те, що не можна бути учасником правовідносин без того, щоб бути їх суб'єктом.

Інша концепція наголошує, що суб'єктами міжнародного права лише ті суб'єкти міжнародних правовідносин, які здатні своїми діями створювати норми міжнародного права.

Третя "вузька" концепція передбачає, що суб'єктами міжнародного права є лише ті учасники міжнародних відносин, які відповідають певним ознакам. До таких відносили: здатність створювати нормі міжнародного права, володіти міжнародними правами та обов'язками нести міжнародно-правову відповідальність тощо. Цю теорію активно підтримували радянські вчені, вона все ще є домінуючою на пост радянському просторі, у тому числі в Україні.

Суб'єкти міжнародного права – це учасники міжнародних відносин, що врегульовані нормами міжнародного права або приписами міжнародно-правових актів, які володіють юридичною незалежністю і здатністю самостійно здійснювати права і обов'язки, встановлені даними нормами чи приписами, а також несуть відповідальність за їх порушення або є носіями міжнародної правосуб'єктності.

Для того щоб виступати в якості суб'єктів міжнародного права, ці особи повинні мати певні властивості, до числа яких належать:

- певна зовнішня відособленість;
- персоніфікація (можливість виступати в міжнародних відносинах у вигляді єдиної особи);
- здатність виробляти, виражати і реалізовувати автономну волю;
- брати участь у прийнятті норм міжнародного права і діяти згідно з цими нормами.

Міжнародна правосуб'єктність – це юридична ознака того чи іншого утворення, яка надає йому статус суб'єкта міжнародного права. Подібну позицію підтримує Б. Шибаєва, яка розуміє міжнародну правосуб'єктність міжнародних організацій як якісну характеристику юридичної природи міжнародної організації, що передбачає здатність мати права і самостійно їх здійснювати. Тобто лише суб'єкт, наділений усіма елементами міжнародної правосуб'єктності, може вважатися суб'єктом міжнародного права. Більшість учених виокремлює такі необхідні елементи міжнародної правосуб'єктності, а саме можливість:

- володіти міжнародними правами та обов'язками;
- брати участь у відносинах, урегульованих нормами міжнародного права;
- нести відповідальність за порушення норм міжнародного права.

Міжнародна правосуб'єктність включає правоздатність, дієздатність і деліктоздатність.

Правоздатність – це здатність суб'єкта міжнародного права мати суб'єктивні права і нести юридичні обов'язки. Такою здатністю володіють

держави з моменту їх створення; нації і народності, що борються за національну незалежність, — із моменту їх визнання в якості таких; міжнародні міжурядові організації — із моменту вступу документів (статут) про їхнє заснування в силу; фізичні особи — при настанні ситуацій, чітко обговорених у відповідних міжнародних договорах.

У поняття **дієздатності** входить самостійне здійснення суб'єктами міжнародного права своїх прав і обов'язків.

Деліктоздатність суб'єктів міжнародного права означає їхню здатність нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення.

Міжнародна правосуб'єктність містить у собі ряд елементів, що характеризують суб'єкта міжнародного права:

- право виступати на міжнародній арені від свого імені;
- право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права;
- право брати участь у створенні норм міжнародного права;
- врегулювання поведінки суб'єкта нормами міжнародного права;
- визнання суб'єкта міжнародного права в якості такого іншими суб'єктами міжнародного права та ін.

Суб'єкти міжнародного права мають загальну, галузеву і спеціальну правосуб'єктність.

Загальна правосуб'єктність – це здатність певних осіб (у силу факту свого існування) виступати в якості суб'єкта міжнародного права. Такою правосуб’єктністю володіють тільки суверенні держави і нації, що борються за національне визволення.

Галузева правосуб'єктність – це здатність суб'єктів міжнародного права виступати в якості учасників у певній сфері міждержавних відносин. Такою правосуб’єктністю володіють міжнародні міжурядові організації (ММУО).

Спеціальна правосуб'єктність – це здатність осіб бути учасниками тільки певного кола відносин у рамках окремої галузі міжнародного права. Спеціальною правосуб'єктністю, наприклад, володіють фізичні особи і міжнародні неурядові організації (МНУО).

Види суб'єктів міжнародного права. Всі суб'єкти міжнародного права діляться на:

- **основні (первинні)** – **держави, нації і народності, що борються за своє національне визволення і створення власної національної держави.** Їхня поява є об'єктивною реальністю, результатом природно-історичного процесу. У силу властивого їм державного або національного суверенітету вони признаються носіями міжнародних прав і обов'язків. Також дискусійним залишається питання щодо відношення до цієї категорії та взагалі до суб’єктів міжнародного права суб’єктів федерацій, адміністративно-територіальних одиниць та повстанців (на діаграмі позначені сірим кольором).

- **похідні (вторинні)** – **міжнародні міжурядові організації, специфічні державоподібні утворення** (раніше – це так звані вільні міста Венеція, Гамбург та ін.). Похідні суб'єкти міжнародного права створюються

первинними. Тому обсяг їхньої міжнародної правоздатності (обсяг прав і повноважень) залежить від наміру і бажання їхніх створювачів – держав-фундаторів, що наділяють їх правом виступати в міждержавних відносинах від власного імені.

ПИТАННЯ № 2: Держава як основний суб'єкт міжнародного публічного права.

Держави – основні суб'єкти міжнародного права. Держави є єдиними суверенними суб'єктами міжнародного права, тому що міжнародна правосуб'єктність властива їм у силу самого факту їх існування. Держава є первинним суб'єктом міжнародного права і її правосуб'єктність має універсальний характер, тобто є найбільш повною за обсягом. Правосуб'єктність інших суб'єктів міжнародного права проявляється в основному в результаті їх взаємовідносин з державами або взагалі з'являється в результаті їхньої волі.

Особливим елементом міжнародної правосуб'єктності держави є суверенітет, що визначають як верховенство в межах власної території і незалежність у зовнішніх зносинах від будь-якого внутрішнього та зовнішнього впливу. Міжнародне право виходить із презумпції наявності суверенітету в кожної держави. Суверенітет виникає у момент виникнення держави і припиняється тільки із припиненням існування держави. Державний суверенітет означає повну самостійність і незалежність держави при розв'язанні питань внутрішнього і зовнішнього життя.

До елементів суверенітету держави належать:

а) територіальна цілісність, котра означає, що ніхто не вправі змінити територію держави без згоди на те її вищих органів державної влади або її народу;

б) територіальне верховенство, що означає, що на території держави діють закони тільки тієї держави;

в) нероздільність державної влади, що включає визнання всіма гілками влади верховенства законодавчої влади, що формує систему органів держави і визначає їхні повноваження;

г) незалежність державної влади як усередині країни від будь-яких фізичних і юридичних осіб, так і зовні, на міжнародній арені від інших держав і міжнародних організацій.

Якщо державу яким-небудь чином обмежено в суверенітеті (наприклад, не має повного верховенства на своїй території), то вона обмежується й в обсязі міжнародної правосуб'єктності.

Хоча суверенітет держави не може ніким обмежуватися, однак він повинен здійснюватися в рамках, передбачених принципами і нормами міжнародного права. Так, досить часто держави добровільно обмежують свій суверенітет, укладаючи відповідні міжнародні договори чи вступаючи в міжнародні організації.

Із теорії суверенітету держав випливає декілька важливих принципів, дотримуватися яких є обов'язком держав, а саме: рівності, незалежності та

мирного співіснування. Принцип рівності означає, що всі держави є рівними між собою. Цей принцип підкреслює рівність прав і обов'язків та жодним чином не стосується політичної рівності. Під незалежністю розуміють можливість вирішувати усі питання внутрішнього та зовнішнього життя без впливу на цей процес інших суб'єктів. Однак незалежність жодним чином не порушує обов'язок держави дотримуватися норм і принципів міжнародного права. Стосовно мирного співіснування, то недотримання цього принципу завжди порушує суверенітет держави, оскільки позбавляє іншу державу можливості незалежно здійснювати управління своєю територією. Серед інших обов'язків держав потрібно виокремити такі: поважати права та свободи людини; дотримуватися міжнародних зобов'язань, норм і принципів міжнародного права; не втручатися у внутрішні справи інших держав; утримуватися від погрози силою чи її застосування; нести відповідальність за порушення норм і принципів міжнародного права тощо.

Із суверенітету випливає юрисдикція держав, яку розуміють як можливість держави розглядати та вирішувати питання відповідно до її компетенції. У міжнародному праві розрізняють територіальну й особисту юрисдикцію. Особиста юрисдикція держави - юрисдикція, що здійснює держава відносно своїх громадян, які перебувають за межами її території. У випадках, передбачених національним законодавством, юрисдикція держави може поширюватися на громадян цієї держави й тоді, коли вони перебувають на іноземній території. Так, наприклад, будь-який дипломат, що перебуває на території іноземної держави, продовжує знаходитися під виключною юрисдикцією своєї держави. Територіальна юрисдикція держави - юрисдикція, що здійснюють у межах її території. У межах своєї території держава здійснює повну юрисдикцію, за винятком тих випадків, коли відповідними міжнародними угодами передбачається інше. Так, наприклад, Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. передбачає обмеження юрисдикції приймаючої держави стосовно дипломатичного представництва іноземної держави.

Розрізняють прості і складні держави.

Прості (унітарні) держави являють собою єдину систему вищих органів державної влади, якій цілком підпорядковані органи влади на місцях.

Складні держави являють собою об'єднання декількох територіальних одиниць, що користуються певною політико-правовою самостійністю (деякими суверенними властивостями).

ПИТАННЯ № 3: Міжнародна правосуб'єктність націй і народів, що борються за незалежність.

Правосуб'єктність націй, що борються, як і правосуб'єктність держав, носить об'єктивний характер, тобто існує незалежно від чиєї-небудь волі. Концепція міжнародної правосуб'єктності народів (націй), що борються за незалежність, сформувалася під впливом практики ООН. І хоча народи та нації, що борються за незалежність, є первинними суб'єктами міжнародного права, їх міжнародна правосуб'єктність до цього часу оспорюється деякими

авторами. Крім того, ні доктрина, ні практика не виробили чітких критеріїв, за яких потрібно визнавати певну націю та народ, що бореться за незалежність, суб'єктам! міжнародного права. Найчастіше рішення про надання такого статусу обґрунтовують політичними, а не юридичними критеріями.

Слід звернути уваги щодо принципу права самовизначення народів застосовується дефініція саме «народ», а не «нація». Це пов'язано з тим, що народ може бути як поліетнічним так і моноетнічним. І коли б у Статуті ООН було б закріплено право самовизначення націй, то ним не мали змоги користуватися поліетнічні народи. Хоча, безпосередньо народ як сукупність людей, об'єднаних територіальною ознакою, не може весь одразу виступати стороною правовідносин, його представляє національно-визвольний рух, організація чи фронт, тобто політична організація, що самостійно здійснює квазідержавні функції. Тобто народи реалізують через таку організацію своє право на самовизначення, яка виражає їх суверену волю на міжнародній арені, а по відношенню до самих народів здійснюють законодавчі і виконавчі функції.

Нація – це історична спільність людей, які мешкають на певній території і володіють єдністю політичних, економічних, соціально-культурних укладів життя і спільністю мови. Таке спільне функціонування протягом тривалого історичного відтинка часу формує співтовариство, що має спільну самосвідомість своєї єдності і фіксовану самоназву. У такого співтовариства з'являється менталітет, що відрізняє його від інших людських співтовариств.

Політико-юридичною основою міжнародної правосуб'єктності націй слугує національний суверенітет. Проте на цій основі мають самостійний міжнародний статус лише ті нації і народності, що ще не мають власної державності і котрі ще не реалізували право на самовизначення у формі створення суверенної держави або у формі добровільного входження до складу якоїсь держави.

<u>Для того щоб нація могла бути визнана суб'єктом міжнародного права, вона повинна відповідати певним умовам</u>:

- повинна знати і вказувати територію, на якій вона припускає організацію своєї держави;
- повинна мати в наявності військові формування;
- повинна мати політичний центр або організацію, визнану в якості такої, що повинна мати тісний зв'язок із населенням країни і якій будуть підпорядковуватися зазначені військові формування;
- повинна бути визнана певним чином міжнародними структурами;
- наявність певної політичної сили, тобто об'єднання, яке об'єктивно може здійснювати політичну владу;
- наявність народу, який, по-перше, не має власної незалежної держави, а, по-друге, прагне її здобути. Причому народ може складатися з кількох націй, які навіть можуть знаходитися на відмежованих одне від одного територіях;

- національно-визвольний рух має репрезентувати якщо не все населення, то хоча б його більшість або найбільш впливову групу, яка володіє політичною владою;

- територія, на якій народ прагне утворити нову державу, має належати іншій державі;

- здатність національно-визвольного руху бути учасником міжнародних відносин.

Міжнародною правосуб'єктністю володіють не всі народи та нації, а лише ті, що борються за створення власної держави. При цьому немає значення характер боротьби, вона може бути як військовою, так і мирною. Народи та нації, які створили власну державу, на міжнародній арені представлені нею. Таким чином, статус суб'єкта міжнародного права народу чи нації здійснюється як виняток, на час, поки вони не створили власної держави.

Варто наголосити, що самовизначення народів і націй можливе не тільки через створення незалежної держави, а й різноманітних автономій у складі іншої держави.

Тепер міжнародна правосуб'єктність народів та націй, що борються за незалежність, визнається за арабським народом Палестини. Деякі автори стверджують, що аналогічним статусом володіє народ Західної Сахари. Розглянемо більш детально наведені приклади.

ПИТАННЯ № 4. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій.

Не всі міжнародні організації є суб'єктами міжнародного права. До таких відносять тільки міжнародні міжурядові організації (ММУО), створювані первинними суб'єктами міжнародного права.

ММУО – стабільна форма міжнародних відносин між її членами – суверенними державами, що має узгоджені учасниками цілі, компетенцію діяльності і свої органи, а також специфічні інституції (статут, процедуру, членство, порядок роботи і прийняття рішень і т.д.). Значення міжнародних організацій цієї категорії визначається насамперед офіційною участю в них держав і урядів, а також важливістю задач, що покликані вирішувати ММУО.

Міжнародні міжурядові організації належать до категорії вторинних суб'єктів міжнародного права. Вони створюються державами, що є не тільки їхніми фундаторами, але згодом стають членами цих організацій.

Таким чином, правосуб'єктність ММУО носить функціональний характер, тобто вона обмежена їхніми статутними цілями і задачами. Спеціальна правоздатність ММУО полягає також і в тому, що вони не можуть виступати стороною в суперечці, аналізованій Міжнародним Судом ООН (такою стороною може бути тільки держава).

Україна приймає активну участь у діяльності міжнародних організацій, перебуваючи учасником понад 130 ММУО.

Основними правами ММУО є наступні:

- право брати участь у створенні міжнародно-правових норм;

- право органів організації користуватися певними владними повноваженнями, у тому числі право на прийняття рішень, обов'язкових для виконання;

- право користуватися привілеями й імунітетами, наданими як організації, так і її співробітникам;

- право розглядати спори між учасниками, а в деяких випадках і з державами, що не беруть участь у даній організації.

Також, в міжнародному праві виділяють нетипових суб’єктів. Нетипові суб'єкти - вираз, яким зазвичай позначають утворення, які не володіють ознаками, необхідними для суб'єкта міжнародного права, але тим не менш визнаними в якості такого. Такі випадки носять винятковий характер і пояснюються необхідністю правового врегулювання особливої ситуації. До них відносять: державоподібні утворення, уряди в еміграції, воююча сторона, повстала сторона.

Вважається, що серед чинних міжнародних організацій найширшою правосуб'єктністю володіє ООН та деякі її спеціалізовані установи.

ПИТАННЯ № 5. Міжнародна правосуб'єктність державоподібних утворень.

Державоподібні утворення, як і міжнародні організації, є вторинним суб'єктом міжнародного права. Вони не мають суверенітету і створюються державами, які визначають їхній статус і обсяг правосуб'єктності. На відміну від первинних суб'єктів, вони можуть вступали лише в ті відносини, які передбачені документами про їхнє заснування.

Особливостями такого типу суб'єктів можна вважати: їх незалежність та самоуправління, визначення їх статусу на основі угоди, яка виконує роль основного закону, гарантії збереження їх статусу з боку держав або міжнародних організацій, наявність угоди з державою, на території якої воно знаходиться, особливий, визначений міжнародною угодою порядок здійснення зовнішніх зносин. Крім того, передбачався нейтральний статус такого утворення або він узагалі оголошувався демілітаризованою зоною.

Як правило, державоподібні утворення з'являлися за угодою двох і більше держав, які не могли вирішити питання про приналежність певної території. Як приклад подібних утворень можна назвати Данціг (Гданськ) у 1919-1939 рр., який за Версальським мирним договором отримував такий статус і переходив під покровительство Ліги Націй. Відповідно до угоди з Польщею, Данціг входив у польську митну зону. Польща здійснювала всі зовнішні зносини від імені цього утворення, дипломатичний захист та представництво громадян Данціга за кордоном.

Була спроба створити вільне місто на території Єрусалима, однак вона ніколи не була реалізована. Навіть попри той факт, що Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 181 (II) і передала місто під управління Ради з опіки ООН, у результаті збройного конфлікту між Ізраїлем і Палестиною останній був захоплений Ізраїлем і донині перебуває під його владою.

Прикладом також можна вважати створення відповідно до мирного договору з Італією Вільної території Трієст. Вона існувала з 1947 по 1954 рр, її статус був досить схожим до статусу Данціга, однак ця територія перебувала під протекторатом Ради Безпеки ООН. Статус регулювався ще низкою документів, серед яких найважливішу роль відігравало положення про вільний порт Трієст та положення про тимчасовий режим Вільної території Трієст. Цей суб'єкт припинив своє існування внаслідок поділу його території між Італією та Югославією.

Особливий міжнародний статус мав Західний Берлін з 1950 по 1990 рр., хоча в той же час вважався територією ФРН. Він володів деякими правами, притаманними для суб'єкта міжнародного права, зокрема здійснював зовнішні зносини, мав право укладати міжнародні договори. Особливістю цього утворення є те, що воно було створено без спеціальної угоди чи резолюції міжнародної організації, і діяло так аж до 1971 р., коли було підписано угоду, що врегулювала його спеціальний статус.

Серед існуючих нині суб'єктів до державоподібних утворень відносять Мальтійський орден та Ватикан. Розглянемо їх більш докладно.

Мальтійський орден (Суверенний військовий орден госпітальєрів Святого Іоанна Ієрусалимського, Родоський і Мальтійський) - державоподібне утворення, що знаходиться на території Італії, яка визнає існування Мальтійського ордену на своїй території як суверенної держави. Глава ордену - великий магістр, глава виконавчої влади - канцлер. Має близько десяти тисяч підданих.

Орден підтримує дипломатичні відносини з 81 державою. Має статус спостерігача при ООН та декількох інших міжнародних організаціях. На відміну від більшості суб'єктів, його правосуб'єктність виводять не з прав і обов'язків, якими він володіє, а з міжнародного звичаю, відповідно До якого Мальтійський орден має статус суб'єкта міжнародного права.

Ватикан - місто-держава, розмішене на території Рима. Столиця і адміністративний центр Римської католицької церкви і резиденція її глави.

Сучасний правовий статус Ватикану встановлено у 1929 р. на основі Лютеранської угоди між Святішим престолом та Італією. Тепер цей договір замінив конкордат 1984 р.

Міжнародна правосуб'єктність Ватикану є досить широкою. Він підтримує дипломатичні зносини з багатьма державами, володіє статусом спостерігача в ООН. Є учасником багатьох універсальних міжнародних договорів, особливо тих, які стосуються захисту прав людини. Територія Ватикану вважається іноземною для Італії, тому тут не поширюється кримінальна й адміністративна юрисдикція цієї держави. Представники Ватикану володіють статусом, аналогічним статусу дипломата.

ПИТАННЯ № 6. Визнання в міжнародному публічному праві.

При появі на арені нового суб'єкта міжнародного права (в основному держав) нерідко виникає питання його визнання, під яким розуміють односторонній акт держави, який констатує виникнення нового суб'єкта

міжнародного права і містить пропозицію вступити з таким суб'єктом у дипломатичні та інші зносини.

Визнання поєднує в собі два акти - політичний та юридичний. Перший полягає у схваленні чи несхваленні новоствореної держави, уряду, національно-визвольного руху. Стосовно визнання як юридичного акту, то він тягне встановлення певних правовідносин, що регулює міжнародне право.

Обов'язку визнання не існує. Визнання є суверенним правом кожної держави і не повинно впливати на її відносини з іншими суб'єктами міжнародного права. Питання про визнання найчастіше виникає у випадку виникнення нової держави (незалежно від способу - поділ чи, навпаки, об'єднання), а також коли у вже існуючій державі до влади неконституційним шляхом приходить нова політична сила. Окремим випадком потрібно вважати визнання воюючою чи повсталою стороною.

Визнання здійснюється компетентним органом держави. Відповідно до п. 4 ст. 106 Конституції України, рішення про визнання у нашій державі приймає Президент України. Однак варто наголосити, що визнання не завжди є явно виражене. У деяких випадках акт визнання може випливати з факту встановлення дипломатичних чи консульських відносин.
Надане визнання, як правило, не може скасовуватись чи відкликатися. Хоча такі випадки відомі в історії.

Щодо впливу визнання у доктрині міжнародного права існує дві основні теорії: конститутивна та декларативна.

Конститутивна теорія (іноді її ще називають теорією Тобара-Вільсона) виходить з того, що держава набуває статусу суб'єкта міжнародного права лише в результаті її визнання з боку інших держав. Таким чином, відповідно до цієї теорії сам факт виникнення держави не означає автоматичного надання їй статусу суб'єкта міжнародного права. І дійсно, якщо жодна держава не визнала новостворену, навіть якщо вважати, що остання володіє міжнародною правосуб'єктністю, вона не зможе її реалізувати за відсутності інших суб'єктів, які хочуть вступити з нею у правовідносини. "Мінусом" цієї теорії є те, що невідомо, яка кількість актів визнання потрібна для того, щоб констатувати появу нового суб'єкта міжнародного права. З іншого боку, с випадки, коли держави можуть існувати і вступати в правовідносини з іншими суб'єктами міжнародного права без визнання (наприклад, Тайвань, Турецька Республіка Кіпру).

Декларативна теорія визнання виходить із того, що держава набуває статусу суб'єкта міжнародного права з моменту виникнення, її правосуб'єктність жодним чином не залежить від визнання іншими державами. Згідно з цією теорією, факт визнання держави ніяк не впливає на її правосуб'єктність, лише підтверджує виникнення нової держави - суб'єкта міжнародного права. Хоча акт визнання не впливає на обсяг правосуб'єктності держави, він визначає коло суб'єктів, з яким у майбутньому в держави будуть встановлені дипломатичні та інші зносини, що є важливим фактором, особливо для новоствореної держави.

За обсягом і характером відносин між державами вирізняють дві форми визнання: "de-jure" і "de-facto". І перше, і друге є офіційними визнаннями. Хоча останнє іноді ще називають неповним визнанням. Його, як правило, застосовують у випадках, коли є сумнів щодо подальшого існування визнаної держави. Такий вид визнання не оформляється юридично, а полягає у фактичному налагодженні зносин. У випадку необхідності такий вид визнання може бути відкликано. Стосовно визнання "de-jure", то воно є повним і тягне встановлення офіційних дипломатичних та консульських зносин.

Визнання "ad hoc" - особливий вид визнання, який здійснюють тимчасово, зазвичай для певної конкретної ситуації чи випадку. Як приклад можна навести ситуацію, що мала місце на початку 90-х років XX ст. під час війни в так званій Придністровській Молдавській республіці. Загалом не визнаючи уряд цієї республіки, Молдова визнала її для того, щоб підписати угоду про обмін полоненими. Такий тип визнання не створює довготривалих наслідків і не тягне обов'язку вступити в дипломатичні чи інші зносини.

Крім форм визнання, у доктрині міжнародного права прийнято виокремлювати види визнання. Найчастіше поділяють визнання за дестинатором. За цим критерієм вирізняють визнання: держав; урядів; урядів у вигнанні; націй; державоподібних утворень; воюючих та повсталих сторін.

ПИТАННЯ № 7. Правонаступництво в міжнародному публічному праві.

Коло суб'єктів міжнародних відносин постійно змінюється. Виникають нові держави, інші припиняють своє існування, у зв'язку із чим виникає питання правонаступництва.

Під правонаступництвом в міжнародному праві прийнято розуміти перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права до іншого внаслідок виникнення чи припинення існування першого або зміни суверенітету над територією.

Правонаступництво найчастіше виникає у випадках припинення існування держави, її поділу, виділення з неї іншої держави, передачі частини території іншій державі, об'єднання держав. Деякі вчені сюди також відносять і випадок, коли в державі відбувається соціальна революція, а також у разі капітуляції останньої.

У правовідносинах правонаступництва прийнято вирізняти два основних суб'єкти: державу-попередницю (унаслідок припинення, відокремлення чи поділу якої її права й обов'язки переходять до іншого суб'єкта) і державу правонаступницю (яка набуває вищеназвані права й обов'язки).

Що ж до об'єктів правонаступництва, то, як правило, вирізняють: правонаступництво щодо міжнародних договорів; правонаступництво щодо державної власності; правонаступництво щодо боргів, правонаступництво щодо державних архівів та ряд інших.

Протягом існування цього інституту міжнародного права вчені виробили декілька концепцій правонаступництва, зокрема:

1. Універсального (повного) правонаступництва - згідно з якою державу ототожнюють з юридичною особою, яка складається з єдності трьох елементів: території, населення і публічної влади. Відповідно, у випадку правонаступництва до нової держави переходять усі права та обов'язки, які пов'язані з ними елементами.

2. Часткового правонаступництва - згідно з якою держава-попередниця зберігає всі права й обов'язки, які не пов'язані з суверенітетом над певною територією, усі решта зобов'язання переходять до держави-правонаступниці.

3. "Tabula rasa" ("чистої дошки" або "чистого листа") - згідно з якою новоутворена держава не відповідає за зобов'язання держави-попередниці, оскільки перехід прав і обов'язків не відбувався.

Крім того, існують й інші підходи, зокрема "континуїтету", при якому одна держава вважається продовжувачем іншої. При цьому питання правонаступництва взагалі може не виникати. Так, наприклад, Росія набула прав і обов'язків СРСР в ООН саме як держава - продовжувачка Радянського Союзу.

Тепер питання правонаступництва регулюються звичаєвим правом. Хоча й було розроблено два договори в цій сфері, а саме: Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів від 23 серпня 1978 р., Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів від 8квітня 1983 р., однак жоден з наведених документів не вступив удію, оскільки не набрав достатньої кількості ратифікацій.

Тема 4. Відповідальність у міжнародному праві

ЛЕКЦІЯ: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Навчальні питання:

1. Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності.
2. Поняття та види міжнародних правопорушень.
3. Види і форми міжнародно-правової відповідальності.
4. Відповідальність суб’єктів міжнародного права за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.
5. Обставини, що виключають міжнародно-правову відповідальність.

ПИТАННЯ № 1. Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності.

У сучасному міжнародному праві застосування інституту міжнародно-правової відповідальності бере свій початок в 1920 році, коли в Статуті Ліги Націй було вказано на можливість введення санкцій проти країн, які порушили свої міжнародно-правові зобов'язання. Але повною мірою питання

міжнародно-правової відповідальності отримало розвиток після Другої Світової війни, коли людство усвідомило ступінь шкоди, завданої фашистськими державами та їх. У 1945 році питання протидії міжнародно-протиправним діянням знайшло відображення в Статуті ООН (Глава VII «Дії у відношенні загрози миру, порушень миру й актів агресії»).

Право міжнародної відповідальності – галузь міжнародного права, принципи і норми якої визначають для суб'єктів міжнародного права юридичні наслідки міжнародно-протиправних діянь, а також заподіяння шкоди в результаті діяльності, не забороненої міжнародним правом.

У цьому визначенні знайшло відображення існування двох **підгалузей права міжнародної відповідальності**:

- відповідальності за протиправні дії;
- відповідальності за збиток, що є результатом діяльності, не забороненої міжнародним правом.

За своєю юридичною природою ці види відповідальності принципово різні, вони регулюються різними комплексами норм, іншими є також зміст і форми, в яких вони можуть проявлятися.

Підгалузь відповідальності за протиправні дії складається з трьох основних частин:

- загальна частина,
- відповідальність держав,
- відповідальність міжнародних організацій.

Цілі права міжнародної відповідальності:

а) стримувати потенційного правопорушника (превентивна функція);

б) спонукати правопорушника виконати свої обов'язки належним чином (функція забезпечення правопорядку);

в) надати потерпілому відшкодування за заподіяну матеріальну та моральну шкоду (компенсаційна функція);

г) впливати на майбутню поведінку суб'єктів в інтересах добросовісного виконання своїх зобов'язань (превенція і підтримка правопорядку).

Міжнародно-правова відповідальність – це юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання, або юридичний обов'язок суб'єкта-правопорушника ліквідувати наслідки шкоди, завданої іншому суб'єкту міжнародного права в результаті вчиненого міжнародно-правового делікту.

В основі даної галузі міжнародного права лежить **принцип міжнародної відповідальності**: будь яке міжнародно-протиправне діяння суб'єкта міжнародного права тягне за собою його міжнародну відповідальність.

Мета міжнародно-правової відповідальності — це передбачення відповідного результату, а саме: виключення можливості вчинення державою нових правопорушень; вплив на інші держави, спонукання їх до добровільного додержання міжнародних зобов'язань.

Функції міжнародно-правової відповідальності – це та чи інша спрямованість заходів, що здійснюються у межах міжнародної відповідальності. При цьому функції міжнародно-правової відповідальності

мають двояке значення: 1 – правовідновлювальне (репараційне – є засобом відновлення порушених суспільних відносин міжнародного правопорядку мирними засобами); 2 – репресивне (каральне – військові дії).

Зміст міжнародно-правової відповідальності полягає в осуді правопорушника й в обов'язку правопорушника понести несприятливі наслідки правопорушення.

Суб'єктами права міжнародної відповідальності є суб'єкти міжнародного права: держави, міжнародні урядові організації та народи і нації, які борються за створення держави. (Резолюція А/56/83 ст. 10: "2. Поведінка повстанського чи іншого руху, якому вдається створити нову державу на частині території вже існуючої держави або на будь-якій території під її управлінням, розглядається як діяння цієї нової держави за міжнародним правом".

Міжнародно-правовими підставами відповідальності за міжнародні правопорушення – є передбачена сукупність юридично обов'язкових приписів, міжнародно-правових актів, на підставі яких певний варіант поведінки суб'єкта кваліфікується як міжнародне правопорушення.

До **юридичних підстав відповідальності** відносять лише юридично дійсні міжнародні зобов'язання, закріплені у правомірних міжнародно-правових актах. Зокрема, юридичними підставами відповідальності є: - *міжнародний договір* (правомірні договори, що мають юридичну чинність); - *міжнародний порядок* (особлива форма і засіб, що закріплює визнання певного способу поведінки суб'єкта МП як юридично обов'язкового правила взаємовідносин); - *рішення міжнародних судів та організацій* (встановлюють права та обов'язки сторін); - *односторонні міжнародно-правові акти* (декларації, заяви ноти через які суб'єкт МП визначає конкретні правила або лінію своєї поведінки у сфері міждержавних відносин і бере на себе відповідні міжнародні зобов'язання).

Фактичною підставою міжнародно-правової відповідальності є саме міжнародне правопорушення, тобто діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта міжнародного права (його органів або посадових осіб), що порушують міжнародно-правові зобов'язання.

Під **процесуальними підставами міжнародної відповідальності** розуміють процедуру розгляду справ про правопорушення і порядок притягнення винних суб'єктів до відповідальності. В одних висадках такий процесуальний порядок детально регламентований і закріплений у міжнародно-правових актах, в інших - його вибір залишений на розсуд органу, що застосовує міри відповідальності.

ПИТАННЯ № 2. Поняття та види міжнародних правопорушень.

Міжнародне правопорушення – це дія або бездіяльність суб'єкта міжнародного права, у результаті чого порушуються норми міжнародного права і міжнародні зобов'язання цього суб'єкта, та наносять іншому суб'єкту або групі суб'єктів міжнародного права або всьому міжнародному

співтовариству в цілому шкоду матеріального або нематеріального характеру.

Таким чином, з юридичної точки зору, міжнародне правопорушення являє собою складне правове явище, та має наступні характерні **основні ознаки**:

- міжнародна суспільна небезпека;
- протиправність;
- причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і шкідливими наслідками, що наступили;
- карність.

Міжнародна суспільна небезпека — це можливість міжнародного правопорушення заподіяти або завдати шкоду міжнародним відносинам, що охороняються міжнародним правом.

Протиправність правопорушення обумовлена порушенням обов'язкових правил поведінки, закріплених у міжнародно-правових актах.

Причинно-наслідковий зв'язок є важливою ознакою правопорушення, тому що саме він дозволяє з'ясувати, що причиною завданої шкоди є міжнародне правопорушення.

Карність є правовим наслідком, закономірним результатом правопорушення.

У міжнародному правопорушенні виділяється його склад, що являє собою сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, на підставі яких суб'єкти МП несуть міжнародно-правову відповідальність.

До **складу міжнародного правопорушення входять**: — **об'єкт** міжнародного правопорушення — це певні блага матеріального або нематеріального характеру (міжнародний правопорядок, система міжнародних відносин, права і свободи людини).

Об'єктивна сторона міжнародного правопорушення — проявляється у вигляді діяння суб'єкта міжнародних відносин, який порушує відповідні міжнародно-правові зобов'язання.

Суб'єктами міжнародного правопорушення виступають основні суб'єкти МП.

Суб'єктивна сторона міжнародного правопорушення полягає у відношенні суб'єкта МП до вчиненого ним діяння і його наслідків та проявляється у формі вини.

Не вважаються міжнародними правопорушеннями:

1. *Недружній акт* – поведінка держави, яка завдає шкоди іншій державі й суперечить її інтересам, але не порушує норм міжнародного права.

2. *Злочинні проступки фізичних осіб проти міжнародного права* – дії фізичних осіб, які порушують норми міжнародного права, і тому заборонені внутрішньодержавним правом.

3. *Спірні ситуації* – держави не порушують норми міжнародного права, однак інтереси однієї держави порушуються поведінкою вищих посадових осіб іншої держави.

У доктрині і практиці міжнародного права міжнародні правопорушення розподіляють на види або групи на різних підставах.

У сучасній міжнародній практиці і доктрині розрізняють три **<u>види міжнародних правопорушень</u>**, що визначаються за суб'єктною і суб'єктивною сторонами складу таких правопорушень:

<u>1. Міжнародні злочини</u> — це злочини, що порушують міжнародні зобов'язання, які є основними для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, і розглядаються як злочини міжнародним співтовариством у цілому.

2. Під **<u>злочином міжнародного характеру</u>** розуміють діяння фізичної особи, що посягає на права й інтереси двох або декількох держав, міжнародних організацій, фізичних і юридичних осіб. До таких злочинів належать: захоплення заручників; фальшування грошових знаків; незаконне захоплення повітряних суден.

<u>3. Міжнародні делікти</u> визначаються за залишковим принципом, до них належать правопорушення, що не ввійшли в перші дві групи. До них належать: порушення державою своїх односторонніх зобов'язань; невиконання рішень міжнародних судів і арбітражів; порушення державою договірних зобов'язань, що не мають основного значення.

ПИТАННЯ № 3. Види і форми міжнародно-правової відповідальності.

Відповідальність держави – порушника міжнародного зобов'язання реалізується в конкретних видах і формах. У міжнародному праві розрізняють два види відповідальності: нематеріальну й матеріальну.

У рамках нематеріального виду відповідальності виокремлюють такі форми: репресалії, реторсії, сатисфакції і санкції.

Репресалії – це правомірні примусові дії держави, що мають на меті відновлення своїх прав, порушених іншою державою. За сучасним міжнародним правом неприпустиме застосування сили або погрози силою як репресалій. Репресалії можуть втілюватися в заморожуванні або арешті банківських авуарів, затримці або арешті рибальських суден (за порушення режиму рибальства) і т. ін.

Реторсії – це правомірні примусові дії держави у відповідь на недружній акт із боку іншої держави, за допомогою якого посадові, фізичні або юридичні особи першої держави були поставлені в дискримінаційні умови. Реторсії націлені на відновлення принципу взаємності у відносинах відповідних держав. Заходи, що були використані як реторсії, мають бути адекватні акту, який їх спричинив, і припинятися з моменту відновлення колишнього становища. Як реторсії не можна використовувати збройну силу.

Сатисфакція виражається в наданні державою-порушницею задоволення постраждалій державі. Сатисфакція може здійснюватися у висловленні жалю і завіренні постраждалої сторони в недопущенні повторення правопорушення, у публічному вибаченні, у покаранні винних, у наданні особливих почестей постраждалій державі і т. ін. Застосування конкретної форми сатисфакції залежить від заподіяного збитку і політичних взаємин між державами.

Санкції – це індивідуальні або колективні правомірні примусові заходи, вжиті проти держави-поруш ниці, з метою припинення її неправомірного поводження або покарання за таке поводження.

Індивідуальні санкції, які застосовуються потерпілою державою щодо держави-порушниці, не можуть включати використання збройної сили. Найчастіше вони зводяться до часткового або повного розриву торгово-економічних відносин, транспортних зв'язків, спортивних контактів і т. ін. **Колективні санкції** можуть використовуватися тільки на підставі рішення Ради Безпеки ООН щодо держав, чиї дії становлять загрозу миру або порушення миру (ст. 39 Статуту ООН) . Колективні санкції можуть включати повне або часткове переривання економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів зв'язку, а також розрив дипломатичних відносин (ст. 41). Якщо ці заходи виявляться недостатніми, то Рада Безпеки ООН може ухвалити рішення щодо санкцій з використанням збройної сили для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки (ст. 42). Застосування обов'язкових санкцій покликано чинити тиск на державу або утворення для досягнення цілей, встановлених Радою Безпеки ООН, без застосування сили. Таким чином, санкції є важливим інструментом, за допомогою якого Рада Безпеки забезпечує виконання своїх рішень. Завдяки універсальному характеру Організація Об'єднаних Націй є відповідною структурою для запровадження таких заходів і контролю за їх дотриманням.

Суть **матеріальної відповідальності** полягає у повній або частковій компенсації матеріальної шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням держави. Формами відповідальності цього виду є репарації, реституції і субституції.

Репарації – це відшкодування потерпілій від агресії державі матеріальної шкоди грошима, натурою або послугами. Уперше норми про репарації з'явилися в мирних договорах Версальської системи після закінчення Першої світової війни. Відповідно до Версальського мирного договору 1919 р., Німеччина повинна була відшкодувати не тільки збиток, заподіяний незаконним веденням війни і воєнними діями німецьких збройних сил, але й усі втрати, яких зазнали союзні держави та їхні громадяни внаслідок війни, за виникнення якої відповідальність покладалася на Німеччину.

Реституція – одна з форм матеріальної відповідальності, що полягає у поверненні у натурі майна, неправомірно вилученого і вивезеного воюючою державою з території супротивника. Різновидом реституції є **субституція**, тобто повернення майна аналогічного роду і приблизно рівноцінного тому, що було неправомірно вилучене й вивезене воюючою стороною з території супротивника.

На відміну від перелічених вище форм матеріальної відповідальності, які реалізуються на підставі або "права переможців", або застосування колективних санкцій, можлива **компенсація** – досить стара форма матеріальної міжнародної відповідальності, яка застосовується на підставі рішення міжнародного суду.

ПИТАННЯ № 4. Відповідальність суб’єктів міжнародного права за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.

Перераховані вище форми матеріальної відповідальності пов'язані а учиненням міжнародного злочину - агресії. Однак матеріальний збиток може заподіюватися міжнародними деліктами навіть у результаті правомірної діяльності держав при використанні джерел підвищеної небезпеки (авіації, космічних об'єктів, атомної енергії і т. ін.). У цих випадках компенсації підлягає дійсна матеріальна шкода (пряма і непряма), тоді як втрачена вигода, як правило, не відшкодовується. Міжнародні угоди зазвичай передбачають обмеження абсолютної матеріальної відповідальності, тобто відповідальності за правомірну діяльність. У таких договорах вказується максимальна сума, що може бути сплачена постраждалій стороні як компенсація за заподіяний збиток. Таке положення міститься, зокрема, у Віденській конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р.

При заподіянні такої шкоди потерпіла сторона не може вимагати одержання суми понад установлену межу, навіть якщо фактичний збиток перевищує цю межу.

Установлення договірних обмежень на суму компенсації при реалізації абсолютної відповідальності є своєрідним стимулятором держав до використання техніки, що є джерелом підвищеної небезпеки. При цьому відбувається, так би мовити, перерозподіл ваги матеріальних збитків між державою, яка експлуатує джерело підвищеної небезпеки, і постраждалою стороною.

При реалізації абсолютної відповідальності постраждала сторона в будь-якому випадку одержить компенсацію, навіть якщо держава, що заподіяла збиток, буде доводити, що всі її дії були абсолютно правомірними.

ПИТАННЯ № 5. Обставини, що виключають міжнародно-правову відповідальність.

Звільнення від відповідальності – це зняття із суб'єкта міжнародного права обов'язку ліквідації наслідків здійсненого ним діяння, яке спричинило відповідальність.

Обставини, що виключають відповідальність (спричиняють звільнення від відповідальності) – це факти, дії та явища, доведеність існування яких на момент здійснення правопорушення знімає із суб'єкта міжнародного права обов'язок відшкодування збитків, якщо правопорушення було спричинене цими фактами, діями чи явищами.

При цьому склад правопорушення не повний чи відсутній взагалі, відповідно і не настає міжнародна відповідальність. Відповідальність може виключатися як за наявності вини суб'єкта, так і за її відсутності (абсолютна відповідальність).

Традиційно до **обставин, що виключають настання міжнародно-правової відповідальності**, відносять:

1) вину потерпілої сторони (дії, що спричинили завдання шкоди, груба недбалість);

2) форс-мажор (непереборна сила);

3) непередбачувані зовнішні події надзвичайного характеру (стихійні лиха, епідемії, епізоотії, а іноді - явища соціального характеру (збройні конфлікти тощо);

4)стан крайньої необхідності, тобто наявність загрози життєво важливим інтересам суб'єкта.

Обставини, що звільняють від відповідальності, необхідно відрізняти від **фактів та дій, які виключають кваліфікацію діяння суб'єкта** в якості правопорушення. Серед таких фактів та дій можна назвати:

• згоду потерпілої сторони на здійснення діяння, яке спричинило завдання шкоди;

• допустимі в рамках міжнародного права дії суб'єкта у відповідь на протиправну поведінку потерпілого (самооборона).

Загалом усі випадки передбачити неможливо, тому кожен з них вимагає диференційованого підходу.

Тема 5. Мирні засоби вирішення міжнародних спорів

ЛЕКЦІ: МИРНІ ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ

Навчальні питання:

1. Історія становлення та зміст принципу мирного вирішення міжнародних спорів.
2. Поняття та види міжнародних спорів.
3. Дипломатичні засоби вирішення міжнародних спорів.
4. Правові засоби вирішення міжнародних спорів.
5. Вирішення міжнародних спорів у межах міжнародних організацій.

ПИТАННЯ № 1. Історія становлення та зміст зобов’язання мирного вирішення міжнародних спорів в міжнародному публічному праві.

Тривалий час загальне міжнародне право не покладало на держав обов’язку вирішення будь-яких спорів виключно мирними засобами, який вважався державами занадто обтяжливим для свого суверенітету. Таке зобов’язання держави брали на себе лише в рамках двосторонніх договорів з окремих питань. Значно рідше укладалися угоди про вирішення конкретних суперечок або певних типів спорів.

Із другої половини XIX ст. до початку Другої світової війни відбувається становлення норми про обмеження права держав використовувати немирні засоби для врегулювання міжнародних спорів, а згодом — і про повну заборону таких засобів. Інші напрями розвитку міжнародного права цього часу — регламентація на універсальному рівні

окремих мирних засобів вирішення спорів, а також створення всесвітнього міжнародного судового органу.

На І Гаазькій мирній конференції 1899 р. було укладено Конвенцію про мирне врегулювання міжнародних спорів, яка на ІІ Гаазькій конференції 1907 р. була викладена в новій редакції.За цими конвенціями держави-учасниці погодилися забезпечувати мирне залагодження своїх міжнародних суперечок та уникати, наскільки це можливо, звернення до сили у стосунках між собою. Конвенції детально регламентували деякі мирні засоби вирішення спорів (добрі послуги, посередництво, слідчі комісії) і передбачили створення Постійного третейського суду. Україна є учасницею цих конвенцій з 1962 р.

Статут Ліги Націй, укладений 1918 р., наклав на держав-членів цієї організації більш жорсткі зобов'язання: не розпочинати війну, допоки не мине три місяці від дня ухвалення рішення щодо певного спору міжнародним арбітражем, судом або Лігою Націй. У 1920 р. вперше був створений всесвітній судовий орган – Постійна палата міжнародного правосуддя (ППМП).

Першим багатостороннім договором, що заборонив вдаватися до війни, став Пакт про відмову від війни як знаряддя національної політики, укладений 27 серпня 1928 р. в Парижі (Пакт Бріана-Келлога). Утім численні порушення Пакту звели його практичне значення нанівець.

Остаточне закріплення цього зобов'язання на всесвітньому рівні було здійснене у Статуті ООН. Статут закріплює принцип, згідно з яким ООН і всі її держави-члени «вирішують свої міжнародні спори мирними засобами так, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку та справедливість» (п. 3 ст. 2). Також був створений Міжнародний Суд як головний судовий орган ООН, який замінив ППМП.

У Гельсінському Заключному акті НБСЄ 1975 р. європейські держави підтвердили, що у своїх стосунках керуватимуться принципом мирного врегулювання спорів. Установчі документи впливових регіональних організацій, створених після Другої світової війни (ОАД, ОАЄ, ОБСЄ, НАТО, СНД та ін.), закріпили обов'язок держав-членів вирішувати свої міжнародні спори мирними засобами.

На сьогодні кожна з держав світу є учасницею численних двосторонніх і багатосторонніх договорів, що зобов'язують вирішувати міжнародні спори виключно в мирний спосіб. Організація Об'єднаних Націй, інші універсальні та регіональні міжнародні організації постійно підтверджують обов'язок держав і міжнародних організацій мирно вирішувати свої спори. Усе це дає підстави вважати зобов'язання мирного вирішення міжнародних спорів нормою загального міжнародного права.

Типовий перелік зобов'язань за принципом мирного вирішення міжнародних спорів, що пропонується сучасною доктриною міжнародного права, має такий вигляд: - вирішувати міжнародні спори виключно мирними засобами; - вирішувати мирними засобами всі свої спори, незалежно від їх виду; - вирішувати спори своєчасно, у найкоротші строки; - не залишати спори невирішеними, не припиняти процес мирного

врегулювання та пошуку взаємоприйнятних рішень; - використовувати визнані в міжнародному праві мирні й інші засоби на власний вибір; - утримуватися від дій, що можуть загострити спір або поглибити напруженість (наприклад, висування ультимативних вимог), і не наражати на небезпеку міжнародний мир та безпеку; -вирішувати спори на основі міжнародного права та справедливості; - виконувати прийняте в узгодженому порядку рішення.

ПИТАННЯ № 2. Поняття та види міжнародних спорів.

У міжнародному праві розрізняють спір та ситуацію.

Термін «спір» широко вживається в договірній практиці. Також можна зустріти такі терміни, як «неузгодженість», «суперечка», «протиріччя», «розбіжність», «конфлікт» тощо. Здебільшого вони є синонімами. Стала практика вживання конкретного терміну для позначення певного різновиду спору не склалася. У доктрині термін «міжнародний спір» використовується як узагальнююче (родове) поняття.

Міжнародний спір – це сукупність взаємних вимог держав щодо конкретних неврегульованих питань.Отже, міжнародний спір можна визначити як формально (об'єктивно) виражену суперечність між суб'єктами міжнародного права з питання факту або права. Міжнародний спір – це юридичний факт, констатація наявності якого вимагає від його учасників та інших заінтересованих суб'єктів міжнародного права реалізації принципу мирного вирішення міжнародних спорів. Держави, між якими виникли такі розбіжності, вважаються сторонами спору (у ситуації немає сторін, натомість є зацікавлені держави). **Спір характеризується наявністю конкретних розбіжностей між державами, котрі мають бути визнані (підтверджені) державами, в іншому випадку мова не йде про спір.**

У гл. VI Статуту ООН йдеться про спори між державами, які власне і називаємо міжнародними. Статут ООН не містить обмежень щодо предмета міжнародних спорів, оскільки такими спорами можуть вважатись спори з будь-яких неврегульованих питань (тлумачення договорів, територіальні тощо).**Рада Безпеки ООН уповноважена класифікувати питання, передане їй на розгляд, як спір чи ситуацію.** Держава, що є членом Ради Безпеки ООН, не може брати участь у голосуванні, якщо рішення Ради Безпеки ООН (що приймається в рамках гл. VI) стосується спору, в якому така держава є стороною (п. 3 ст. 27 Статуту ООН).

Ситуація – це певні обставини, що зачіпають загальні інтереси держав чи міжнародного співтовариства загалом.Такі обставини можуть виникати за відсутності взаємних спірних питань між державами (наприклад, громадянська війна). Ситуація – значно ширше поняття і може включати спір або призводити до його виникнення. Будь-який спір створює ситуацію. У контексті Статуту ООН відмінність між спором та ситуацією є передусім важлива з точки зору повноважень Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї. Так, Рада Безпеки ООН уповноважена розглядати не лише спори, а й ситуації, що можуть загрожувати міжнародному миру чи безпеці.

Спори та ситуації, що можуть становити загрозу підтримці міжнародного миру та безпеки, є окремою категорією. **Рада Безпеки уповноважена проводити розслідування будь-якого спору чи ситуації з метою встановлення, чи може продовження такого спору чи ситуації загрожувати підтримці міжнародного миру та безпеки. Якщо такий характер спору (чи ситуації) було встановлено, Рада Безпеки ООН може рекомендувати процедуру, яку вона вважає варто застосувати для мирного вирішення.** Якщо держави і надалі не можуть вирішити такий спір мирними засобами, вони зобов'язані передати спір на розгляд Ради Безпеки ООН. У такому разі, діючи на підставі ст. 37 Статуту ООН, Рада Безпеки може рекомендувати умови, на яких варто вирішити такий спір (а не лише процедуру). Рада Безпеки постійно отримує звернення від держав із проханням про розгляд спорів та ситуацій (власне ситуації складають предмет майже всіх таких звернень). З іншого боку, держави можуть заперечувати проти розгляду ситуації Радою Безпеки ООН, якщо, на їхню думку, така ситуація не загрожує міжнародному миру та безпеці.

Потрібно зауважити, що вирішення спорів мирними засобами повинно відбуватись із дотриманням принципів справедливості та міжнародного права (ст. 1. Статуту ООН).

Види міжнародних спорів.

Не існує універсальної класифікації міжнародних спорів. Кожний договір має свою унікальну класифікацію, що зазвичай служить двом цілям: визначити, які спори підпадають під дію цього договору; встановити, які мирні засоби слід застосовувати для врегулювання певних видів спорів. Наприклад, Конвенції 1899 і 1907 років про мирне вирішення міжнародних спорів рекомендують державам-учасницям для врегулювання «серйозної незгоди або конфлікту» вдаватися до мирних послуг або посередництва; при «розходженнях міжнародного характеру, що не зачіпають їхньої честі або життєвих інтересів та випливають із різниці в поглядах на питання факту» — створювати слідчу комісію; арбітраж рекомендується як найбільш ефективний і справедливий спосіб вирішення «питань юридичного характеру, особливо при тлумаченні або застосуванні міжнародних конвенцій».

1. За кількістю сторін – на <u>двосторонні та багатосторонні</u>.

2. За предметом – на <u>економічні, територіальні</u> тощо.

3. У Статуті ООН також йдеться про так звані <u>місцеві спори</u>, які головним чином потрібно вирішувати в рамках відповідних регіональних організацій.

4. Важливим є поділ спорів на <u>юридичні (правові) та неполітичні (неправові)</u>. <u>Вважається, що предметом правового спору є конфлікт сторін щодо тлумачення або застосування існуючої міжнародно-правової норми. Коли ж спір зводиться до вимог однієї зі сторін змінити зміст чинної норми, він не є правовим. Мета такої класифікації – виокремити спори, які здатен вирішити суд як орган, що за своєю природою тільки застосовує право, але не створює його.</u>Пункт 3 ст. 36 Статуту ООН передбачає, що спори

юридичного характеру, за загальним правилом, передаються в Міжнародний суд. Своєю чергою, ст. 36 Статуту Суду передбачає, що такі юридичні спори можуть стосуватись тлумачення договору, будь-якого питання міжнародного права, наявності факту, який, якщо він буде встановлений, означатиме порушення міжнародного зобов'язання, характеру та розмірів відшкодування за порушення міжнародного зобов'язання. Водночас це не означає, що всі спори з таких питань є юридичними. Суд неодноразово наголошував у своїх рішеннях, що кожний спір має і юридичні, і політичні елементи.

ПИТАННЯ № 3. Система мирних засобів вирішення спорів.

В основі сучасної системи мирних засобів вирішення спорів лежать Гаазькі конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1899 р. та 1907 р., Статут ООН, Манільська декларація про мирне вирішення міжнародних спорів 1982 р., а також низка регіональних міжнародних угод. Практично кожна МО має власні механізми та процедури врегулювання спорів, включаючи ООН, ОБСЄ та ін. Особливо важливою є роль ООН та її органів, зокрема Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки та Міжнародного суду.

Під **засобами мирного розв'язання спорів** необхідно розуміти способи та процедури врегулювання спорів між суб'єктами міжнародного права відповідно до принципів міжнародного права без застосування примусу в будь-якій формі.

У ст. 33 (1) Статуту ООН наведено перелік звичайних засобів мирного врегулювання спорів за міжнародним правом. Зокрема, у ч. 1 вказаної статті зазначено, що сторони, які беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки, повинні, перш за все, прагнути вирішити спір через переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів або угод чи іншими мирними засобами за своїм вибором.

Класифікація мирних засобів вирішення міжнародних спорів.

У міжнародно-правовій доктрині найпоширенішим є поділ мирних засобів вирішення міжнародних спорів на **дипломатичні (політичні) та правові (судові)**.

До дипломатичних належать переговори, добрі послуги, посередництво, обслідування та примирення, до правових – арбітраж і судовий порядок. Усі засоби, крім переговорів, передбачають залучення третьої сторони, що зобов’язана запропонувати свій варіант вирішення спору.

Основні відмінності цих двох типів засобів вирішення спорів полягають у такому:

а) правовим засобам притаманне ухвалення рішення на основі міжнародного права; політичний засіб дозволяє занадто вільне тлумачення міжнародного права або встановлення спірними сторонами нової норми, а тому компроміс сторін є необхідною умовою;

б) правовий засіб передбачає прозорі та публічні процедури, третя сторона є незалежною від стороннього впливу, насамперед спірних сторін; для політичних засобів конфіденційність зазвичай є умовою досягнення рішення, оскільки політична воля сторін надзвичайно залежна від суспільної думки;

в) рішення, запропоноване в результаті застосування правового засобу, завжди юридично обов'язкове для сторін; рішення, досягнуте в рамках політичного засобу, переважно є рекомендаційним.

Твердження, що юридичні спори нібито повинні вирішуватися виключно правовими засобами, а неправові – політичними, є хибним. Вибір мирного засобу далеко не завжди пов'язаний із переважанням у спорі політичних або правових моментів, оскільки багато що залежить від обставин конкретного спору (наприклад, невизначеність змісту норм міжнародного права, що мають застосовуватися при врегулюванні спору; різниця в релігійних, культурних, ідеологічних і політичних цінностях держав-учасниць спору; роль третьої сторони у вирішенні суперечки; обов'язковість рішення для сторін спору; конфіденційність процедури врегулювання; вартість процесу врегулювання; можливість використання інших засобів мирного врегулювання).

3.1. Дипломатичні засоби врегулювання міжнародних спорів.

1) Переговори. Переговори є основним засобом мирного вирішення міжнародних спорів. Саме переговори згадані першими у списку мирних засобів у я. 1ст. 33 Статуту ООН. Переговори можуть бути і складовою частиною (етапом) інших засобів, зокрема посередництва. Вони є найбільш ефективним та гнучким засобом мирного вирішення спорів. Процес організації та проведення переговорів може значно відрізнятись залежно від предмета спору, кількості сторін, значущості спору з огляду підтримання міжнародного миру та безпеки, готовності держав до прямих переговорів.

Процес та процедура проведення переговорів включають такі елементи, як згода на переговори, визначення кола учасників, предмета та мети, місця, часу, форми, регламенту, мови тощо.Так, згода на проведення переговорів може бути пов'язана із самим фактом визнання чи невизнання іншого суб'єкта стороною спору чи навіть визнання окремого суб'єкта міжнародного права. Водночас проведення переговорів без участі всіх сторін спору та зацікавлених держав не може привести до ефективного та справедливого вирішення спору. Місце проведення переговорів повинно забезпечити рівність сторін, гарантії безпеки та сприятливі умови. Визначення часу проведення переговорів може суттєво вплинути на рішення держави щодо участі у переговорах.*Так, у квітні 2009 р. Ізраїль не брав участі у міжнародній конференції з питань боротьби із расизмом, посилаючись на факт, що відкриття конференції припадає на національний день пам'яті жертв Голокосту.*

Учасники переговорного процесу повинні мати відповідні повноваження, які б дозволили їм, з одного боку, ефективно вести

переговори, а з іншого - уможливлювали досягнення мети самих переговорів.**Без спеціальних повноважень переговори уповноважені вести глави держав, а також, як правило, міністри закордонних справ, глави дипломатичних представництв.** За підсумками проведених переговорів сторони можуть обмінюватись нотами, підписувати протоколи чи закріплювати результати у будь-який інший спосіб, погоджений самими сторонами. Відомі факти заперечення державою повноважень свого представника щодо підписання спільних документів у результаті переговорів.

Окремим видом переговорів є консультації. Низка міжнародних договорів містять положення щодо проведення обов'язкових консультацій у випадку виникнення спорів між сторонами таких угод.

2) Добрі послуги та посередництво.Мета цих засобів – сприяти розпочати переговори між сторонами та досягненню домовленості щодо врегулювання спору.

Інколи сторони спору не можуть вести переговори у зв'язку з відсутністю прямих контактів між ними (наприклад, стан збройного конфлікту). Інші держави, що не є сторонами спору, можуть пропонувати свої **«добрі послуги»**, або виступати у такій ролі на запрошення однієї із сторін спору. У цей спосіб третя держава може вести перемовини зі сторонами спору з метою спонукати їх до початку переговорного процесу, обміну первинними умовами щодо умов проведення таких переговорів, проте участі у самих переговорах не бере.Її головне завдання – допомогти спірним сторонам вступити у переговори, після чого її місія закінчується. Пропозиції особи, що пропонує добрі послуги, не є обов’язковими для сторін спору та можуть бути відхилені ними.

У разі, якщо третя держава пропонує чи передає сторонам умови можливого вирішення спору, вона виступає у ролі посередника. Тому на посередництво третьої сторони необхідна згода всіх держав, що є сторонами спору.Посередництво має на меті сприяти переговорному процесу за суттю, обміну первинними позиціями щодо спору та вирішенню спору як такого. Посередник може у деяких випадках давати свої пропозиції щодо вирішення спору, а не лише передавати взаємні пропозиції сторін спору. Жодна держава не має обов'язку виступати посередником. Часто посередниками виступають і фізичні особи, зокрема глави держав. Відмова сторін спору від запропонованого варіанту не вважається недружнім актом.

3) Обслідування та примирення. Трапляється, що суть спору зводиться до різного розуміння фактичних обставин, що стали підставою для спору. Неупереджений авторитетний висновок щодо дійсного стану фактичного боку спору дозволяє прискорити його врегулювання, насамперед внаслідок усунення невизначеності щодо кола норм міжнародного права, які підлягають застосуванню до суперечки. **Держави у своїй практиці вдаються до створення слідчих та погоджувальних (примирювальних) комісій для сприяння вирішенню спорів.** Ці механізми набули особливого розвитку після прийняття Гаазьких конвенцій 1899 р. та 1907 р. **Мета слідчої комісії - виявити та встановити факти, що стосуються спору.** Діяльність

із встановлення фактів повинна бути всеохоплюючою, об'єктивною, неупередженою і своєчасною. **Погоджувальні комісії мають на меті виробити шляхи врегулювання спорів.** Такі комісії створюються на паритетній основі (1 або 2 представники від кожної сторони), проте їх очолює неупереджена особа, яка не є представником жодної зі сторін спору. Типовий регламент погоджувальної комісії, затверджений Резолюцією 50/60 ГА ООН у 1995 р., передбачає, що у разі утворення погоджувальної комісії у складі лише 3 осіб жодна з них не може бути громадянином держави, що є стороною спору. Члени такої комісії є посередниками.

Низка міжнародних угод передбачають створення таких слідчих чи погоджувальних комісій, зокрема Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р., Віденська конвенція про правонаступництво держав по відношенню державної власності, державних архівів і державних боргів 1983 р. тощо.

Різновидом слідчих і погоджувальних комісій є інститут прикордонних представників.

Встановлення об'єктивних фактів щодо спору чи ситуації є важливою умовою виконання своїх функцій органами ООН щодо підтримання та відновлення миру і безпеки. Генеральна Асамблея, Рада Безпеки та Генеральний секретар ООН можуть надсилати відповідні місії із встановлення фактів, і доволі часто користуються цією можливістю. У 1991 р. ГА ООН прийняла Декларацію про встановлення фактів ООН у сфері підтримання міжнародного миру та безпеки.

3.2. Правові засоби вирішення міжнародних спорів.

Міжнародний арбітраж – один з найстаріших засобів вирішення спорів. Відповідно до Гаазької конвенції 1899 р., метою міжнародного арбітражу є вирішення спорів між державами суддями, що обрані самими державами, на основі дотримання права.Звернення до міжнародного арбітражу покладає обов'язок добровільно виконувати його рішення.Згідно з Гаазькою конвенцією, був створений список суддів, з якого держави могли вибрати арбітрів. Таким чином, у 1900 р. виникла Постійна палата третейського суду (створену на підставі Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років про мирне вирішення міжнародних спорів). Сьогодні її роль також важлива для обрання суддів Міжнародного суду ООН. Для кожного спору, що передається на вирішення Палати, його сторони укладають компроміс та обирають арбітрів із переліку осіб, що формується державами-учасницями Конвенцій.

Склад і порядок діяльності арбітражу регулюється окремою угодою між державами щодо конкретного спору, який називається**компромісом**. У ній сторони регламентують: порядок визначення складу арбітрів; предмет спору; компетенцію арбітражу; процедуру розгляду справи; характер і джерела норм, на підставі яких має бути ухвалене рішення; порядок винесення рішення; юридичну обов’язковість рішення. Якщо компроміс

укладається після виникнення конкретного спору, має місце арбітраж ad hoc. Також можлива попередня домовленість про арбітраж як засіб врегулювання потенційного спору, що закріплюється в договорі з певного питання або у спеціальному договорі про арбітраж. У цьому разі має місце постійний арбітраж. Його юрисдикція може бути обов'язковою або факультативною (добровільною).

Міжнародні суди.

Міжнародні спори можуть бути передані за взаємною згодою держав на вирішення міжнародного судового органу. Як правило, такі судові органи утворюються на основі договору при МО як універсального, так і регіонального характеру.

На сьогодні можна налічити близько півтора десятки міжнародних судових органів, що відповідають цим критеріям. Усі вони були створені у другій половині XX ст. Переважна їх більшість вирішують спори про застосування та тлумачення конкретного міжнародного договору, як правило, регіонального. (Віденський арбітраж, Європейський суд (ЄС), Європейський суд з прав людини, Міжнародна торгова палата, Міжнародний арбітраж, Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу, Міжнародний комерційний арбітраж, Міжнародний кримінальний суд, Міжнародний суд, Міжнародний трибунал, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, Надзвичайні африканські палати, Нюрнберзький процес, Перший Віденський арбітраж, Постійна палата міжнародного правосуддя, Постійна палата третейського суду, Суд Європейського Союзу, Суд загальної юрисдикції (ЄС).

Існує певна відмінність при вирішенні спорів міжнародними судами й арбітражами.

1) Склад міжнародного арбітражу для кожного спору значною мірою залежить від волі держав, які є учасниками спору, тоді як міжнародний суд складається незалежно від волі сторін.

2) При арбітражному розгляді сторони самі визначають на компромісній основі компетенцію третейського суду та процедуру розгляду спору. Стосовно правової компетенції і діяльності міжнародного суду – вони знаходять своє відображення у стабільному правовому акті, який визначає його статус, а окремі деталі функціональної регламентації встановлюються самим судом.

Міжнародний суд ООН.

Міжнародний суд діє на підставі Статуту, що є невід'ємною частиною Статуту ООН.Тому кожна держава-член ООН одночасно є учасницею Статуту Суду, що, проте, не означає автоматичного визнання юрисдикції Суду. Він складається із колегії незалежних суддів, який обирають незалежно від їх громадянства з кола осіб, що мають високі моральні якості, які відповідають вимогам, що висувають у їх країнах для призначення на вищі судові посади, або які мають визнаний авторитет у

сфері міжнародного права (ст. 2 Статуту). Суд складається із 15 суддів, серед яких не може бути двох громадян однієї держави. Членів суду (суддів) обирає Генеральна Асамблея та Рада Безпеки ООН із осіб, внесених до списку за пропозицією національних груп Постійної палати третейського суду (ст. 4 Статуту). Склад Суду повинен забезпечити представництво основних форм цивілізації та правових систем світу (ст. 9 Статуту). Суддів обирають на 9 років (з правом переобрання), чинна процедура передбачає, що кожні три роки 5 суддів Суду складають повноваження. Держави, що є сторонами у конкретній справі, можуть вибрати суддів «ad hoc», якщо серед членів Суду немає громадян таких держав.*У справі «Румунія проти України» (2009) обидві держави скористались таким правом. Суд обирає сам свого Голову та Віце-голову (на три роки).* Суд знаходиться у м. Гаазі (Нідерланди). Засідає у повному складі, проте може створювати камери (особливо для вирішення окремих категорій справ) у складі трьох та більше суддів. Рішення камери вважається рішенням самого Суду.

Компетенція Суду має особливості.

Тільки держави можуть бути сторонами у справах, що розглядаються Судом.Суд є відкритим для держав-учасників Статуту Суду.*Так, до приєднання до Статуту ООН Швейцарія була учасником Статуту Суду, але не була членом ООН.*Щодо інших держав умови, на яких Суд є відкритим для них, визначає Рада Безпеки ООН.

До відома (юрисдикції) Суду належать:

а) усі справи, що передані йому сторонами;

Стосовно першої згаданої можливості держави можуть визнати обов'язковою юрисдикцію Суду щодо всіх правових спорів через прийняття окремих заяв, які можуть бути безумовними, чи на умовах взаємності, чи на певний час. Такі заяви здають на зберігання Генеральному секретарю ООН. Окрім того, держави можуть визнати юрисдикцію Суду укладанням спеціальної угоди, що є звичайною практикою для передання, за взаємної згоди, спору на розгляд Суду.

б) усі питання, спеціально передбачені Статутом ООН чи чинними договорами та конвенціями (п. 1 ст. 36 Статуту).

Друга можливість передбачає закріплення положень щодо передання до Суду спорів, що виникають із тлумачення чи застосування міжнародних угод, включаючи Статут ООН. Низка багатосторонніх та двосторонніх угод містять такі положення.

Таким чином, можна виокремити три основні способи визнання юрисдикції Суду державами:

1) ухвалення односторонньої заяви про визнання обов'язковості юрисдикції Суду;

2) укладання сторонами спору спеціальної угоди;

3) включення спеціальних положень у міжнародні договори. *Можливість передачі спору до Суду була передбачена двосторонньою угодою між Україною та Румунією, укладеною через обмін листами 1997 р.,*

що дало можливість Румунії звернутись із відповідною заявою до Суду та ініціювати справу «Румунія проти України» в 2004 р.

Справа у Суді може бути відкрита у два способи:

1) повідомленням про спеціальну угоду чи поданням письмової заяви. Подання письмової заяви є можливим лише у випадку, коли сторони визнали юрисдикцію Суду раніше щодо такої категорії спорів.

2) повідомлення про спеціальну угоду, яке можливе лише у випадку укладання такої угоди, що, своєю чергою, потребує згоди сторін спору.

Закриття справи у Суді може відбутись у три способи:

1) укладанням мирової угоди між сторонами;

2) відкликанням заяви державою, що звернулась (у такому випадку Суд виносить окрему ухвалу);

3) винесенням рішення Судом.

Розгляд справ регулюється Статутом та Регламентом Суду.Процедура передбачає письмовий (перший) та усні етапи.

Міжнародний суд може також виносити консультативні рішення.Правом звернення щодо винесення консультативного рішення наділені Генеральна Асамблея та Рада Безпеки ООН. Окрім того, інші органи ООН та спеціалізовані установи, яким Генеральна Асамблея дала на це згоду, можуть звертатись до Суду за консультативним рішенням щодо будь-якого юридичного питання, що виникає в рамках їх компетенції. Хоча консультативні висновки Суду не мають юридично обов'язкової сили для органів (установ), що його запитали, загалом вони виконуються.

Відповідно до ст. 38 Статуту Суду цей судовий орган вирішує спори на підставі міжнародного права, застосовуючи міжнародні договори, міжнародні звичаї, загальні принципи права, а також, як допоміжний засіб для визначення правових норм, судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів із публічного права. Утім сторони спору можуть домовитися про надання Суду права вирішити справу ex aequo et bono, тобто по справедливості.

ПИТАННЯ № 4.Вирішення міжнародних спорів у межах міжнародних організацій.

У статутах більшості з міжнародних міждержавних організацій містяться положення, що покликані регламентувати вирішення спорів між державами-членами організації або між державами-членами та самою організацією з питань, віднесених до її компетенції. Спори в межах організацій вирішуються переважно політичними засобами, а рішення мають рекомендаційний характер. Утім організації інтеграційного типу зазвичай мають розвинуті механізми вирішення спорів за участю постійних судових органів з обов'язковою юрисдикцією.

4.1. Вирішення спорів у межах ООН.

Організація Об'єднаних Націй створювалася як єдина універсальна організація, покликана «підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією

метою… здійснювати мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, владнання або розв'язання міжнародних спорів чи ситуацій, що можуть призвести до порушення миру» (ст. 1 Статуту ООН).

У Статуті ООН основні норми щодо врегулювання міжнародних спорів зосереджені в розділі VI «Мирне вирішення спорів» (статті 33-38), який починається з переліку мирних засобів, що їх спірні сторони за своїм вибором повинні насамперед використати для вирішення спору, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки (ч. 1 ст. 33).

За Статутом ООН повноваження Організації та її органів залежать від того, до якого виду належить спір або ситуація, а саме чи загрожує їх продовження підтриманню міжнародного миру та безпеки. Здійснювати кваліфікацію спору або ситуації уповноважена Рада Безпеки (ст. 34). За загальним правилом ООН має право втрутитися у процес мирного врегулювання, коли така загроза має місце, а сторони не здатні самостійно вирішити спір. Брати участь у вирішенні спорів мають чотири органи ООН: Рада Безпеки, Генеральна Асамблея, Генеральний Секретар і Міжнародний Суд.

Рада Безпеки, на яку відповідно до ст. 24 Статуту ООН покладена головна відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки, посідає центральне місце у вирішенні спорів. Відповідно, цей орган має широкі повноваження з цього питання:

- вимагати від сторін вирішення їхнього спору за допомогою мирних засобів, перелічених у Статуті (ч. 2 ст. 33);
- розслідувати будь-який спір або ситуацію для визначення того, чи не може продовження цього спору або ситуації загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки (ст. 34);
- на будь-якій стадії спору або ситуації рекомендувати належну процедуру чи методи врегулювання (ч. 1 ст. 36);
- надавати в будь-який час сторонам спору, на їх вимогу або за власною ініціативою, рекомендації з метою його мирного вирішення (ст. 37, 38) та ін.
- при виконанні своїх повноважень Рада Безпеки може виконувати функції добрих послуг, посередництва, обслідування або примирення.

Генеральна Асамблея також має право давати рекомендації щодо вирішення спорів або ситуацій, доведених до її відома державами або Радою Безпеки (статті 11, 14, 35). Але її повноваження є факультативними: коли Рада Безпеки виконує свої функції щодо будь-якого спору або ситуації, Генеральна Асамблея не може давати будь-які рекомендації, що стосуються цього спору або ситуації, якщо Рада Безпеки не запитає про це (ст. 12).

Нерідко важливу роль у врегулюванні спорів відіграє **Генеральний Секретар**. Статут ООН уповноважує його доводити до відома Ради Безпеки про будь-які питання, які, на його думку, можуть загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки (ст. 99). Генеральний Секретар за дорученням

Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї надає добрі послуги та здійснює посередництво.

Участь **Міжнародного Суду** у вирішенні спорів, як зазначалося, залежить від ініціативи спірних сторін і їхньої згоди прийняти його юрисдикцію. Але Статут ООН наголошує, що спори юридичного характеру повинні, як загальне правило, передаватися сторонами до Міжнародного Суду (ч. 3 ст. 36).

4.2. Вирішення спорів у межах регіональних міжнародних організацій.

У ч. 1 ст. 33 Статуту ООН серед засобів вирішення спорів названо «звернення до регіональних органів або угод». При застосуванні цієї норми слід брати до уваги розділ VIII «Регіональні угоди» Статуту ООН.

Статут ООН надав регіональним структурам відносну самостійність у мирному врегулюванні спорів. Критерієм розмежування повноважень є характер міжнародних спорів. Компетенція ООН охоплює спори, продовження яких може загрожувати або в дійсності загрожує міжнародному миру та безпеці. Сфера дії регіональних організацій обмежена місцевими спорами, під якими прийнято розуміти спори між державами певного географічного району, продовження яких не загрожує підтриманню міжнародного миру та безпеки всередині або поза межами цього району.

Широке застосування отримала діяльність МО з мирного врегулювання міжнародних спорів з використанням такого засобу, як «добрі послуги».

Тема 6. Територія в міжнародному праві

ЛЕКЦІЯ: ТЕРИТОРІЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Навчальні питання:

1. Поняття та види територій в міжнародному публічному праві.
2. Державна територія та її складові частини.
3. Способи зміни та оренда державної території.
4. Поняття державних кордонів, їх види та способи встановлення.
5. Міжнародна територія.
6. Території зі мішаним режимом.
7. Території з особливим міжнародним режимом.

ПИТАННЯ № 1: Поняття та види територій у міжнародному публічному прав.

Термін «територія» розглядають у доктрині міжнародного права як юридичну категорію. Відповідно до цього підходу правова природа територій, їхні класифікації обумовлені відповідним правовим режимом, передбаченим міжнародно-правовими нормами. *Саме тому в основу загальноприйнятої класифікації територій у теорії міжнародного права*

покладено принцип їхньої приналежності до того чи іншого правового режиму.

У широкому значенні слова, під **територією в міжнародному праві розуміються різноманітні простори земної кулі з її сухопутною і водною поверхнею, надрами і повітряними просторами, а також космічний простір і небесні тіла, що знаходяться в ньому**.

Поняття «правовий статус» і «правовий режим» використовуються в якості критерію для юридичної класифікації територій. Хоча багато юристів-міжнародників ототожнюють ці поняття, Вважається, що вони усе ж мають різне тлумачення. **Під правовим статусом території** слід розуміти її базисну правову характеристику, визначення її основної приналежності відповідно до міжнародно-правової класифікації територій (наприклад, державна територія, міжнародна територія й ін.). **Правовий режим** виступає у виді визнаних міжнародному праві й у законодавстві держав специфічних рис і характеристик певної території, що в сукупності визначають і обумовлюють певний, відмінний від інших, порядок її використання.

Звідси виділяють такі **види територій**: *а) державну; б) міжнародну; в) території зі змішаним режимом; г) території з особливим режимом.*

ПИТАННЯ № 2. Державна територія та її складові частини.

У міжнародній доктрині існує безліч визначень державної території. Але найбільш повним вважається наступне: **державною територією, відповідно до міжнародного права, е частина земної кулі, що належить певній державі і в межах якої вона здійснює своє територіальне верховенство.**

Це формулювання характеризується комплексним підходом, тому що в ньому закріплюється **двоїстий характер державної території**:

- з одного боку, державна територія виступає як об'єкт права власності,
- з іншого боку – вона визначає просторову межу державної влади.

У Конституції України закріплено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу (стаття 13 Конституції України).

Правовий режим державної території визначають головним чином норми національного права. Під **правовим режимом державної території** розуміють систему юридичних норм міжнародного і внутрішньодержавного права, які забезпечують реалізацію суверенних прав, територіального верховенства та територіальної юрисдикції в межах території держави.

Отже, правовий режим усіх суб'єктів і об'єктів, що знаходяться на території держави, визначається і регулюється винятково її законами, і держава вправі не допускати на своїй території діяльності будь-якої іншої держави або організації.

Державна територія складається із: сухопутної, водної, повітряної території, надр.

Сухопутною територією держави є вся суша в межах державних кордонів, острови й анклави незалежно від їхнього місцезнаходження.

Прийнято вважати, що сухопутна територія включає всю сушу, незалежно від місця розташування її окремих складових частин. Будинки і споруди, що спираються на ґрунт або проникають усередину його, розглядаються як приналежність території, і усе, що відбувається на них або в них, відбувається в межах державної території.

Острівні території або анклави характеризують окреме розташування частин сухопутної території.

Острів, відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року – це природно утворений простір суші, оточений водою, що знаходиться вище рівня води під час приливу (ч. 1 статті 121). За винятком скель, не придатних для підтримки життя людини або самостійної господарської діяльності, острови в однаковій мірі з іншими частинами сухопутної території держави можуть мати територіальні води, зону, що прилягає, або континентальний шельф, економічну зону.

У певних випадках наявність острова поруч із континентальним узбережжям може стати фактором, що впливає на проходження прямих вихідних ліній для відліку ширини територіальних вод.

При перебуванні острову поблизу території іншої держави або у вузькому морському проході нерідко виникає необхідність у міжнародних угодах для визначення статусу морських проходів (наприклад, шведсько-датська конвенція 1938 року в зв'язку з наявністю в протоці Зунд острова Кіркхольм).

Відповідно до чинного в Україні законодавства, острови, що належать Україні (зокрема, острів Зміїний, розташований у Чорному морі), мають територіальні води, економічну зону і континентальний шельф.

Анклав – частина території однієї держави, оточена зі всіх боків сухопутною територією іншої держави і яка не має морського берега. Анклав складає невід'ємну частину території тієї держави, якій належить. В даний час відомі лише декілька анклавів: на території Швейцарії розташовані анклави Бюзінген (ФРН) і Камшоне-д'Італія (Італія), на території Нідерландів – Бар-ле-Нассау, Барле-Хорті (Бельгія) і, навпаки, Барле-Дус (Бельгія) у Нідерландах, іспанське місто Олівія розташоване у межах французького департаменту Східних Піренеїв і відділене від Іспанії французькою сухопутною територією.

Якщо частина території однієї держави відрізана частково сухопутною територією і частково морською територією іншої держави, вона розглядається в якості **напіванклава**, оскільки є морський берег, до якого можливий доступ із боку моря (наприклад, Калінінград і Калінінградська область Росії, що мають вихід до Балтійського моря; іспанські території Сеута і Мелілья, оточені територією Марокко, але які мають вихід до Середземного моря).

Надра – частина земної кори, розташована нижче ґрунтового прошарку і дна водойм, що простирається до глибин, технічно доступних геологічному вивченню й освоєнню.

Деякі автори включають до складу сухопутної території держави також **надра** на технічно доступну для геологічного вивчення й освоєння глибину, не виділяючи їх в окремий вид державної території. Теоретично глибина надр не обмежена і поширюється до центру земної кулі у вигляді сегмента земної кулі з вершиною в центрі планети й основою у вигляді поверхні території кожної даної держави. Правовий режим надр регламентується в Україні Конституцією України і Кодексом України про надра. Надра є виключною власністю народу України і даються тільки в користування. Угоди або дії, що у прямій або непрямій формі порушують право власності народу України на суверенітет прибережної держави. Вів поширюється також на повітряний простір над територіальним морем, на його дно і надра.

Водна територія держави містить у собі водні простори, що знаходяться на сухопутній території й островах (озера, ріки, канали, водоймища), а також внутрішні води і територіальне море.

У відповідності зі статтею 5 зазначеного вище Закону України «Про державний кордон» **до територіальних вод України належать** морські води шириною 12 морських миль, що відраховуються від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, що з'єднують відповідні точки.

Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватися міжнародними договорами України, а при відсутності договорів – відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Повітряна територія держави являє собою <u>стовп повітря над сухопутною і водною територією держави в межах її державних кордонів.</u> Таким чином, нижньою межею повітряної території держави є її сухопутний і водний кордони.

Проблема визначення верхньої межі повітряної території особливо актуалізувалася в останні десятиліття й обумовлена появою літаків, що літали за межами досяжності протиповітряної оборони держав, і появою супутників та космічних кораблів, орбіта яких знаходилася над територією багатьох держав і зміняти яку було практично неможливо. **Існує звичаєва норма міжнародного права, відповідно до котрої верхня межа повітряної території держави знаходиться на висоті 100-130 км над рівнем моря, оскільки саме на такій висоті знаходяться мінімальні перигеї орбіт штучних супутників Землі** (найближча до Землі точка орбіти, що знаходиться на межі космічного і повітряного простору, після перетинання котрої космічні апарати згорають у повітряних шарах атмосфери).

Слід пам'ятати, що повітряний простір над сухопутною територією, внутрішніми водами і територіальним морем держави – невід'ємна частина її державної території.

Під умовною (квазі) територією держави в міжнародному праві розуміють: територію її дипломатичних представництв, розташованих у закордонних державах, територію торгових суден у відкритому морі, повітряних суден і космічних апаратів, що несуть прапор або знак якоїсь держави, підводні кабелі, трубопроводи, надводні споруди у відкритому морі (над шельфом).

Вони ж виділяють абсолютну і відносну (умовну) території. Під абсолютною розуміють, наприклад, військові судна, що повсюдно прирівнюються до території власної держави; до відносної деякі автори прираховують, наприклад, транспорт глави дипломатичного представництва і навіть автотранспорт громадянина конкретної держави, що знаходиться за кордоном.

ПИТАННЯ № 3. СПОСОБИ ЗМІНИ ТА ОРЕНДА ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ.

Питання, що стосуються придбання державної території, завжди належали до числа найважливіших, найскладніших і особливо делікатних міжнародних проблем, що протягом всієї історії людства призводили до кривавих сутичок і війн між державами, гострих міжнаціональних конфліктів навіть у рамках однієї держави. Гострота цих питань виявляється і в даний час, наприклад на територіях колишнього Союзу РСР і Югославії, в Анголі, Руанді, Грузії та Абхазії, Палестині та Ізраїлі та ін..

Слід зазначити, що сучасне міжнародне право визнає лише законні способи придбання територій. Хоча поняття правомірності таких способів, як і вироблення самих способів, пройшли період еволюційного розвитку.

У міжнародному праві здавна склалося, що держава володіє територією, якщо: здійснює над нею державну владу; організує на ній господарську діяльність; повідомляє іншим державам про приєднання цієї території (нотифікує територію).

Одні з перших «легальних» способів придбання земель, що установилися в міжнародному праві середніх віків, були пов'язані з епохою великих географічних відкриттів.

Саме тоді в якості правової підстави для приєднання нових земель з'явився **титул «первинного присвоєння»**. У подальшому цей спосіб придбання території, що полягав у тому, що держава приєднує всі відкриті нікому раніше не приналежні території (наприклад, відкриття Христофора Колумба), – хто перший відкрив невідому до того землю і хоча б номінально нею заволодівав, одержував на неї право власності («прийшов, побачив і ... привласнив»), одержав найменування «окулярної окупації». Пізніше було визнано, що сам по собі факт окулярної окупації, що обмежувався лише нотифікацією, тобто публічним оголошенням про відкриття і приєднання земель, не може створювати титулу на такі землі. У міжнародному праві з'явилася вимога **«ефективної окупації»**, тобто практичного, господарського освоєння таких територій.

Незважаючи на те що таке заняття «нічийної» території означало пряме насильницьке захоплення територій «нецивілізованих» народів, що супроводжувалося повним ігноруванням законних прав і інтересів корінного населення, така практика продовжувалася сторіччями, набуваючи часом нових форм. Такі, наприклад, як придбання території шляхом тривалого і непорушного володіння (**«давнина набувача»**), захоплення і приєднання території або її частили в більш слабкої держави. Користуючись цими способами, протягом XV-XIX століть найбільш розвинені капіталістичні держави – Англія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Іспанія, а наприкінці цього періоду – США і Японія захопили й оголосили своїми володіннями величезні простори Африки, Азії, Америки й Австралії, встановивши там колоніальний режим і позбавивши місцеве населення елементарних людських прав,

У цей же період з'являється ще один початковий спосіб придбання державної території – в результаті збільшення території, що полягає у **встановленні державою суверенітету над знов утвореними новими ділянками суші** (частіше усього островами), поява яких по в'язана з природними катаклізмами). В даний час збільшення території в більшості випадків пов'язане з цілеспрямованою діяльністю людини, спрямованою на збільшення території держави (намивання нових ділянок території в морі» будівництво штучних островів і т.д.).

У процесі історичного розвитку на зміну початковому присвоєнню земель прийшли похідні способи придбання державної території, значення яких полягало у переході території однієї держави до складу території іншої. Такий перехід міг здійснюватися як на договірній, так і на позадоговірній основі. Такою градацією практично було покладено початок класифікації законних і незаконних способів придбання території.

До договірних способів придбання державної території належать: цесія, обмін, дарування території, у тому числі за шлюбним контрактом між царюючими особами, продаж території.

Цесія (поступка території) – передача території однієї держави іншій за згодою між ними. Історично цесія є односторонньою угодою заінтересованих держав на територіальну зміну. Раніше держава поступалася частиною своєї території під певним тиском і практично без усякої компенсації. Пізніше цесія стала здійснюватися на відплатних печатках, тобто супроводжуватися компенсацією в грошовій або іншій формі. Крім того, цесія потребує укладання між відповідними державами міжнародного договору, що повинний відповідати всім основним принципам сучасного міжнародного права.

Міжнародному праву відома подвійна цесія або обмін територіями.

Одним із видів договірної поступки є **плебісцит** – всенародне голосування з питання про територіальні зміни (державної приналежності визначеній території). Плебісцит може проводитися як на підставі внутрішньодержавного акту, так і відповідно до міжнародного договору. У

залежності від цього його проведення може поручатися державному органу або міжнародній організації.

У сучасній міжнародній практиці також є випадки входження однієї держави до складу якоїсь іншої держави, відділення від будь-якої держави зі створенням власної державності. Так, на підставі волевиявлення населення в 1990 році відбулося об'єднання ФРН і НДР у єдину німецьку державу ФРН. У 1965 році Сінгапур вийшов із складу Федерації Малайзії й утворив самостійну державу-член ООН.

Слід зазначити, що реалізація принципу самовизначення народів можлива тільки в тісному взаємозв'язку з іншими основними принципами міжнародного права. Отже, при його реалізації не повинний бути порушений принцип територіальної цілісності держав. Водночас на практиці дуже важко досягти гармонічного сполучення цих принципів. Проблема Чечні в Росії, Придністров'я в Молдавії, Нагірного Карабаху в Азербайджані, Тибету в Китаї є яскравим тому підтвердженням.

До договірних способів придбання державної території належить **продаж території**.

До правомірних способів територіальних змін сучасна міжнародна доктрина відносить **відторгнення частини території держави-агресора в якості санкції**. Така міра застосовується до конкретної держави ие тільки як форма відповідальності за розв'язану агресію проти іншої держави або держав, але й у якості превентивної міри, спрямованої на запобігання агресії з територій, що відриваються, у майбутньому.

Міжнародному праву відомо **тимчасове користування територіями**.

Під цим розуміють оренду територій, транзит через території, кондомініум, територію загального користування та ін. У «старому» міжнародному праві це іменувалося *міжнародними сервітутами* (ще в римському цивільному праві під сервітутами розумілося право обмеженого користування чужою земельною ділянкою).

Розрізняють сервітути позитивного характеру, що полягали в обов'язку держави допускати на своїй території дію влади іншої держави (наприклад, право проходу або проїзду, право користування водоймищем іншою державою) і сервітути негативного характеру – під ними розуміється обов'язок держави утримуватися від певних дій на своїй території (найбільш показовим прикладом є демілітаризовані і нейтралізовані зони).

Практично цей термін нині застосовується до права транзиту або прольоту через визначену зону, до права проходу деякими ріками і до права оренди державної території. Під орендою в міжнародному праві розуміють тимчасове використання одною державою частини території іншої держави для цілей, що не суперечать основним принципам міжнародного права, і не пов'язаних із установленням політичного панування на даній території.

Договір міжнародної оренди відрізняється від інших видів тимчасового користування території тим, що:

— він укладається на певний строк і є відплатним;

— він має суто цільовий характер використання орендованої території, і тому вона не може бути використана в інших цілях, крім зазначених у договорі (будівництво й експлуатація транспортних шляхів, створення вільних економічних зон, розміщення наукових об'єктів і т.д.);

— цілі, закріплені в договорі, не можуть суперечити основним принципам міжнародного права;

— в міжнародному договорі про оренду застерігається, що суверенітет над орендованою територією зберігається за державою-орендодавцем або таке положення саме випливає зі змісту даного договору.

Прикладом міжнародно-правової оренди території може служити Договір між СРСР і Фінляндією про передачу в оренду Фінляндії радянської частини Сайменського каналу й острова Малий Висоцький від 27 вересня 1962 року.

Кондомініум — це спільне володіння двох і більше держав визначеною територією, на яку поширюється їхній суверенітет.

В даний час кондомініуми практично не зустрічаються, колись вони були єдиним компромісним заходом для задоволення домагань декількох держав на право володіння визначеною територією. Тому правовою основою створення кондомініумів була угода між заінтересованими державами, що визначало характер і межі адміністративної влади кожної з них. Наприклад, на підставі Віденського договору 1864 року земля Шлезвіг-Гольштейн і Лауенбург знаходилися під кондомініумом Австрії і Пруссії з 1864 по 1866 роки; на основі угоди між Бельгією і Пруссією, укладеної на початку XIX сторіччя, був утворений кондомініум у Морені, що, проіснувавши більше ста років, припинив своє існування в 1919 році відповідно до Версальського мирного договору, який признав повний суверенітет Бельгії над цією територією.

Подивіться! У сучасний період існує єдина сухопутна державна територія загального користування – відповідно до Паризького договору про Шпіцберген (архіпелаг Сваль-бард) від 9 лютого 1920 року, він, з одного боку, є суверенною частиною Королівства Норвегії, а, з іншого боку – на ньому діє режим спільного користування.

Нарешті, міжнародному праву відомі деякі інші правомірні засоби придбання державної території, зокрема, на підставі рішення арбітражу або суду у разі мирного вирішення територіального спору.

Таким способом є **ад'юдикація –** передача частини території однієї держави іншій на підставі рішення судового органу.

Вона буде вважатися правомірною тільки в тому випадку, якщо, по-перше, при зверненні в судовий орган держави, що сперечаються, мають у сукупності достатні правові підстави на володіння територією, що оспорюється і, по-друге, якщо обидві держави визнають вад собою юрисдикцію даного суду.

Сучасне міжнародне право, що спирається на загальновизнані принципи, повністю заперечує усяку можливість насильницької зміни території держав з порушенням положень Статуту ООН, не визнає переходу суверенітету від переможеної держави до держави-переможниці

навіть при тривалій фактичній окупації території переможеної держави (наприклад, окупація Іраком території Кувейту), заперечує давнину набувача.

Не признаються правомірними і такі способи придбання території, як дебеляція (завоювання, захопленая території за допомогою сили) і анексія (подарунок переможцю, незаконне відторгнення території). Ніяка окупація не визнається законною.

ПИТАННЯ № 4. Поняття державних кордонів, їх види та способи встановлення.

Територія однієї держави відокремлюється від території іншої держави за допомогою державних кордонів.

У міжнародній доктрині є різні визначення державних кордонів.

Одні автори визначають державні кордони як лінію, що встановлює межі сухопутної або водної території держави.

Інші – як юридичне обґрунтовану умовну лінію, що визначає межі не тільки поверхні, але також і надр і повітряного простору,

А треті – як фактичні або уявлювані лінії на сухопутному, водному і повітряному просторах і надрах, що визначають межі дії державного суверенітету.

Проте в цих підходах, що характеризуються поліоб'єктністю складу, можна знайти точки дотику.

Під **державним кордоном** розуміється лінія, яка не тільки встановлює просторові межі державної території, але і межі дії державної влади.

Є також і нормативні визначення державних кордонів, що містяться в національному законодавстві держав.

Запитати! Так, Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року визначає **державний кордон** як <u>лінію і вертикальну поверхню, що приходить по цій лінії, котрі визначають межі території України, — суші, вод, надр, повітряного простору.</u>

Слід відрізняти державні кордони, що розділяють і розмежовують території суміжних суверенних держав, і адміністративно-територіальні або адміністративні кордони, за допомогою яких здійснюється розмежування окремих частин однієї держави: адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів федерації і т.п.

Головне завдання державних кордонів полягає у:

- визначенні просторових меж територіального верховенства держави,
- в обмеженні приналежної їй території, котра складає матеріальну основу життєдіяльності народу і самої держави.

Належним чином закріплені і визнані, державні кордони підтверджують право держави (титул) на дану територію, В основі існування сучасних кордонів держав-членів світового співтовариства лежать принципи непорушності і недоторканності державних кордонів, недоторканності та цілісності державної території, особлива стабільність договорів про кордони.

Сучасне міжнародне право забороняє односторонні, а тим більше насильницькі дії пов'язані зі зміною кордонів. Проте воно не виключає можливості мирної зміни кордонів за домовленістю між суміжними державами, тобто шляхом укладання міжнародних угод, і відповідно до принципів міжнародного права. Водночас вони можуть бути встановлені в результаті видання внутрішньодержавного акту.

Так, стаття 2 Закону України «Про державний кордон України», що регулює порядок визначення державного кордону, встановлює, що «державний кордон України визначається рішеннями Верховної Ради України, а також міжнародними договорами України».

Міжнародному праву відомий феномен невизначених кордонів, кордонів de facto, що виникають через відсутність демаркації.

Такі кордони мають місце в Африці, на Азіатському континенті (наприклад, у даний час відзначається повна відсутність юридичного і навіть фактичного кордону між Пакистаном і Афганістаном), а також у випадку наявності неурегульованого прикордонного спору.

Існують сухопутні, водні і повітряні кордони держави, що розрізняються в залежності від місця проходження.

За способами встановлення розрізняють кордони:

а) **астрономічні** – вони проводяться по меридіанах і паралелях (наприклад, такий кордон проходить по 38 паралелі між КНДР і Південною Кореєю);

б) **орографічні** - що проходять по місцевості з рахунком її рельєфу (такі кодони є між переважною більшістю суміжних держав);

в) **геометричні**:

- вони прокладаються шляхом нанесення прямих ліній (більшість таких кордонів існує в Африці: між Єгиптом і Суданом, між Єгиптом і Лівією, Лівією і Чадом та ін.;
- вони проходять також між Аляскою (СІНА) і Канадою та ін.).

Сухопутні кордони встановлюються на основі Договорів між суміжними державами і, відповідно до цих договорів, позначаються на місцевості.

Водні кордони поділяються на:

- річкові,
- озерні,
- кордони інших водойм і морські.

Кордони на ріках установлюються за згодою між прибережними державами:

на судноплавних ріках – по середині головного фарватеру або по тальвегу (лінії найбільших глибин),

на несудохідних – по середині головного рукава ріки.

На озерах і інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи сухопутного кордону до берегів озера або іншого водоймища.

Морськими кордонами держави е зовнішні межі її територіального моря або лінія розмежування територіальних морів суміжних або протилежних держав.

Зовнішні межі територіального моря встановлюються законодавством прибережної держави відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Повітряними кордонами державної території є: бокові і висотні межі її повітряного простору.

Боковою межею повітряного простору є вертикальна площина, що проходить по сухопутній і водній лініям державного кордону. Висотні межі державного кордону обмежуються 110-115 км.

У відповідності зі статтею 3 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року **державний кордон України**, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, **установлюється**:

1) на суші – по характерних точках і лініях рельєфу або ясно видимих орієнтирах;

2) на морі – по зовнішній межі територіального моря України;

3) на судноплавних ріках – по середині головного фарватеру або тальвегу ріки; на несудноплавних ріках (ручаях) – по їхній середині або по середині головного рукава ріки; на озерах і інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону України до берегів озера або іншого водоймища.

Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру або іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрису їхніх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла ріки у той або інший бік;

4) на водоймищах гідровузлів, та інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, що проходила на місцевості до їхнього заповнення;

5) на залізничних і автодорожніх мостах, греблях і інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних рік (струмків), — по середині цих споруд або по їхній технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України по воді.

У процесі встановлення кордону звичайно розрізняють два послідовних етапи:

делімітація – <u>це визначена в договірному порядку загального напрямку проходження лінії державного кордону з позначенням її на картах, схемах і планах</u>. При делімітації складається докладний опис проходження лінії кордону, що виключає двояке тлумачення, із нанесенням її на карти і схеми (делімітаційні карти) за спеціально обраними і узгодженими природними або штучними точками або орієнтирами (ріками, ручаями, гірськими вершинами, хребтами і т.д.).

Делімітаційна карта підлягає парафуванню і підписанню, вона також скріплюється гербовими печатками договірних сторін. У України проведена делімітація державних кордонів із усіма суміжними державами (у 1997 році

підписаний договір про делімітацію кордонів із Білорусією, у 1999 році – із Молдавією), за винятком Російської Федерації.

Переговори про це між двома державами знаходяться в початковій стадії;

демаркація – це проведення лінії державного кордону на місцевості з позначенням її спеціальними прикордонними знаками (пірамідами, стовпами, буями, створеними знаками, маяками і т.п.).

Роботи з демаркації знаходяться під контролем представників суміжних держав і здійснюються прикордонними військами.

Відповідно до статті 4 Закону України від 4 листопада 1991 року «державний кордон України на місцевості позначається ясно видимими прикордонними знаками, форми, розмір і порядок установлення яких визначаються законодавством України і міжнародними договорами України».

При демаркації складається протокол – докладний опис проходження лінії кордону на місцевості зі схемами, фотографіями й описом кожного прикордонного знака та його відмітних характеристик (розміри, колір, характеристики вогнів і т.д.).

Повітряні і підземні кордони не позначаються. В даний час йде процес демаркації українсько-білоруського й українсько-молдавського кордону.

При позначенні лінії кордову на місцевості можливі невеличкі відхилення від делімітаційного опису (особливо поблизу населених пунктів), виникаючі розбіжності вирішуються змішаними комісіями, а в особливих випадках — на дипломатичних переговорах.

Слід мати на увазі, що всі документи з делімітації і демаркації є складовими частинами договорів про територіальне розмежування, поступку, обмін, продаж територій і підлягають затвердженню вищими органами державної влади суміжних держав, що домовляються.

Таким чином слід наголосити, що значення території чи не першорядне у міжнародних відносинах, адже територія є не просто простором, а матеріальним середовищем життя кожної держави.

ПИТАННЯ № 5. Міжнародна територія.

Правовий режим територій з міжнародним режимом (міжнародні території спільного користування) тґрунтується виключно на нормах міжнародного права. З точки зору міжнародного права міжнародні території становлять спільну спадщину людства. Така концепція передбачає, з одного боку, можливість вільного дослідження і використання всіма державами міжнародного співтовариства цих територій, а з іншого – заборону поширення державного суверенітету.

Міжнародна територія – це територія, на яку не поширюється суверенітет якоїсь держави.

Це наступні території:

— відкрите море;

— міжнародний район морського дна (морське дно і його надра за межами континентального шельфу прибережних держав, тобто за межами національної юрисдикції);

— повітряний простір за межами державних територій;

— Антарктика;

— космічний простір,

— Місяць та інші небесні тіла.

На території, що знаходиться в загальному користуванні держав, діють загальновизнані принципи і норми міжнародного права.

Відкрите море і його правовий режимвизначається ч. VII ст. 89 Конвенції 00Н з морського права від 10 грудня 1982 р.: «Ніяка держава не має права претендувати на підкорення будь-якої частини відкритого моря своєму суверенітету».

За зовнішньою межею територіального моря знаходяться простори морів і океанів, що не входять до складу територіальних вод якої-небудь держави й утворюють відкрите море.

У статті 1 Конвенції про відкрите море 1958 року поняття «відкрите море» визначається як «усі частини моря, що не входять ні в територіальне море, ні у внутрішні води якої-небудь держави». Конвенція ООН з морського права 1982 р. установила, що положення Частини VII («Відкрите море») застосовуються до всіх частин моря, що не входять ні у виняткову економічну зону, ні в територіальне море або внутрішні води якої-небудь держави, ні в архіпелажні води держави-архіпе-лагу (ст. 86).

У відповідності зі статтею 87 Конвенції ООН з морського права 1982 року всі держави, у тому числі й ті, що не мають виходу до моря, мають свободу відкритого моря, що включають ряд свобод на певну діяльність у відкритому морі – право на: а) свободу судноплавства; б) свободу польотів; в) свободу прокладати підводні кабелі і трубопроводи; г) свободу рибальства; д) свободу будувати штучні острови й інші установки, що допускаються міжнародним правом; є) свободу наукових досліджень. Слід вказати, що зазначений перелік не є обмеженим.

Відкрите море резервується для мирних цілей. Ніяка держава, у відповідності зі статтею 89 Конвенції 1982 року, не вправі претендувати на підпорядкування якоїсь частини відкритого моря своєму суверенітету. *У відкритому морі судно підпорядковується юрисдикції тієї держави, під прапором якої воно плаває. Між державою і судном повинен існувати реальний зв'язок. Цього не можна сказати про практику використання так званих «зручних» прапорів (Панами, Ліберії, Кіпру, Швейцарії й ін.). На жаль, після проголошення незалежності України багато з її суден перейшли під «зручний» прапор, що призводить до поганих наслідків як для самої України, так і для українських моряків і членів їхніх сімей. Слід зазначити, що Конвенція ООН про умови реєстрації морських суден 1986 року обмежує подібну практику.* Судно, що плаває під прапорами двох і більше держав, дорівнюється до судна, що не має національності. Судно не може перемінити свій прапор під час плавання або стоянки при заходженні в порт, крім

випадків зміни права власності на нього. Проте це не стосується суден, що плавають під прапором ООН і деяких інших міжнародних організацій.

Міжнародний район морського дна.

Морське дно за межами континентального шельфу й економічної зони є територією з міжнародним режимом і утворює міжнародний район морського дна (далі — «Район»). У відповідності зі статтею 1 Конвенції ООН з морського права 1982 року термін «Район» означає дно морів і океанів і його надра за межами національної юрисдикції. Виділення в просторах відкритого моря зони, що має юридичний статус міжнародного району морського дна стало найважливішою новелою в міжнародному морському праві.

Питання про встановлення режиму Району виник із досягненням технічних можливостей розробки глибоководних покладів природних ресурсів.

Оскільки національна юрисдикція прибережних держав у Світовому океані в юридичному смислі поширюється на морське дно і його надра в межах континентального шельфу, межами Району є зовнішні межі континентальних шельфів прибережних держав, іншими словами, це продовження дна і надр глибоководних районів морів і океанів за межами континентальних шельфів прибережних держав.

Правовий режим, а також порядок дослідження і видобутку ресурсів Району урегульований статтями 136-191 Конвенції ООН з морського права 1982 року, що включають такі розділи: «Принципи, що регулюють район», «Освоєння ресурсів Району» і «Орган» (означаючий Міжнародний орган з морського дна).

Стаття 137 Конвенції ООН з морського права 1982 року встановлює, що жодна держава не може претендувати на суверенітет або здійснювати суверенні права стосовно будь-якої частини Району і його ресурсів. Район оголошений Конвенцією «загальною спадщиною людства» (стаття 136). Це означає, що права на ресурси Району належать усьому людству, від імені якого діє Міжнародний орган з морського дна.

У відповідності зі статтею 140 Конвенції діяльність у Районі здійснюється на благо всього людства і з особливим врахуванням інтересів і потреб держав, що розвиваються, і народів, що не досягли повної незалежності або іншого статусу самоврядування. Орган забезпечує справедливий розподіл фінансових та інших економічних вигод, одержуваних від діяльності в Районі, через відповідні механізми на недискримінаційній основі.

Район відкритий для використання винятково в мирних цілях усіма державами без будь-якої дискримінації. Морські наукові дослідження в Районі здійснюються в мирних цілях і на благо всього людства.

У розділі Конвенції, присвяченому функціям і повноваженням Органу, передбачається, що всі держави-учас-ниці Конвенції і pso facto є членами

Органу, що може створювати такі регіональні центри і відділення, які він вважає необхідними для здійснення своїх функцій.

Слід мати на увазі, що ні положення Конвенції, що стосуються Району, ні будь-які права, надані або здійснювані відповідно до неї, не торкаються правового статусу вод, що покривають Район, або правового статусу повітряного простору над цими водами.

Повітряний простір за межами державних територій.

Міжнародний характер повітряного простору над міжнародними територіями визначається, зокрема, п. "Ь" ст. 87 Конвенції з морського права та іншими правовими актами.

Повітряний простір над відкритим морем – це повітряний простір, що знаходиться за межами державної юрисдикції. Його кордонами вважаються вертикальні площини, що знаходяться на лінії зовнішньої межі кодону відповідної держави. Його статус вважається повністю визначеним на основі відповідних міжнародних договорів і вони вважаються такими, що знаходяться за межами дії будь-яких суверенних прав тієї чи іншої держави.

Ми підтримуємо думку авторів, які вважають, що відповідно до норм сучасного міжнародного права **повітряний простір над відкритим морем, міжнародними морськими протоками та каналами й Антарктикою є вільним для польотів повітряних суден усіх держав, що дає всі підстави розглядати такий повітряний простір як відкритий (міжнародний), в основі правового режиму якого лежить принцип свободи польотів і в такому повітряному просторі діє другий принцип міжнародного повітряного права – принцип свободи польотів у відкритому повітряному просторі**.

Взагалі, повітряний простір за межами державної території вважається вільним щодо здійснення різних видів діяльності з урахуванням заборон, накладених згідно з договірними нормами міжнародного права (над Антарктикою заборонені польоти військових повітряних суден).

Правовий режим повітряного простору над відкритим морем визначається на основі норм та принципів міжнародного права. В першу чергу, звичайно необхідно згадати про основні принципи міжнародного права, що мають безпосереднє відношення до питання

Правовий статус Антарктики визначається Вашингтонським договором про Антарктику від 1 грудня 1959 р., учасниками якого є 26 держав, у тому числі Україна. **До Антарктиди належить район на півдні 60-ї паралелі південної широти, включаючи всі шельфові льодовики.** Відповідно до п. 2 ст. IV договору "ніякі дії або діяльність, які мають місце поки даний договір набирає чинності, не утворюють основи для заяви, підтримання або заперечування будь-якій претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці і не утворюють ніяких прав суверенітету в Антарктиці. Ніяка нова претензія або розширення існуючої претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці не заявляються, поки даний Договір набирає чинності". Саме так держави, що домовляються, прийняли на себе зобов'язання зберігати на період дії договору статус Антарктики як

міжнародної (нічийної) території. Договір про Антарктику було укладено на 30 років, але він продовжує діяти, оскільки ніхто з учасників не заявив про намір припинити його дію.

У міжнародно-правовій літературі висловлювалась думка, що з 1983 р., після ініціативи VII конференції країн, що не приєдналися, в Нью-Делі почався новий період регулювання статусу Антарктики, викликаний її величезними багатствами мінеральних ресурсів і спробами ці ресурси розподілити між всіма державами таким же чином, як ресурси Світового океану.

У 1989 р. близько берегів Антарктики сталося декілька екологічних катастроф у зв'язку з розливом нафти з танкерів. Незадовго до того, 2 червня 1988 р., у Веллінгтоні було підписано конвенцію, яка регулювала порядок експлуатації мінеральних ресурсів Антарктики, котру ряд держав піддали різкій критиці. Під впливом цих факторів, за ініціативою Австралії і Франції, було прийнято рішення відмовитися від Веллінгтонської конвенції й укласти нову, в рамках договору 1959 р., яка б заборонила будь-яку діяльність на континенті і оголосила б його "природною резервацією, континентом миру і науки".

У результаті проведених дискусій 4 жовтня 1991 р. був підписаний Протокол до Договору 1959 р. про охорону навколишнього середовища, котрий встановив, що всіляка діяльність в Антарктиці буде здійснюватися на підставі визнання унікального характеру континенту і що будь-яка діяльність людини на континенті є допустимою лише за наявності інформації про наслідки такої діяльності. Протокол заснував Комітет з охорони навколишнього середовища для Антарктики.

Україна, відповідно до положень Договору 1959 р., із 1996 р. має на цьому материку свою науково-дослідну станцію «Академік Вернадський» (колишню «Фарадей»), розташовану на острові Галінцес (архіпелаг Арджентайн), що була подарована їй Великобританією.

Міжнародно-правовий статус космічного простору, Місяця та інших небесних тіл.

Аналогічна норма міститься у ст. II Договору від 27 січня 1967 р. "Про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла": "Космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, не підлягає національному присвоєнню ані шляхом проголошення на них суверенітету, ані шляхом використання або окупації, ані будь-якими іншими засобами". Саме цим встановлюється **міжнародний статус космічного простору**.

Космічний простір – це простір, що знаходиться за межами повітряного простору (тобто на висоті понад 100 км).

Правовоий режим космічного простору полягає насамперед у тому, що він вилучений з обігу і не знаходиться у спільній власності; на цю територію не поширюється суверенітет якоїсь держави. Космічний простір не підлягає національному присвоєнню ні шляхом проголошення на них суверенітету, ні

шляхом використання або окупації, ні будь-якими іншими засобами (II ст. Договору про космос).

Космічний простір відкрито для дослідження всіма державами; дослідження і використання космічного простору здійснюються на благо й в інтересах всіх країн, незалежно від ступеня їх економічного або наукового розвитку і є надбанням всього людства. Держави повинні здійснювати космічну діяльність у відповідності з зобов'язаннями за міжнародним правом, включаючи зобов'язання за Статутом ООН.

Згідно з Угодою про космос 1967 р. держави зобов'язані проводити вивчення та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, таким чином, щоб уникати їх шкідливого забруднення, а також несприятливих змін земного середовища внаслідок доставки позаземного речовини.

ПИТАННЯ № 6. Території зі мішаним режимом.

До територій зі змішаним режимом відносять **континентальний шельф, прилеглу зону, виключну економічну зону, а в окремих випадках міжнародні ріки, міжнародні протоки, що перекриваються територіальним морем прибережних держав, і міжнародні канали, що входять до складу територій прибережних держав.** Тобто мають на увазі території морських просторів, що не входять до складу державної території, на які не поширюється суверенітет прибережної держави. **Особливість такого виду територій полягає у тому, що їх правовий режим регулюється нормами як національного, так і міжнародного права.** Акти національного законодавства, прийняті відповідно до норм міжнародного права (зокрема, Конвенція з морського права 1982 р.), визначають суверенні права держав щодо розвідки і розробки природних ресурсів, охорони навколишнього середовища континентального шельфу, виключної економічної зони тощо.

Територія зі змішаним режимом – це територія, на якій діють одночасно як норми міжнародного права, так і норми національного законодавства прибережних держав.

Території зі змішаним режимом умовно можна розділити на дві групи:

1) прилегла зона, вилюча економічна зона, континентальний шельф прибережних держав, що не входять до складу державної території прибережних держав;

2) міжнародні ріки, міжнародні протоки, що перекриваються територіальними водами прибережних держав, і міжнародні канали, що входять до складу територій прибережних держав.

Континентальний шельф, іноді його називають "епіконтинентальний пояс" визначається як <u>морське дно і надра підводних районів, що простираються за межі його територіального моря уздовж природного продовження сухопутної території до зовнішньої межі підводної окраїни материка не далі 350 морських миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря</u> (ст. 76 Конвенції 1982 р.).

На континентальному шельфі існують два види режиму: один – в межах 200-мильної зони, інший – за її межами, права інших держав у цих районах визначаються по-різному. На шельфі в межах 200-мильної зони прибережна держава має право самостійно визначати обсяг прав, що надаються іноземній державі, й зокрема забороняти здійснення будь-якого науково-дослідницького проекту, якщо він пов'язаний з бурінням або підривними роботами, що тягнуть привнесення шкідливих речовин у морське середовище, або пов'язаний з розвідуванням і розробленням живих чи неживих природних ресурсів, або передбачає будування чи експлуатацію островів, установок чи споруд.

Разом з тим, згідно зі ст. 82 Конвенції 1982 р. прибережна держава має робити відрахування або внески натурою у зв'язку з розробленням неживих ресурсів континентального шельфу за межами 200 морських миль. Розмір цих відрахувань визначається залежно від часу експлуатації і на шостий рік складає один процент вартості чи об'єму продукції на даній дільниці. Ці відрахування надходять у розпорядження особливого органу (міжнародний орган з морського дна), і він розподіляє їх між державами-учасницями Конвенції на підставі критеріїв справедливості.

Виключна економічна зона являє собою район, що знаходиться за межами територіального моря і прилягає до нього. Ширина економічної зони не повинна перевищувати 200 морських миль, що відраховуються від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря. (Конвенція 1982 р.)

Згідно зі ст. 56 Конвенції у винятковій економічній зоні прибережна держава має суверенні права на розвідування, розроблення і зберігання природних ресурсів, живих і неживих, у водах, які покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, так само як і на розроблення ресурсів з метою виробництва енергії шляхом використання води, течій і вітру. У цій зоні прибережні держави мають право на утворення і використання штучних островів, установок і споруд; проведення морських наукових досліджень; захист і зберігання морського середовища.

Суверенні права прибережної держави на ресурси виняткової економічної зони не анулюють свободи відкритого моря, тобто не можуть слугувати перешкодою для свободи судноплавства, прокладення кабелів і трубопроводів тощо, але вочевидь виключають свободу риболовства.

Як і континентальний шельф, виняткова економічна зона може бути піддана делімітації між державами з протилежними або суміжними узбережжями на підставі узгодження з нормами міжнародного права і дотримання принципів справедливості.

Прилегла зона – це пояс морських вод, що прилягає до територіального моря, у межах якого прибережна держава має право здійснювати контроль із метою недопущення порушень визначених правил (митних, фіскальних (податкових), імміграційних або санітарних). Прилегла зона також установлюється з метою реалізації покарання за порушення таких правил у межах території або територіальних вод прибережної держави.

Кодифіковані норми про прилеглу зону вперше були встановлені в статті 24 Конвенції про територіальне море і прилеглу зону 1958 року, а потім у статті 33 Конвенції ООН з морського права 1982 року.

Слід особливо зазначити те, що за своєю юридичною природою прилегла зона – це частина відкритого моря, але зі спеціальним режимом. Тому обидві зазначені конвенції містять положення про суто цільовий характер прилеглої зони. Вона встановлюється тільки для запобігання прибережною державою порушень митних, фіскальних, імміграційних або санітарних законів і правил, тобто, у точно визначених цілях, і розширення цих цілей, виходячи зі змісту положень конвенцій, неприпустимо. Отже, прилегла зона може бути тільки чотирьох видів: митна; фіскальна; імміграційна; санітарна.

За Конвенцією про територіальне море і прилеглу зону 1958 року ширина прилеглої зони не може перевищувати 12 морських миль від тих же вихідних ліній, від яких відміряється і територіальне море. Іншими словами, право на прилеглу зону мають ті держави, територіальне море яких менше 12 миль (розмежування між суміжними державами проводиться по серединній лінії при відсутності угоди про інше).

Прилеглу (санітарну) зону встановили Аргентина, Венесуела, Індія; митну – Сирія, фіскальну – Індія, Югославія, Сирія; імміграційну – Індія, Португалія.

Українське законодавство не передбачає створення прилеглої зони.

Міжнародні ріки. Основні принципи, якими керуються держави під час встановлення правового режиму міжнародних рік, такі:

1) держави, через територію яких протікає міжнародна ріка, регулюють питання навігації за взаємною згодою;

2) торговельне судноплавство на міжнародних ріках, якщо немає заперечень із боку прибережних держав, відкрите для суден усіх держав;

3) кожна прибережна держава у своїй частині ріки повинна виконувати роботи, необхідні для забезпечення навігації;

4) військове судноплавство регулюється лише прибережними державами з урахуванням їхньої безпеки.

Міжнародні ріки – це ріки, що протікають територією кількох держав чи які розділяють їхні території, а також знаходяться в судноплавному з'єднанні з морем. Ріки, що розділяють території держав, називаються прикордонними. На початок XX ст. міжнародними ріками було визнано: Рейн, Віслу, Дунай, Одер, Нігер, Конго, Ельбу та низку інших. Режим рік, що перетинають територію кількох держав і які не мають безпосереднього з'єднання з морем, несудноплавних чи судноплавних лише для каботажного плавання між пунктами прибережних держав (судноплавство місцевого характеру), визначається угодою між цими державами. Такі ріки в науковій літературі називають переважно багатонаціональними або транскордонними. Регулювання питань, пов'язаних із підтриманням порядку на найважливіших річкових шляхах міжнародного значення, здійснюється спеціальними комісіями чи бюро, сформованими з представників прибережних держав та

інших зацікавлених держав. Режим прикордонних рік також визначається за взаємною згодою прибережних держав.

Міжнародні протоки. Конвенція ООН з морського права 1982 р. у спеціальному розділі містить положення, які стосуються проток, що використовуються для міжнародного судноплавства між однією частиною відкритого моря чи виключною економічною зоною та іншою частиною відкритого моря чи виключною економічною зоною. При цьому до таких проток відносять протоки, води яких входять в територіальне море прибережних держав. У тому випадку, коли в будь-якій протоці, що використовується для міжнародного судноплавства, є більш зручний судноплавний шлях, що проходить у відкритому морі чи виключній економічній зоні, то режим судноплавства в протоці не підпадає під дію спеціального розділу Конвенції ООН з морського права 1982 р. Цей розділ не застосовується і до проток, прохід в яких регулюється в цілому чи частково чинними міжнародними конвенціями, які вже діють тривалий час.

Особливий режим проток, що використовуються для міжнародного судноплавства, зумовлений тим, що вони, з одного боку, проходять зазвичай територією певної держави, тобто перебувають під її суверенітетом, а з іншого - мають суттєве значення для розвитку міжнародного судноплавства.

Міжнародний канал – штучна гідротехнічна споруда, яка з’єднує водні простори. Такими каналами є Суецький, Кільський, Панамський та ін. Усі вони проходять територією тієї чи іншої держави то перебувають під її суверенітетом, юрисдикцією, але на них поширено міжнародно-правовий режим. Міжнародні канали слід відрізняти від проток, які є природними морськими шляхами, і від національних (внутрішніх) каналів, які для міжнародного судноплавства не використовуються.

ПИТАННЯ № 7. Території з особливим міжнародним режимом.

Своєрідним різновидом територій є території з особливим міжнародним режимом:

- демілітаризовані
- нейтралізовані зони
- зони миру (у разі їхнього встановлення).

Виділення таких територій носить суто функціональний характер із метою визначення ступеня їхньої мілітаризації.

До складу цих територій можуть входити державні території або державні, міжнародні території і території зі змішаним режимом одночасно: наприклад, архіпелаг Шпіцберген, Аландські острови, Панамський і Суецький канали, Місяць та інші небесні тіла та ін.

Демілітаризована територія – це така частина державної території, у відношенні якої дана держава прийняла міжнародне зобов'язання скоротити або не мати в її межах військових укріплень і споруд, визначених видів озброєнь і збройних сил.

Такі території створюються на основі міжнародних угод (договорів) між заінтересованими державами з метою забезпечення взаємної міжнародної безпеки.

Демілітаризація може застосовуватися:

а) стосовно передбачених відповідними актами частин територій (районів) тієї або іншої держави або стосовно самостійних політико-територіальних одиниць;

б) стосовно держави в цілому в якості способу міжнародного примусу, покарання за агресивну війну;

в) стосовно певних просторових сфер, що не знаходяться під державним суверенітетом і якими можуть користуватися в мирних цілях усі держави. У своєму обсязі демілітаризація може бути повною або частковою.

Повна демілітаризація являє собою:

- ліквідацію всіх наявних військових об'єктів,
- заборону спорудження нових військових об'єктів і укріплень,
- заборону усіх видів зброї,
- виведення і заборону утримання збройних сил, крім поліцейських,
- заборону ввозу і провозу військових матеріалів,
- заборону прольотів військових літаків і т.д.

У цілому все це зводиться до заборони використання даної території у військових цілях.

Часткова демілітаризація полягає в тому, що на таких територіях реалізується один або декілька з таких заходів:

- ліквідація визначених військових об'єктів,
- заборона будівництва таких нових об'єктів,
- заборона використання нових видів озброєнь,
- обмеження контингенту збройних сил і заборона введення нових частин і т,п.

Приклади демілітаризації певних територій дуже різноманітні.

Так, за Угодою між СРСР і Фінляндією від 11 жовтня 1940 року і за Мирним договором країн антигітлерівської коаліції з Фінляндією від 10 лютого 1947 року, режим повної демілітаризації встановлений для Аландських островів, що належать Фінляндії.

Згідно з багатостороннім Паризьким договором від 9 лютого 1920 року, до якого в 1935 році приєднався СРСР, демілітаризованою територією є архіпелаг Шпіцберген, що знаходиться під суверенітетом Норвегії.

Цілком демілітаризовані на підставі міжнародних угод Місяць та інші небесні тіла.

Заходи для часткової демілітаризації Суецького каналу були передбачені Константинопольською конвенцією 1888 року.

У Кореї в зв'язку з укладанням перемир'я в 1953 році була утворена демілітаризована зона вздовж 38-ї паралелі, що розділяє КНДР і Південну Корею.

Демілітаризація території нерідко супроводжується її нейтралізацією.

Нейтралізована територія – поняття більш широке, ніж демілітаризована територія, оскільки під нею розуміється встановлення міжнародними угодами такого статусу території, при якому забороняється її використання в якості театру воєнних дій або в якості бази для ведення воєнних дій в інших районах світу.

Нейтралізація частини державної території не накладає на державу зобов'язання бути нейтральною у процесі ведення воєнних дій, але при цьому з театру воєнних дій повинна бути виключена нейтральна територія.

Прикладом нейтралізованої території може слугувати Магелланова протока, що за договором між Аргентиною і Чилі від 23 липня 1881 року оголошена «нейтралізованою назавжди».

Договором між США і Панамою від 7 вересня 1997 року Панамський канал оголошений «постійно нейтральним».

Нейтралізація Антарктики випливає зі змісту і духу Вашингтонського договору від 1 грудня 1959 року, у якому закріплено, що Антарктика використовується винятково в мирних цілях і в її межах забороняються будь-які заходи воєнного характеру.

Зона миру – це чітко визначений географічний район, що включає сухопутнуі водну території прибережних та материкових держав, повітряний простір над ними, а також морський і повітряний простір за межам територіального моря прибережних держав з особливим, договірно-встановленим і гарантованим великими державами (постійними членами Ради Безпеки ООН) правовим режимом, який може містити погодженні в міжнародному порядку:

- норми політико-правового характеру (що регламентують міждержавні відносини у сфері забезпечення міжнародного миру та безпеки, мирного співіснування і політики неприєднання);
- норми військово-правового характеру (що стосуються демілітаризації, нейтралізації, засобів довіри, обмеження гонки озброєнь, роззброєння);
- норми, що стосуються здійснення в морському, включаючи морське дно, і повітряному просторі, зони миру за межами територіального моря прибережних держав, свободи відкритого моря та іншої законної діяльності, визнаної міжнародним правом.

За своїм юридичним змістом зона миру є матеріальним втіленням регіональної безпеки і складовою частиною універсальної системи колективної безпеки, що зачіпає різносторонні інтереси багатьох держав світу, в тому числі військово-політичну стабільність окремих географічних регіонів, які можуть бути визнані зонами миру.

Тема 7. Право міжнародних договорів

ЛЕКЦІЯ. ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Навчальні питання:

1. Поняття права міжнародних договорів
2. Поняття та класифікація міжнародних договорів. Форма, структура та найменування міжнародних договорів.
3. Сторони в міжнародних договорах.
4. Укладення міжнародних договорів.
5. Дія та припинення дії міжнародного договору.

ПИТАННЯ № 1. ПОНЯТТЯ ПРАВА МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Право міжнародних договорів – це галузь міжнародного права, норми та принципи якої визначають порядок укладення, умови дійсності, дії та припинення міжнародних договорів. Вона є визначальною у системі сучасного міжнародного права, оскільки її положення виявляють безпосередній вплив на всі інші галузі та інститути міжнародного права.

Термін "договір" був прийнятий для позначення родового поняття, котре охоплює майже всі види міжнародних угод, що регулюються міжнародним правом, незалежно від їх назв, форм і складу учасників. Міжнародними договорами е лише такі угоди, дії яких регулюються міжнародним правом. Поряд з тим, в останні десятиліття значного поширення набули й неправові угоди. Яскравим прикладом є акти ОБСЄ, котрі стали головним інструментом зміни системи міжнародних відносин в Європі. Положення таких угод наділені не стільки юридичною, скільки морально-політичною силою, і, відповідно, вони не входять у сферу дії права міжнародних договорів.

Особливого значення терміну «договори» надають Віденські конвенції 1969 р. і 1986 р., згідно з якими його тлумачать лише як письмові угоди між державами та угоди з участю міжнародних організацій. Таким чином, право міжнародних договорів поширюється на всі види міжнародно-правових угод.

Національне право не є джерелом права міжнародних договорів, але його норми (головним чином конституційного права) визначають порядок укладення договорів, компетенцію відповідних органів держави, види договорів, що підлягають обов'язковій ратифікації, порядок виконання міжнародних договорів та ін. Воно виявляє відповідний волив на формування певних норм міжнародного звичаєвого права.

У багатьох державах прийняті спеціальні закони про міжнародні договори, які з урахуванням Віденських конвенцій конкретизують їх положення, виходячи із національних інтересів та існуючих традицій.

Договірні відносини за участі міжнародних організацій регулюються Віденською конвенцією 1986 р., а також установчими актами цих організацій. Важливу роль у цьому відіграє також і практика самих організацій.

Нині, мабуть, немає жодної сфери міжнародних відносин, яка не була б врегульована відповідними договорами. Вони регулюють економічні та культурні зв'язки, військове та політичне співробітництво, співпрацю у сфері

науки, техніки, захисту навколишнього середовища, в інформаційній сфері та ін. Згідно з договорами засновуються і діють міжнародні організації.

Таким чином, міжнародні договори утворюють правову основу міждержавних відносин, сприяють підтриманню всезагального миру та безпеки, розвитку міжнародного співробітництва згідно з цілями і принципами Статуту ООН.

ПИТАННЯ № 2. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ. ФОРМА, СТРУКТУРА ТА НАЙМЕНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ.

Виходячи з положень статей 2 Віденських конвенцій 1969 і 1986 років, міжнародний договір слід визначити як письмову угоду, що регулюється міжнародним публічним правом, укладену між двома або декількома суб'єктами міжнародного права незалежно від того, міститься вона в одному документі, у двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви.

Міжнародний договір – це родове поняття, що об'єднує всі міжнародні угоди, які можуть мати різні найменування та форми: договір, угода, пакт, статут, конвенція, декларація, комюніке, протокол та ін. Чіткого визначення тих або інших найменувань не існує. У теперішній час питання про найменування міжнародних актів стало справою дипломатичної процедури, а не міжнародного права, чинні норми якого зовсім не враховують назви договірних актів. Незалежно від найменування всі договори мають однакову юридичну силу.

За загальним правилом міжнародні договори укладаються в письмовій формі. Міжнародні договори в усній формі (так звані джентльменські угоди) є винятковими.

Об'єктом міжнародного договору є відносини між суб'єктами міжнародного права з приводу матеріальних і нематеріальних благ, дій та утримання від них. Фактично об'єктом міжнародного договору можуть бути будь-які міжнародні відносини.

Класифікація міжнародних договорів

За об'єктами регулювання договори поділяються на політичні, економічні, науково-технічні, угоди зі спеціальних питань та ін.

Політичні угоди регулюють відносини з підтримки миру і безпеки, надання взаємної допомоги у межах різних союзів, про нейтралітет, із територіальних питань, зі скорочення озброєнь і т. ін. Як ілюстрацію цього виду міжнародних договорів можна назвати Статут ООН, Північноатлантичний договір 1949 р., україно-російський Договір про дружбу, співпрацю і партнерство 1997 р., Договір про делімітацію кордону між Україною і Республікою Білорусь 1997 р., Договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності між СРСР і США 1987 р.

Економічні угоди спрямовані на регулювання відносин у торговельно-економічній сфері. Це угоди про економічне співробітництво, про поставки товарів і надання послуг, про кредити і позики і т. ін. Прикладами таких договорів можуть бути угоди держав з Міжнародним банком реконструкції і розвитку (МБРР), Європейськими співтовариствами.

До договорів зі спеціальних питань належать різні дво- та багатосторонні угоди з питань науки і техніки, транспорту і зв'язку, культури й освіти, інформації і спорту, правової допомоги і соціального забезпечення та ін. (наприклад, Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 р., Угода СНД про науково-технічну співпрацю 1992 р., Угода СНД про співпрацю в галузі освіти 1992 р,, Договір про правову допомогу між Україною і Республікою Грузія 1995 р.).

За кількістю учасників міжнародні договори поділяються на двосторонні та багатосторонні. Основну кількість договорів складають двосторонні, що укладаються з урахуванням специфіки міждержавних відносин. Багатосторонні договори часто виступають як основний засіб кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права. Наприклад, у двосторонньому Договорі про звичайні збройні сили в Європі між Організацією Варшавського договору (ОВД) і Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) 1990 р. 23 учасники - 7 держав ОВД і 16 держав НАТО.

Міжнародні договори можуть бути універсальними (загальними) та регіональними. Універсальними, або загальними, багатосторонніми договорами є Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р., Договір про Антарктику 1959 р., Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р. та ін. Північноатлантичний договір 1949 р. і Римський договір про створення Європейського економічного співтовариства 1957 р. - приклади закритих багатосторонніх угод. Участь у цих договорах нових держав можлива тільки з відома держав-учасниць.

Якщо до міжнародного договору мають можливість приєднатися всі заінтересовані держави, він зветься відкритим. Якщо до договору можна приєднатися тільки за згодою його учасників, це напіввідкритий договір. У закритому договорі беруть участь тільки держави, що його уклали.

Залежно від того, які органи представляють державу в міжнародних відносинах, розрізняють міждержавні договори (укладаються на вищому рівні та від імені держави), міжурядові (від імені уряду) та міжвідомчі (від імені міністерств і відомств). За рівнем, на якому укладаються міжнародні угоди, вони поділяються на міждержавні, міжурядові і міжвідомчі. Міждержавні угоди, як правило, підписуються керівниками держав; міжурядові - керівниками урядів або відомств зовнішніх відносин; міжвідомчі - керівниками міністерств і центральних відомств.

Міжнародні договори можуть бути правомірними та неправомірними. Юридична сила останніх має бути визнана нікчемною.

За строком дії міжнародні угоди розрізняють: строкові (на певний строк) і безстрокові, без зазначення строку дії або з визначенням безстрокового характеру договору.

Форма, структура і найменування міжнародних договорів

Міжнародний договір може бути укладений як у письмовій, так і в усній формі. Усна форма міжнародного договору іменується "джентльменською угодою". Наприклад, джентльменські угоди практикують спецслужби США і Росії з аналогічними структурами в інших державах. У цілому така форма міжнародного договору використовується рідко. Найпоширенішою формою міжнародного договору є письмова, що дає можливість чітко і зрозуміло закріпити права й обов'язки сторін за договором.

Під структурою договору розуміють його поділ на частини. Конкретний договір через специфіку його об'єкта і мети, процедури ухвалення може мати і специфічну структуру. Проте більшість міжнародних договорів складається з таких структурних елементів: преамбули, основної і заключної частин. Багато сучасних міжнародних договорів, наприклад, у сфері скорочення озброєнь або науково-технічної співпраці, має також додаткову частину - додатки. Всі частини міжнародного договору є юридично обов'язковими і положення, які в них закріплені, підлягають добросовісному виконанню.

Преамбула є вступною частиною договору, в якій сторони визначають мету договору і принципи її досягнення.

Основна (центральна) частина містить взаємні права і обов'язки сторін, тобто ті правила поведінки, якими вони повинні керуватися при виконанні договору.

Заключна частина включає положення про порядок набуття договором чинності, його дію і припинення.

Додатки зазвичай містять якісь технічні відомості, наприклад, озброєнь, що скорочуються, чи опис процедур, пов'язаних з виконанням договору, переважно технічного характеру, зокрема технології ліквідації ракет або порядку проведення інспекцій на місцях та ін.

У праві міжнародних договорів прийнято положення угод поділяти на статті, які у свою чергу групуються в розділи (наприклад, у Статуті ООН є 19 розділів, що включають 111 статей) або частини (у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. - 8 частин, що об'єднують 85 статей). Іноді частини міжнародного договору можуть поділятися на розділи (наприклад, частина III Віденської конвенції про право міжнародних договорів, що складається з 4 розділів), але такий поділ не є принциповим.

Одним з елементів міжнародного договору є його найменування. У міжнародній практиці відомі такі найменування договорів, як конвенція, пакт, угода, договір, протокол, статут, хартія та ін. Міжнародний договір може бути взагалі безіменним, наприклад, обмін дипломатичними нотами як

різновид міжнародного договору. Відповідно до норм звичаєвого і договірного права найменування міжнародного договору не має жодного юридичного значення. Важливо, щоб цей документ містив правила поведінки сторін, які визнаються ними як юридичні норми. Тому термін "договір", що широко використовується в доктрині міжнародного права, повинен розглядатися як родове поняття.

Найважливішою частиною міжнародних договорів у письмовій формі є мова за допомогою якої сторони фіксують права і обов'язки в тексті договору.

Зазвичай двосторонні угоди укладаються в двох екземплярах мовами договірних сторін. При цьому сторони використовують правило альтернату (чергування), згідно з яким у екземплярі двостороннього договору, призначеному для конкретної договірної сторони, найменування цієї сторони в переліку сторін, підписи її уповноважених, печатка, а також текст договору офіційною мовою держави цієї сторони поміщаються на першому місці і для підпису залишається місце з лівого боку. У правилі альтернату виявляється повага до суверенітету держав. Тексти договору мовою кожної з договірних сторін є юридично рівнозначними (автентичними).

Тексти багатосторонніх договорів укладаються офіційними мовами ООН (англійською, арабською, іспанською, китайською, російською, французькою) або офіційними мовами конкретної міжнародної конференції, визначеними учасниками конференції (частіше за все - це англійська і французька мови).

ПИТАННЯ № 3. СТОРОНИ В МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ

Сторонами у міжнародних договорах виступають суб'єкти міжнародного права. Хоча при цьому необхідно зазначити, що деякі вчені-між-народники дещо довільно розширюють коло суб'єктів і на цій підставі висловлюються про перетворення сучасного міжнародного права.

Основними суб'єктами сучасного міжнародного права є держави. А відтак саме вони виступають основними суб'єктами права міжнародних договорів. Суб'єктом є держава загалом, а не її окремі органи, оскільки вона наділена вищою та універсальною правовою владою - суверенітетом.

Незважаючи на те, що сторонами в усіх договорах є переважно держави, рівень їх представництва має важливе значення. Так, у взаємовідносинах одних і тих самих сторін договору на вищому рівні повинні відповідати всі інші договори, а договору на рівні уряду повинні відповідати договори міжвідомчого характеру. Атому різний рівень представництва при укладенні міжнародного договору має суттєве значення для національного права держав.

Усі держави наділені рівним правом брати участь при вирішенні міжнародних проблем, в яких вони мають законні інтереси. Хоча при цьому не можна не враховувати, що від участі великих держав значною мірою залежить можливість вирішення найважливіших проблем людства. Це стосується охорони довкілля, Світового океану, досліджень космосу,

скорочення озброєнь та ін. Однак міжнародне право встановлює, щоб норми, які створюють унаслідок договірних відносин великих держав, ураховували також законні інтереси й малих держав.

У сучасних умовах невеликі держави дуже активно виступають проти монополії великих держав на захист своїх прав. У зв'язку з цим спостерігається тенденція до прийняття міжнародних актів більшістю голосів. Непоодинокими були випадки, коли загальні багатосторонні договори готувалися за активної участі невеликих держав і приймалися за допомогою їх голосів, у той час як деякі великі держави відмовлялися бути їх учасниками. Прикладом цьому є неучасть США у Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. Безумовно, що така позиція великих держав значно послаблює юридичну силу найважливіших міжнародних документів.

Водночас необхідно зауважити, що право держави укладати окремі види договорів у певних випадках може бути обмежене. Згідно з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р.55, держави-учасниці не мають права укладати угоди про передачу кому-небудь чи про отримання від кого-небудь ядерної зброї. Постійно нейтральні держави згідно з міжнародними угодами, на яких ґрунтується їх правовий статус, не повинні укладати угоди про взаємну військову допомогу з іншими країнами чи про створення іноземних військових баз на своїй території.

Поряд з державами суб'єктами права міжнародних договорів є міжнародні міжурядові організації. Однак при цьому варто наголосити, що визнання організацій і їх права на участь у договорах відбувалося з великими труднощами. Головною проблемою при кодифікації права договорів за участі організацій є врахування особливостей їх правосуб'єктності, котрі повинні враховувати при визначенні участі організацій у договорах. При укладенні договору МО є рівноправними сторонами незалежно від їхньої компетенції та існуючих відмінностей. Разом з тим, необхідно зазначити, що держави наділені рівними правами при укладенні міжнародних договорів, тоді як організаціям надано різні повноваження, якими наділяють їх держави через узгодження. Проте, незважаючи на існуючу відмінність у міжнародній правосуб'єктності держав та організацій, договори, які укладаються ними, мають однакову юридичну силу.

Згідно з Віденськими конвенціями про право міжнародних договорів, існують такі поняття залежно від стадії оформлення участі у договорі:

а) "держава або організація", які беруть участь у переговорах, складанні та прийнятті тексту договору;

б) "договірна держава або організація", які погодились на обов'язковість для них договору, незалежно від того, чи набрав договір чинності, чи ні;

в) "учасник" означає державу чи організацію, які погодились на обов'язковість для неї договору і для якої договір є чинним.

Право на участь в укладенні міжнародних договорів є необхідною умовою демократичного міжнародного правопорядку. Це право випливає із

основних принципів міжнародного права, передусім з принципу суверенної рівності, який передбачає рівне право всіх держав на участь у міжнародному житті. Міжнародний суд обґрунтовує право держави на участь «інтересами юридичного характеру».

Найбільш зацікавленими державами є такі, справи яких є основним предметом договірного врегулювання. Вони наділені найбільш широкими правами впродовж усього процесу укладення договору. Тому підготовка договору повинна розпочинатися зі згоди таких держав. При окресленні кола безпосередньо зацікавлених держав особливе значення відіграє географічний фактор, оскільки він враховує їхні законні інтереси. Відсутність дипломатичних або консульських відносин не є перешкодою для участі у договорі. Більше того, їх розірвання не тягнуть за собою припинення договору, якщо вони не є необхідними для його виконання.

Договір не може зачіпати права та законні інтереси третіх сторін без їх згоди на це. Для виникнення зобов'язань або прав для третьої сторони необхідна присутність відповідних намірів учасників і згода третьої сторони. При цьому така згода повинна бути чітко виражена.

Поряд з державами та МО стороною у міжнародних договорах можуть бути й інші суб'єкти. Така можливість передбачена Віденськими конвенціями, в них зазначається, що той факт, що вони не застосовуються до міжнародних угод з участю інших суб'єктів міжнародного права, жодним чином не зачіпає юридичної сили угод. Ця обставина передбачає можливість застосування до таких суб'єктів будь-яких норм, викладених у конвенціях, під дію яких вони підпадали би згідно з міжнародним правом. За таких умов звичаєві норми міжнародного права потрібно розглядати так, як вони викладеш у конвенціях.

Серед інших суб'єктів права міжнародних договорів необхідно виокремити Святий Престол (Ватикан), хоча його статус дещо відрізняється від статусу суверенної держави. Його договірна правоздатність є трохи обмежена. Так, Ватикан не може брати участь у політичних та економічних угодах. Особливе місце в його діяльності належить договорам з гуманітарних питань. Двосторонні договори, що укладаються ним з державами, називають конкордатами, котрі регулюють становище Католицької церкви у відповідній державі. Зміст і дух конкордату визначають загальний формат двосторонніх відносин його учасників, у той час як головна мета міститься у врегулюванні конкретних галузей життєдіяльності суспільства в певній державі, котра знаходиться у сфері інтересів Святого Престолу.

Комісія міжнародного права ООН розглядає конкордати як міжнародні договори, котрі юридично оформляють співробітництво Святого Престолу з різними державами. Конкордат визнається Комісією джерелом міжнародного права. Разом з тим, виникає питання про застосовність до конкордатів положень Віденської конвенції 1969 р. Оскільки ст. 1 Конвенції встановлює, що її положення застосовують до договорів між державами, відповідно, можна зробити висновок про те, що до конкордатів її не застосовують, так як стороною конкордату є Святий Престол, котрий не є державою. Однак це не

впливає на їх дійсність і не є перешкодою застосування до них Конвенції. У тексті конкордату, як правило, міститься перелік прав, які гарантуються церкві з боку держави, зокрема, визнання права церковних властей на визначення меж єпархій та призначення церковних ієрархів та ін. Донині укладено і набули чинності близько 170 конкордатів.

Таким чином, конкордат - це врегульована міжнародним правом угода між Святим Престолом і конкретною державою, що встановлює принципи їх двосторонніх відносин, визначає правовий статус і умови діяльності Католицької церкви в певній державі та гарантує її взаємодію зі Святим Престолом.

Наступним суб'єктом права міжнародних договорів є повстанці, які представляють національно-визвольний рух в особі відповідного органу, який його очолює. У зв'язку з пожвавленням досліджень з питань міжнародної правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб, у літературі поширеною є думка про те, що контракти великих компаній з іноземною державою, наприклад концесії, розглядають як міжнародні договори. Однак позиція Міжнародного суду з цього приводу є однозначною, яка зводиться до того, що такі контракти не регулюються правом міжнародних договорів.

Характер міжнародного права, його зміст та механізм дії визначаються природою урегульованих відносин. Такі відносини завжди є міжвладними, міждержавними. Відповідно, суб'єктами цих відносин можуть бути лише не підпорядковані іншій владі утворення, котрі здатні реалізовувати права і нести обов'язки незалежно від будь-кого.

ПИТАННЯ № 4. УКЛАДЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ.

Стадії укладання міжнародного договору.

1) Договірна ініціатива – це пропозиція однієї чи декількох держав укласти міжнародний договір для врегулювання певних відносин між собою. Зазвичай сторона, що виступила з такою пропозицією, представляє і проект майбутнього договору. Якщо пропозиція знаходить відгук, заінтересовані сторони визначають спільні заходи з підготовки тексту міжнародного договору.

2) З'ясування повноважень. Дії щодо укладання міжнародного договору виконують уповноважені на це особи. Представники держав повинні пред'явити відповідні повноваження (п/п (а) п. 1 ст. 7 Віденської конвенції 1969 р.), або вони можуть бути визнані такими, якщо *«із практики відповідних держав або інших обставин випливає, що вони мають намір розглядати таку особу як ту, що представляє державу для цієї мети, і не вимагати пред'явлення повноважень»* (п/п (б) п. 1 ст. 7 Віденської конвенції 1969 р.). Повноваження (як на всі стадії укладання договору, так і на будь-яку певну стадію) видаються відповідно до внутрішнього законодавства держави, яку представляють особи.

Деякі особи вважаються такими, що представляють державу за своєю посадою. Таким особам видання спеціальних повноважень не потрібно. Відповідно до п. 2 ст. 7 Віденської конвенції 1969 р. такими особами є: *«а)*

голови держав, голови урядів і міністри закордонних справ – з метою здійснення всіх актів, що стосуються укладення договору; б) голови дипломатичних представництв – з метою прийняття тексту договору між державою, що акредитує, і державою, при якій вони акредитуються; в) представники, що уповноважені державами представляти їх на міжнародній конференції, в міжнародній організації або в одному з її органів, - з метою прийняття тексту договору на такій конференції, в такій організації або в такому органі». Із цим положенням Конвенції кореспондують відповідні положення ст. 6 Закону України «Про міжнародні договори України».

3) Підготовка та прийняття тексту договору. Міжнародна практика дозволила напрацювати три основні організаційно-правові форми підготовки узгодженого тексту договору: звичайні дипломатичні канали, міжнародні конференції та міжнародні організації. Як правило, текст договору відпрацьовується в межах однієї з цих форм. Трапляються випадки, коли один і той самий договір під час підготовки проходить всі три стадії. На міжнародних конференціях і в міжнародних організаціях текст договору приймається згідно з їхніми процедурами.

До стадії підготовки узгодженого тексту міжнародного договору також відноситься прийняття тексту договору та встановлення його автентичності. Прийняттям тексту договору закінчуються переговори між державами щодо його підготовки.

Існують дві форми прийняття тексту договору: *підписання* та *парафування.*

Після узгодження та прийняття тексту договору необхідно зафіксувати, що він є остаточним і не підлягає зміні (встановлення *автентичності* тексту). Відповідно до ст. 10 Віденської конвенції 1969 р. текст договору стає автентичним і остаточним шляхом застосування процедури, про яку домовились держави, що беруть участь у переговорах: підписання, підписання ad referendum, парафування тексту договору або заключного акта конференції, що містить цей текст.

Підписання ad referendum (умовне, неостаточне підписання) в подальшому потребує підтвердження з боку компетентного органу відповідної держави або міжнародної організації.

Парафування – це встановлення автентичності тексту договору за допомогою ініціалів уповноважених осіб, які засвідчують, що узгоджений текст договору є остаточним. Після парафування текст не може бути змінений навіть за згодою уповноважених осіб.

4) Висловлення згоди на обов'язковість договору. Останньою стадією укладання міжнародного договору є висловлення згоди суб'єктів міжнародного права на обов'язковість договору. Статті 11 Віденських конвенцій 1969 і 1986 років визначають такі способи висловлення згоди на обов'язковість договору: підписання договору, обмін документами, що складають договір, ратифікацію договору, його прийняття, затвердження,

приєднання до нього або будь-який інший спосіб, про який домовились сторони.

а) Підписання може одночасно бути й формою прийняття тексту договору, і формою висловлення згоди на його обов'язковість. Під час підписання держави дотримуються правила *альтернату* – чергування підписів. В оригінальному примірнику двостороннього договору, що призначається для цієї сторони, найменування держави, підписи уповноважених осіб містяться на почесному місці – під текстом договору з лівого боку, а найменування держави-контрагента, підписи її представників – з правого. На примірнику договору, що призначений для другої сторони, застосовується зворотний порядок. У багатосторонніх договорах найменування сторін і підписи представників розміщуються зазвичай зверху вниз в алфавітному порядку (відповідно до обраної мови).

б) Обмін документами, що утворюють договір, – це спрощена процедура його укладання. Посадові особи (як правило, міністри закордонних справ) надсилають один одному листи (ноти), у яких викладаються попередньо узгоджені положення щодо сутності питання. Обмін листами означає згоду на обов'язковість цих положень.

в) Ратифікація – це остаточне затвердження договору одним із вищих органів держави відповідно до процедури, передбаченої національним законодавством.

Стаття 14 Віденської конвенції 1969 р. зазначає: *«Згода держави на обов'язковість для неї договору висловлюється ратифікацією, якщо: а) договір передбачає, що така згода висловлюється ратифікацією; б) іншим чином встановлено, що держави, які беруть участь у переговорах, домовились про необхідність ратифікації; в) представник держави підписав договір за умови ратифікації; г) намір держави підписати договір за умови ратифікації випливає з повноважень її представника або був висловлений під час переговорів»*[1]. Ратифікація втілюється у двох актах: міжнародному (ратифікаційній грамоті) та внутрішньодержавному нормативному акті (законі, указі й ін.), які відповідають двом основним функціям ратифікації: міжнародній і внутрішньодержавній. Як міжнародний акт *ратифікація* означає процедуру, яку міжнародне право вважає необхідною для надання договорам обов'язкового характеру. Ратифікація дозволяє контролювати дії уповноважених, а також ще раз оцінити зміст міжнародного договору, що укладається. Відмова від ратифікації не є порушенням міжнародного права.

В Україні повноваження щодо ратифікації міжнародних договорів має Верховна Рада України. Закон України «Про міжнародні договори України» в ч. 2 ст. 9 встановлює, які міжнародні договори України підлягають ратифікації. Закон про ратифікацію, підписаний Головою Верховної Ради України, в подальшому має бути представлений для підпису Президенту України.

г) Прийняття та затвердження становлять собою більш спрощену процедуру виявлення згоди на обов'язковість договору. Але за своєю

сутністю вони виконують ті ж самі функції, що й ратифікація. Пункт 2 ст. 14 Віденської конвенції 1969 р. зазначає: *«Згода на обов'язковість для держави договору висловлюється прийняттям або затвердженням за умов, схожих на ті, що застосовуються до ратифікації»*. У багатьох випадках прийняття та затвердження дозволяють вищим посадовим особам при укладанні міжнародного договору обійти положення внутрішнього законодавства, що вимагають ратифікації. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про міжнародні договори України» договори, що не потребують ратифікації, затверджує або Президент (у формі указу), або Уряд (у формі постанови). Затвердження як форма виявлення згоди на обов'язковість тексту договору активно застосовується у практиці міжнародних організацій. Генеральна Асамблея затверджує угоди ООН з її спеціалізованими закладами.

д) Приєднання як окрема форма висловлення згоди на обов'язковість міжнародного договору реалізується у тому разі, коли держава з будь-яких причин спочатку не брала участі у договорі, а згодом захотіла приєднатися до нього. Порядок і умови приєднання обумовлюються текстом договору. У звичайних випадках приєднання здійснюється після набрання договором чинності шляхом депонування ратифікаційної грамоти або іншого документа про приєднання. В Україні питання приєднання до міжнародних договорів регулюються ст. 13 Закону України «Про міжнародні договори України».

Під час підписання договору або, якщо міжнародний договір підписаний за умови подальшої ратифікації (або іншого способу висловлення згоди на його обов'язковість), під час ратифікації держава може висловити до нього *застереження*. Необхідність застережень виникає у тих випадках, коли держава загалом зацікавлена в участі в договорі, але з тих чи інших причин не згодна з його окремими положеннями. Згідно з п/п. (г) п. 1 ст. 2 Віденської конвенції 1969 р. *застереження* – це *«одностороння заява в будь-якому формулюванні та під будь-яким найменуванням, що зроблена державою під час підписання, ратифікації, прийняття або затвердження договору або приєднання до нього, через яку вона бажає виключити або змінити юридичну дію певних положень договору у їх застосуванні до цієї держави»*. Застереження можна робити тільки до багатосторонніх договорів. Застереження до двостороннього договору може розглядатися як пропозиція його перегляду.

Держава має право робити застереження до договору *«за виключенням тих випадків, коли: а) це застереження забороняється договором; б) договір передбачає, що можна робити тільки певні застереження, до яких це застереження не відноситься; або в) у випадках, що не підпадають під дію пунктів (а) і (б), застереження не сумісне з об'єктом та метою договору»* (ст. 19 Віденської конвенції 1969 р.).

Реєстрація й опублікування договорів

Офіційне опублікування міжнародних договорів здійснюється на міжнародному та державному рівнях. Держави-члени ООН відповідно до ст. 102 Статуту зобов'язані зареєструвати свої договори в Секретаріаті ООН.

Якщо договір не зареєстрований, держава не може посилатися на нього в органах Організації. Реєстрація не впливає на юридичну силу договору. Зареєстровані договори підлягають опублікуванню в Зібранні договорів ООН, що періодично видається Організацією (United Nations Treaty Series (UNTS). Поява ст. 102 у Статуті ООН пов'язана із запобіганням укладенню між державами таємних угод, а також таких угод, що можуть безпосередньо зачіпати інтереси третіх країн. Згідно зі ст. 22 Закону України «Про міжнародні договори України» реєстрацію міжнародних договорів України здійснює Міністерство закордонних справ України.

Внутрішньодержавне опублікування міжнародних договорів називається *промульгацією.* Відповідно до ч. 1 ст. 21 вищевказаного Закону договори, що набрали чинності, публікуються українською мовою у «Збірнику діючих міжнародних договорів України», а також в інших офіційних друкованих виданнях України.

ПИТАННЯ № 5. ДІЯ ТА ПРИПИНЕНННЯ ДІЇ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ.

Набуття чинності договором означає, що він є юридично обов'язковим для сторін і породжує відповідні права та обов'язки.

Усе залежить від характеру договору та інших обставин. Зокрема, багатосторонні договори здебільшого передбачають набуття чинності після згоди на їх обов'язковість відповідної кількості держав. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. визначила цю кількість у 35 учасників і набула чинності лише з 27 січня 1980 р. Женевська конвенція 1949 р. про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях передбачила, що вона "набуває чинності через шість місяців після того, як у крайньому разі дві ратифікаційні грамоти будуть передані на зберігання" (ст. 58). Чимало багатосторонніх договорів передбачають відповідний термін набуття чинності після висловлення згоди на їх обов'язковість. Зокрема, Конвенція ООН з морського права 1982 р. визначила цей термін у 12 місяців. Отже, з вищевикладеного можна зробити висновок про те, що укладення договору та набуття ним чинності -- це різні поняття. Віденські конвенції закріпили загальну норму, згідно з якою договір набуває чинності в порядку і в дату, передбачені в самому договорі або погоджені між державами, які брали участь у переговорах (п. 1 ст. 24). Якщо цього не зроблено, то договір набирає чинності, як тільки буде виражено згоду всіх держав, які брали участь у переговорах, на обов'язковість для них договору (п. 2 ст. 24).

Стосовно приєднання до договору, який набув чинності, передбачено, що він набуває чинності для відповідного суб'єкта з тієї дати, коли він виразив згоду на обов'язковість договору, якщо у договорі не передбачено інше.

Відповідно до Віденської конвенції 1969 р., договори після набуття ними чинності надсилають до Секретаріату ООН для реєстрації або для зберігання у справах і занесення до переліку, залежно від випадку, та для опублікування. Правовий акт реєстрації міжнародних договорів покликаний

сприяти утвердженню гласності у міжнародних відносинах та покінчити з таємними договорами і таємною дипломатією. Згідно зі ст. 102 Статуту ООН, "будь-який договір і будь-яка міжнародна угода, укладена будь-яким членом Організації після набуття чинності даного Статуту, повинні бути, при першій можливості, зареєстровані у Секретаріаті і опубліковані ним". Реєстрацію міжнародних договорів, учасниками яких є Україна, здійснює Міністерство закордонних справ України.

Згідно зі ст. 26 Віденської конвенції, всі чинні договори є обов'язковими для його учасників і повинні ними добросовісно виконуватись. Принцип дотримання міжнародних договорів («pacta sunt servanda») є одним із основних принципів міжнародного права. Вказаному принципу присвячено велику кількість спеціальної літератури, в якій більшість авторів зауважують, що, в умовах побудови світового порядку відповідно до верховенства права, принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань має незаперечне пріоритетне значення перед усіма іншими принципами, оскільки є основою такого порядку. Головне завдання цього принципу полягає в тому, щоб забезпечити реалізацію інших принципів, і перш за все незастосування сили та співробітництва. Цей принцип охоплює не лише договори, а й звичаєві норми міжнародного права.

Сучасний зміст принципу "pacta sunt servanda" відрізняється від попереднього насамперед тим, що він ґрунтується на таких важливих елементах, як законність та взаємність. Зокрема, взаємність вимагає виконання того, що прямо передбачено договором" А тому, незважаючи на порушення окремими державами основних принципів міжнародного права, котрі містяться у договорі, їх обов'язкова сила залишається незмінною.

Згідно зі ст. 28 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, договори не мають зворотної сили. Це означає, що положення договору не є обов'язкові для учасника стосовно будь-якої дії чи факту, котрі мали місце до дати набуття договором чинності, або щодо будь-якої ситуації, яка перестала існувати до цієї дати.

Термін дії договорів залежить від характеру відносин, що регулюються ними, та намірів сторін. А тому залежно від терміну дії міжнародні договори можна класифікувати на три групи: строкові, безстрокові та невизначено-строкові. Найчастіше термін дії договору передбачено у тексті договору. Договір, що укладений на певний термін, автоматично припиняє свою дію з його закінченням, якщо сторони спеціально не домовляться про продовження цього терміну або відновлення дії договору на новий термін. До безстрокових відносять здебільшого мирні договори, договори про кордони, про роззброєння. Найчастіше укладають невизначено-строкові договори, в яких визначений певний термін дії, але при цьому він передбачає, що після цього терміну договір буде залишатися чинним доти, доки один із учасників не заявить про свій намір денонсувати його. Від продовження терміну дії договору (пролонгації) необхідно відрізняти відновлення дії договору - у випадку припинення або призупинення дії договору. Реновація (відновлення)

договору може відбуватися автоматично (наприклад, після припинення воєнних дій), мовчазливо або через обмін нотами.

Умови дійсності та недійсності міжнародного договору.

З огляду положень Віденських конвенцій дійсність договору означає, що він укладений згідно з їх нормами і може оспорюватись тільки на основі застосування цих конвенцій. Припинення договору, його денонсація або вихід з нього учасника можуть мати місце лише в результаті застосування положень самого договору або конвенцій. Це ж правило застосовують до зупинення дії договору (ст. 42).

Лише чинні міжнародні договори можуть породжувати правові наслідки для договірних сторін, і лише згідно з такими договорами сторони можуть набувати законні, а не уявні права та обов'язки, на досягнення яких була направлена воля учасників договору. Юридична дійсність міжнародних договорів не може оцінюватися з позиції політичних чи економічних критеріїв.

Дійсність включає в себе правомірність, але не обмежується лише нею. Поняття "дійсність" є значно ширшим від поняття "правомірність": це юридична повноцінність міжнародного договору у площині не лише його відповідності міжнародному праву, а й наявності у ньому сторін, котрі наділені міжнародною правоздатністю, узгодження їх воль та ін.

Аналізуючи питання про дійсність відповідного міжнародного договору, необхідно керуватись тим, що вказаний договір набув чинності згідно з його умовами, тобто при його укладанні були дотримані всі формальні підстави, і що він ще залишається чинним.

Дійсність передбачає дію міжнародного договору. Але це правило не є абсолютним, оскільки міжнародний договір може діяти, не будучи при цьому чинним. Прикладом цього можна назвати пакт Молотова - Ріббентропа, котрий був укладений з порушенням міжнародного права.

У ст. 45-53 Віденської конвенції 1969 р. закріплені конкретні обставини недійсності міжнародного договору. Він вважається недійсним, якщо:

1) укладений з явним порушенням положень внутрішнього права, які стосуються компетенції і порядку укладення договору (ст. 46);

2) згода на обов'язковість для держави згідно з договором дана помилково, коли помилка стосується факту або ситуації, які, за припущенням цієї держави, існували при укладенні договору і були істотною основою для її згоди на обов'язковість договору (ст. 48);

3) держава уклала договір під впливом обманних дій іншої держави, яка брала участь у переговорах (ст. 49);

4) згода держави на обов'язковість для неї договору була виражена в результаті прямого або непрямого підкупу її представника іншою державою, яка брала участь у переговорах (ст. 50);

5) згода держави на обов'язковість для неї договору було виражена в результаті примусу її представника діями або погрозами, спрямованими проти нього (ст. 51);

6) укладення договору стало результатом погрози силою або її застосуванням на порушення принципів міжнародного права, втілених у Статуті ООН (ст. 52);

7) договір на момент укладення суперечить імперативній нормі загального міжнародного права ("jus cogens") (ст. 53).

Таким чином, недійсність міжнародних договорів може бути відносна або абсолютна. **Ознаками відносної недійсності необхідно вважати:** порушення внутрішніх конституційних норм, помилку, обман, підкуп представника держави. До ознак **абсолютної недійсності** варто віднести: примус держави або її представника; договір суперечить основним принципам або імперативній нормі загального міжнародного права ("jus cogens").

Відповідно до Конституції України, Конституційний Суд дає висновок про відповідність Конституції чинних міжнародних договорів або тих договорів, котрі вносяться у Верховну Раду для вираження згоди на їх обов'язковість (ст. 151).

Виходячи із вищевикладеного, необхідно зауважити, що абсолютна недійсність тягне за собою недійсність договору, в той час як відносна недійсність перетворює договір лише у такий, що може бути заперечений.

Після встановлення недійсності договору кожен учасник може вимагати від будь-якого іншого учасника відновлення попереднього стану ("status gua ante"). Однак при цьому вчинені добросовісні дії не можуть вважатися неправомірними лише через недійсність договору, якщо ці дії за своїм змістом не суперечать іншим нормам міжнародного права.

Внесення змін до міжнародних договорів.

Віденські конвенції 1969 і 1986 рр. не роблять різниці між поняттями "поправки до договорів" і "зміна договорів". У цих конвенціях встановлюються загальні положення щодо поправок і змін договорів.

Відповідно до Віденської конвенції 1969 і 1986 рр. міжнародний договір може бути змінений за згодою між його учасниками. Якщо інше не встановлено договором, то його зміна здійснюється відповідно до процедури, яка застосовується при укладанні міжнародних договорів.

При внесенні поправок до багатосторонніх договорів усі договірні держави повинні повідомлятися про усяку пропозицію, яка стосується поправок до таких договорів. При цьому кожна з договірних держав має право брати участь в ухваленні рішення щодо такої пропозиції, а також в переговорах та укладенні будь-якої угоди про внесення поправок до договору. Набрання чинності угодою про внесення поправок до договору створює такі юридичні наслідки. Будь-яка держава стає в такому випадку учасником багатостороннього договору, до якого було внесено поправки. У той же час така держава вважається учасником договору, в якого не було внесено поправки, щодо інших учасників договору, які не є учасниками угоди про внесення поправок до договору. Як приклад може служити Угода про здійснення Частини XI Конвенції з морського права 1982 р, яка внесла

зміни до названу частину Конвенції. Згідно ст. 4 Угоди будь-який документ про участь у Конвенції 1982 р означає і вираз згоди на обов'язковість Угоди.

Два або кілька учасників багатостороннього договору можуть укласти угоду про зміну договору тільки у взаємовідносинах між собою, якщо можливість такої зміни передбачається або не забороняється договором.При цьому дана угода не впливає на користування іншими учасниками своїми правами і на виконанні ними своїх зобов'язань, що випливають з багатостороннього договору. Крім того, воно не повинно зачіпати положення багатостороннього договору, відступ від яких є несумісним з ефективним здійсненням об'єкта і цілей договору в цілому.

Від внесення змін до договору відрізняється процедура виправлення помилок в тексті договору. Якщо виявлена помилка в тексті договору після встановлення його автентичності, то, як правило, вона виправляється шляхом внесення відповідного виправлення до тексту і парафування цього виправлення уповноваженими особами. Може бути складений документ, в якому міститься відповідне виправлення, або ж сторони обміняються такими документами. Сторони мають право скласти виправлений текст всього договору, використовуючи ті ж процедури, що і при оформленні автентичного тексту.

У тому випадку, якщо договір на зберігання депозитарію і в ньому виявляється помилка, депозитарій, якщо не буде заперечень, вносить виправлення в текст і парафує це виправлення. Депозитарій складає протокол про виправлення помилки і направляє його копію учасникам договору, а також державам, які мають право стати учасниками договору. Виправлений текст замінює собою текст договору, що містить помилку, з моменту його укладення, якщо тільки сторони договору не вирішать інакше. Виправлення тексту зареєстрованого договору доводиться до відома Секретаріату ООН.

Припинення договорів та призупинення їх дії.

Припинення дії міжнародного договору означає, що він втратив чинність у відносинах між його учасниками і перестав породжувати права та обов'язки між ними.

Згідно зі ст. 54 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, припинення договору або вихід з нього учасника можуть мати місце:

а) відповідно до положень договору; або

б) у будь-який час за згодою всіх учасників після консультації з іншими договірними державами.

За будь-яких умов сторона, яка вирішила припинити або призупинити дію договору, зобов'язана завчасно повідомити про це іншу сторону. Припинення дії договору може мати суб'єктивний або об'єктивний характер. Об'єктивний характер стосується таких причин, як завершення терміну дії договору, виконання прийнятих зобов'язань, настання зобов'язань, з якими пов'язується припинення договору. До суб'єктивних підстав відносять денонсацію, вихід із договору, порушення зобов'язань, перегляд договору.

Держави здебільшого встановлюють певний термін дії договору, котрий може суттєво відрізнятися від одного року до 10 і навіть 99 років. Найчастіше в договорах вказують терміни від 5 до 10 років і в той же час передбачають можливість їх дострокового припинення через денонсацію.

Від терміну дії міжнародних договорів необхідно відрізняти термін дії зобов'язань, що виникають відповідно до договору. Ці терміни можуть не збігатися. Найчастіше це буває у торговельних угодах, в яких спеціально зазначається, що положення такої угоди будуть й надалі застосовуватись після спливу терміну її дії до всіх контрактів, укладених згідно з нею і в період її дії, які неповністю виконані до завершення терміну дії угоди.

Денонсаціядоговору означає правомірну відмову держави від договору відповідно до умов, передбачених угодою сторін у самому договорі. Нині понад 40 % усіх міжнародних договорів містять умови про можливість їхньої денонсації або відмову з попередженням. У багатосторонніх договорах найчастіше вживається термін **"вихід із договору"**, хоча юридичної різниці між ними немає. Денонсація повинна здійснюватися відповідно до термінів і процедур, які передбачені у міжнародному договорі. Інакше інший учасник або учасники договору можуть заперечити правомірність відмови від нього. При такій ситуації може виникнути питання про анулювання міжнародного договору. Порівняно з денонсацією, **анулювання**є односторонньою відмовою від договору, не передбаченою його змістом.

Одним із способів припинення дії міжнародного договору є припинення існування держави або зміни її статусу. В цьому випадку міжнародні договори можуть припинити свою дію автоматично або відповідно до спеціальної заяви. Правова підстава такої ситуації закріплена у ст. 16 Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 р.: "Нова незалежна держава не зобов'язана зберігати чинність будь-якого договору або ставати його учасником унаслідок того факту, що в момент правонаступництва держав цей договір мав чинність щодо території, яка є об'єктом правонаступництва держав".

Виникнення нової імперативної норми загального міжнародного права ("jus cogens")є наступною підставою припинення дії міжнародного договору. Відповідно до Віденських конвенцій про право міжнародних договорів 1969 р. і 1986 р., під імперативною нормою загального міжнародного права потрібно розуміти таку, що "приймається і визнається міжнародним співавторством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, що мала такий характер" (ст. 53). Імперативна сила означає неможливість відхилення від норми навіть через двосторонні, групові чи багатосторонні договори. А тому договір, який суперечить їй, буде вважатися недійсним із самого початку.

Важливою підставою припинення дії міжнародного договору є **докорінна зміна обставин ("rebus sic stantibus").** Згідно зі ст. 62 Віденської конвенції 1969 р., при припиненні договору лише у двох випадках можна посилатися на докорінну зміну обставин: а) якщо наявність таких обставин

становила істотну підставу згоди учасників на обов'язковість для них договору; б) якщо наслідок зміни обставин докорінно змінює сферу дії зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за договором.

Разом з тим необхідно зазначити, що, згідно зі ст. 62, зміна обставин, навіть і докорінна, не припиняє автоматично дію міжнародного договору, а лише надає державі право посилатися на таку зміну як на підставу для припинення договору або призупинення його дії.

Від припинення міжнародного договору необхідно відрізняти призупинення його дії, тобто тимчасову перерву в дії договору на певний проміжок часу.

Призупинення дії договору тягне за собою такі наслідки (якщо учасники не погодились на інше): а) звільняє учасників, у взаємовідносинах яких призупиняється дія договору, від зобов'язання виконати його впродовж періоду призупинення; б) не впливає на інші передбачені договором правові відносини між учасниками (ст. 72 Віденської конвенції 1969 р.).

Так, із початком війни може припинятися або призупинятися дія міжнародних договорів. Здебільшого зупиняється дія двосторонніх договорів про торгівлю, судноплавство, дипломатичні відносини. У період війни багатосторонні договори між воюючими державами, як правило, призупиняються до укладення миру.

Тема 8. Право зовнішніх зносин

ЛЕКЦІЯ. ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН

Навчальні питання:

1. Поняття та джерела права зовнішніх зносин. Система органів зовнішніх зносин.
2. Загальні положення дипломатичного права. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року.
3. Загальні положення консульського права. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року.
4. Право спеціальних місій. Конвенція про спеціальні місії 1969 року.
5. Загальні положення дипломатичного права міжнародних організацій. Представництва держав при міжнародних організаціях.

ПИТАННЯ № 1. Поняття та джерела права зовнішніх зносин. Система органів зовнішніх зносин.

У міжнародному праві з найдавніших часів існує відносно стабільна і самостійна за предметом регулювання система норм та принципів, покликаних регулювати діяльність держав у сфері зовнішніх зносин. Будучи однорідними за предметом регулювання та виділяючись специфічними ознаками, вказані норми утворюють окрему галузь міжнародного права. Хоча - необхідно зауважити, що з цього приводу немає єдиного підходу серед вітчизняних та зарубіжних учених-міжнародників. Деякі автори вказаній групі норм дають назву "дипломатичне і консульське право", "право

дипломатичного протоколу", "право внутрішньодержавних органів зовнішніх зносин" та ін. Зокрема, тепер уже рідко вживається назва "посольське право".

Але жодна з цих назв вказаної галузі на сьогодні не виражає реального стану діяльності всіх органів у сфері зовнішніх зносин, а також її правового забезпечення. Така обставина зумовлена тим, що сфера зовнішніх зносин не обмежується лише діяльністю дипломатичних і консульських представництв держав, вона є значно ширшою й охоплює як діяльність системи внутрішньодержавних органів зовнішніх зносин (парламент, глава держави, уряди та їх глави, міністерства закордонних справ), так і зарубіжних органів, що виконують ці функції у вигляді місій "ad hoc", або на постійній основі.

Застосування терміна "право зовнішніх зносин" є передусім заслугою наукової доктрини, а не реальної галузі права, що дозволяє більш ефективно використовувати цю правову конструкцію для кращого засвоєння викладеного матеріалу і проведення певної відмінності між різновидами зазначених груп правових норм.

За минуле півстоліття сфера дії традиційного дипломатичного та консульського права суттєво розширилася через появу великої кількості держав (збільшилася утричі), а також із загальним визнанням нових суб'єктів міжнародного права, існування яких ще на початку XX ст. категорично заперечувалося.

Незмінним упродовж усіх років залишалася назва органів, за допомогою яких здійснюється вся ця діяльність, - органи зовнішніх зносин.

Виходячи із вищевикладеного, необхідно погодитися із визначенням, яке запропонував наш вітчизняний учений професор К. Сандровський про те, що право зовнішніх зносин - це галузь сучасного міжнародного права, яка складається із системи юридичних норм, які виражають узгодження волі суб'єктів міжнародного права стосовно прав та обов'язків їх офіційних органів у міжнародних відносинах, що регулюють їх статус та діяльність при здійсненні зовнішніх зносин згідно з основними принципами сучасного міжнародного права66.

Структурними підгалузями цієї системи є: а) дипломатичне право; б) право спеціальних місій; в) консульське право; г) дипломатичне право міжнародних організацій.

Для кожної із виділених підгалузей права зовнішніх зносин є спільний предмет правового регулювання - офіційна діяльність держав у міжнародних відносинах за допомогою відповідних органів зовнішніх зносин. Разом з тим, їх правовий статус, система імунітетів та привілеїв далеко не завжди збігаються і регламентуються окремими, хоча й тісно пов'язаними між собою відповідними конвенціями. Серед них виокремимо такі:

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р.
2. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р.
3. Конвенція про спеціальні місії 1969 р.
4. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р.

Окрім багатосторонніх договорів, які мають універсальний характер, важливим джерелом права зовнішніх зносин є двосторонні договори про встановлення дипломатичних і консульських зносин, в яких держави конкретизують і розширюють положення, не передбачені в багатосторонніх договорах.

Органи зовнішніх зносин – *державні органи, за допомогою яких здійснюються зв'язки з іншими державами і міжнародними організаціями*.

Види органів зовнішніх зносин:

1. Закордонні — органи, які знаходяться за межами території держави. Вони в свою чергу поділяються на:

a. Постійні:

- ✓ дипломатичні представництва держав (посольства і місії);
- ✓ консульські представництва;
- ✓ постійні представництва держав при міжнародних організаціях.

b. *Тимчасові:*

- ✓ спеціальні місії, що направляються в інші держави для участі в церемоніальних заходах, ведення переговорів тощо;
- ✓ делегації, що направляються для участі в міжнародних конференціях;
- ✓ інші.

2. **Внутрішньодержавні** — органи, які постійно знаходяться на території держави. Вони в свою чергу поділяються на:

a. *Органи, що представляють державу з усіх питань* (парламент, глава держави, глава уряду, відомство іноземних справ)

b. Органи, що представляють державу тільки в одній галузі його зовнішніх зв'язків (міністерство зовнішньої торгівлі; інші міністерства і відомства в межах встановлених законом).

Є ще одна класифікація внутрішньодержавних органів зовнішніх зносин:

1. Група ***центральних (внутрішніх) органів зовнішніх зносин держави***:

1) органи загальнополітичного керівництва, чий статус визначається, як правило, конституціями держав. Вони покликані виконувати загальні зовнішньополітичні функції;

2) органи спеціальних (галузевих, відомчих) зносин держави з іншими країнами. Це — так звана сфера «дипломатії спеціалістів». Так, фахівці, які працюють в управліннях або відділах зовнішніх зносин міністерств та відомств (оборони, освіти, культури тощо) не є дипломатами в загальноприйнятому значенні. Це звичайні державні службовці, фахівці в даній галузі, проте їхня діяльність, особливо під час переговорів і підготовки документів для підписання відповідних міжнародних договорів із галузевих питань, набуває, певною мірою, дипломатичного характеру, тим більше, що вона здійснюється за координуючої ролі міністерства закордонних справ держави. Варто зауважити, що хоча управління (відділи) зовнішніх зносин відповідних міністерств та відомств створюються в основному для виконання

договірних зобов'язань держави, їхня практична діяльність жодним способом не регламентується нормами міжнародного права. Держава сама визначає, в якому порядку і за допомогою яких власних органів їй належить виконувати свої зобов'язання.

2.*Державні конституційні органи та посадові особи зовнішніх зносин:*

1) ***вищі законодавчі органи влади,*** що обираються громадянами даної країни;

Конституція України встановлює коло зовнішньополітичних повноважень парламенту України — Верховної Ради. Зокрема, п. 5 ст. 85 встановлює, що парламент визначає основи зовнішньої політики держави, дає згоду на обов'язковість міжнародних договорів України і денонсацію міжнародних договорів України (п. 32), приймає рішення про використання Збройних Сил України за кордоном на умовах, передбачених п. 23 ст. 85 Конституції.

2) ***глава держави*** —одноосібний або колегіальний;

За КУ Президент України як глава держави має досить широкі повноваження в галузі здійснення зовнішньої політики України. Так, відповідно до **ст. 102** Конституції України «Президент України є главою держави і виступає від її імені…

Президент України діє як гарант Конституції щодо забезпечення відповідності внутрішньої і зовнішньої політики інтересам держави. **Ст. 106** КУ містить перелік конкретних повноважень Президента України в галузі здійснення дипломатичної діяльності та реалізації зовнішніх зносин:

1) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України

2) приймає рішення про визнання іноземних держав»

3) призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях;

4) приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;

5) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України;

6) присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини

3**)** ***уряд і,*** **насамперед,** ***його глава (прем'єр-міністр);***

Глава уряду може без будь-яких додаткових повноважень брати участь у засіданнях Генеральної Асамблеї ООН, ЇЇ спеціалізованих установ та інших міжнародних організацій. Звичайно, прем'єр-міністр і уряд у цілому не тільки намічають основні напрями зовнішньої політики і вносять відповідні пропозиції на розгляд і затвердження парламенту і глави держави, а й організовують виконання прийнятих зовнішньополітичних рішень, контролюють цей процес

4) міністр закордонних справ.

Повсякденну оперативну діяльність, пов 'язану із зовнішніми зносинами держави, в першу чергу, звичайно, здійснює відомство закордонних справ. Воно єнайважливішою ланкою загальнодержавного механізму для організації на практиці зовнішньополітичної діяльності. Загальна назва цього державного органу — Міністерство закордонних справ, хоча в різних країнах воно називається по-різному. У Великій Британії, наприклад, Форін оффіс, у Франції, Бельгії. Аргентині — Міністерство зовнішніх зносин, у Лівії — Народне бюро зовнішніх зв'язків, у Сполучених Штатах Америки — Державний департамент, у Швейцарії — Федеральний департамент закордонних справ тощо.

Нормативним документом, що регулює діяльність Міністерства закордонних справ України є «Положення про МЗС України та кількісний склад його колегії», яке було затверджене постановою Кабінету Міністрів від 18 лютого 1993 р.

Згідно із п. 8 постанови, *«до системи МЗС входять дипломатичні представництва, консульські установи, постійні представництва України при міжнародних організаціях, представництва МЗС в Україні, а також установи й організації, пов'язані з підготовкою, перепідготовкою, підвищенням кваліфікації кадрів».*

Міністерство закордонних справ України діє згідно з положенням про нього і виконує такі функції: розробляє загальну стратегію зовнішньої політики України і надає відповідні пропозиції Президенту України; реалізує зовнішньополітичний курс України; забезпечує дипломатичними засобами захист суверенітету і територіальну цілісність та інші інтереси України; здійснює захист прав й інтересів громадян України за кордоном; забезпечує дипломатичні й консульські відносини України з іноземними державами і міжнародними організаціями. Міністерство закордонних справ готує проекти міжнародних договорів, веде їхній облік і зберігання, сприяє функціонуванню закордонних дипломатичних представництв на території України і виконує ряд інших організаційних і правових функцій.

ПИТАННЯ № 2. Загальні положення дипломатичного права. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року.

Правовою основою встановлення дипломатичних відносин між державами та визначення меж функціонування їх дипломатичних представництв виступає Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. Ці відносини - двосторонній процес, який вимагає взаємної згоди між його учасниками.

Міжнародно-правова процедура виникнення дипломатичних відносин охоплює декілька взаємопов'язаних стадій, котрі включають дипломатичне визнання, встановлення дипломатичних відносин, обмін дипломатичними представництвами або підтримання дипломатичних контактів іншими методами.

Згідно з нормами міжнародного права, існує дві форми визнання держав: "dejure" (юридичне визнання) і "defacto" (фактичне визнання).

За формою надання дипломатичне визнання може бути явно виражене або мовчазне.

Явно виражене дипломатичне визнання має місце тоді, коли є формальна заява іншої держави у вигляді декларації, декрету, дипломатичної ноти, офіційного комюніке, договору або коли воно доводиться до відома іншої сторони будь-яким іншим способом.

Відповідно до міжнародної практики, дипломатичні відносини між державами можуть бути встановлені переважно у формі взаємного визнання "de jure".

Визнання "de facto" має неповний характер. Основний зміст цієї форми визнання полягає у тому, що, не маючи змоги заперечувати факт існування держави, уряд іншої країни не встановлює з нею дипломатичні відносини. Але при цьому він вступає з нею у ділові контакти (наприклад, торговельні, культурні).

Документами, які підтверджують факт встановлення дипломатичних відносин, можуть бути двостороння угода або ідентичні ноти, якими обмінюються представники сторін, що вели переговори з цього питання.

Розв'язавши питання про обмін дипломатичними представництвами, зацікавлені держави визначають категорію, до якої мають належати їх дипломатичні представництва.

Дипломатичне представництво - закордонний орган зовнішніх зносин держави, завданням якого є підтримка і розвиток офіційних стосунків з державою перебування, захист прав та інтересів своєї держави, її громадян і юридичних осіб.

Посольство вважається вищим за класом дипломатичним представництвом, яке очолює посол. Місії очолюють посланники або повірені у справах і вважаються нижчими за класом дипломатичними представниками. У дипломатичній практиці відмінність між посольствами і місіями поступово стирається, і вона залишається лише стосовно дипломатичного протоколу.

Одне з головних питань, що виникає після домовленості між державами про встановлення дипломатичних відносин на певному рівні, - це призначення глави дипломатичного представництва.

Порядок призначення глав дипломатичних представництв регулюється нормами національного та міжнародного права. Процедура призначення глави дипломатичного представництва називається "акредитуванням" і складається із декількох стадій:

1. Підбір кандидатури посла або посланника.
2. Запит агреману.
3. Видання акта внутрішнього права, яким оформляється призначення.
4. Одночасне (в обох столицях) офіційне повідомлення у пресі про призначення, яке відбулося.
5. Видача вірчих грамот.

6. Попередня зустріч із міністром закордонних справ держави перебування після прибуття посла або посланника і подання йому копії вірчих грамот.

7. Вручення під час офіційної церемонії вірчих грамот главі держави перебування.

Оскільки підбір кандидатури посла чи посланника регламентується внутрішньодержавним правом, відповідно, запит агреману е виразником інтересів обох сторін - акредитуючої і приймаючої держави. Згідно зі ст. 4 Віденської конвенції про дипломатичні зносини, "акредитуюча держава повинна переконатися в тому, що держава перебування дала агреман на ту особу, яку вона має намір акредитувати як главу представництва в цій державі". Отже, держава може призначити главою дипломатичного представництва лише ту особу, яка прийнятна у приймаючій державі.

Дозвіл приймаючою державою розглядається як підтвердження згоди щодо запропонованої особи.

Приймаюча держава має право дати згоду на власний розсуд або відмовити без зазначення причин.

Запит агреману та його отримання здійснюється через дипломатичні канали, через міністерство закордонних справ та посольства держав-контрагентів. Варто зазначити, що відмова у наданні агреману стосується лише особи дипломатичного агента і в жодному разі не стосується підтвердження або перегляду досягнутої угоди між державами про встановлення дипломатичних відносин.

Запит агреману не поширюється на інших членів персоналу представництва, оскільки їх, згідно зі ст. 7 Віденської конвенції, акредитуюча держава може призначити на свій розсуд.

Після отримання агреману та юридичного оформлення призначення відповідно до конституційної процедури акредитуючої держави посол або посланник отримують особливий документ, який у дипломатичній практиці має назву "вірчі грамоти".

За змістом вірчі грамоти - це документ, який засвідчує представницький характер дипломатичного представника і дає право на його акредитацію в іноземній державі.

Вірчі грамоти видаються у двох примірниках. Перший примірник (оригінал) видається у конверті, що скріплюється сургучевою печаткою і вручається новопризначеним послом главі держави, якому акредитовані вірчі грамоти, під час офіційної церемонії.

Офіційна діяльність глави дипломатичного представництва у країні перебування починається з часу вручення вірчих грамот.

Віденська конвенція про дипломатичні зносини поділяє співробітників дипломатичних представництв залежно від функцій, які вони виконують, на три категорії: 1) дипломатичний; 2) адміністративно-технічний; 3) обслуговуючий персонал (ст. 1).

За своїм правовим статусом члени дипломатичного персоналу наділені повноваженнями щодо здійснення офіційних зносин від імені своєї держави з

іноземними державами і мають дипломатичний ранг та відповідну спеціальну підготовку.

Згідно зі ст. 16 Закону України "Про дипломатичну службу", дипломатичним працівникам присвоюють такі дипломатичні ранти:

- Надзвичайний і Повноважний Посол;
- Надзвичайний і Повноважний Посланник першого класу;
- Надзвичайний і Повноважний Посланник другого класу;
- радник першого класу;
- радник другого класу;
- перший секретар першого класу;
- перший секретар другого класу;
- другий секретар першого класу;
- другий секретар другого класу;
- третій секретар;
- аташе.

До адміністративно-технічного персоналу належать особи, які здійснюють адміністративно-технічне обслуговування (завідувачі канцелярії, референти, шифрувальники, стенографісти, бухгалтери та інші працівники канцелярії). Названі працівники не мають дипломатичного паспорта й дипломатичного рангу і не значаться у списку членів дипломатичного корпусу.

До обслуговуючого персоналу належать співробітники представництва, які виконують обов'язки з його обслуговування: водії, кур'єри, кухарі, садівники, двірники, охоронці.

Сукупність глав іноземних дипломатичних представництв, які акредитовані у країні перебування, становить дипломатичний корпус. Очолює його дуаєн (doyen, decanus, dean), яким відповідно до традиції стає переважно старший за класом і перший за часом свого перебування у приймаючій державі глава одного з акредитованих у ній дипломатичних представництв. Дуаєн виступає консультантом колег з питань місцевого протоколу та етикету, й особливо тих, хто прибув як глава дипломатичного представництва, в їх взаємовідносинах з державними органами країни перебування.

Згідно зі ст. 7 Віденської конвенції, "акредитуюча держава може вільно призначити членів персоналу представництва". Чисельний склад персоналу дипломатичного представництва наперед узгоджується в процесі переговорів про встановлення дипломатичних відносин.

Функції дипломатичного представництва полягають зокрема у:

а) представництві акредитуючої держави в. державі перебування;

б) захисті в державі перебування інтересів акредитуючої держави і її громадян у межах, що допускаються міжнародним правом;

в) веденні переговорів з урядом держави перебування;

г) з'ясуванні всіма законними способами умов і подій у державі перебування і повідомленні про них уряду акредитуючої держави;

ґ) заохоченні дружніх відносин між акредитуючою державою і державою перебування та в розвиткові їх взаємовідносин у галузі економіки, культури і науки.

З метою безперешкодного виконання завдань, які покладено на дипломатичне представництво та його персонал, Віденська конвенція передбачає цілісну систему дипломатичних привілеїв та імунітетів. Конвенція зазначає, що приймаюча держава повинна докласти всіх зусиль для забезпечення ефективної діяльності іноземного дипломатичного представництва, що перебуває на її території, і гарантувати обов'язковий мінімум привілеїв та імунітетів.

Дипломатичний імунітет гарантує:

1. Особисту недоторканність, а також недоторканність службових приміщень і майна.

2. Звільнення від місцевої кримінальної, цивільної й адміністративної юрисдикції.

3. Свободу зносин та недоторканність дипломатичної пошти та кореспонденції, яка перевозиться дипломатичними кур'єрами.

Серед привілеїв необхідно виокремити звільнення від сплати державних та місцевих прямих податків та обов'язкових платежів, право піднімати прапор над офіційною резиденцією, користуватися відповідними державними символами на будівлях і транспортних засобах дипломатичного представництва, митні привілеї та ін.

Разом з тим, Віденська конвенція про дипломатичні зносини встановлює, що всі особи, які користуються такими привілеями та імунітетами, зобов'язані поважати закони й інші правові акти держави перебування. Вони також зобов'язані не втручатися у внутрішні справи цієї держави.

Складовим елементом дипломатичного права є посольське право, що випливає з міжнародної правосуб'єктності держав. Посольське право поділяють на **активне**, тобто *право відправляти представників в інші держави*, і **пасивне** — *право приймати дипломатичних представників інших держав*. Суб'єкти міжнародного права на підставі добровільної угоди встановлюють між собою дипломатичні відносини, котрі є вищою формою офіціальних відносин між державами.

Держави мають право розриву дипломатичних відносин, але мають це робити з обґрунтованих мотивів, керуючись почуттям відповідальності. Іноді приводом для розриву дипломатичних відносин служать рішення міжнародних організацій. Так, у 1946 р. Рада Безпеки ООН прийняла рішення про санкції, у тому числі про розрив дипломатичних відносин з франкістською Іспанією, діяльність якої загрожувала миру і безпеці. Відсутність дипломатичних відносин не свідчить про ворожі відносини, а їхня наявність не є показником дружніх відносин; відомий випадок, коли у 1979 р. Китай вступив у війну з В'єтнамом, але дипломатичні відносини не були розірвані. Правда, офіційно війна не була проголошена.

Розрив дипломатичних відносин не виключає їхнього поновлення, якщо відпадають умови, які призвели до розриву відносин, або змінюється політична ситуація в світі. Так, у вересні 1973 р. значна частина держав розірвала дипломатичні відносини з Чилі у зв'язку з антидержавним військовим переворотом, але у подальшому, з приходом до влади громадянського уряду, ці відносини були поновлені. У зв'язку зі зміною політичного стану поновлюються дипломатичні відносини колишніх соціалістичних країн з Ізраїлем, що були розірвані через арабо-ізраїльську війну 1967 р.

Встановлення дипломатичних відносин є передумовою заснування **постійних дипломатичних представництв у кожній із цих країн**, що вимагає окремої угоди між ними. Кількість країн, що встановили між собою дипломатичні відносини, не збігається з кількістю держав, котрі мають у себе постійні дипломатичні представництва: кількість перших більша, ніж останніх. Іноді сторони встановлюють дипломатичні відносини, але з метою економії чи інших причин держави утримуються від заснування дипломатичних представництв.

Практикується і використання домовленості про виконання дипломатичних функцій послами, призначеними за сумісництвом, тобто керівник дипломатичного представництва в одній країні одночасно представляє інтереси своєї держави в іншій, частіше — сусідній країні. Така практика називається **кумуляцією місій**, нею користується й Україна. Наприклад, посол України в Аргентині є за сумісництвом послом у Чилі, посол у Швейцарській конфедерації за сумісництвом — у Ватикані і Ліхтенштейні.

Сучасна дипломатична практика використовує кілька видів представництва:

- посольство — представництво першого, вищого класу;
- місія — представництво другого класу;
- дипломатичні представництва, що мають з різних причин інші назви та деякі особливості організації (наприклад, Народні бюро зовнішніх зв'язків у Лівії).

Відповідно до класу представництва у міжнародній практиці загальноприйнятими є **три основні класи глав дипломатичних представництв** — це *посли* (акредитуються при главі держави і очолюють посольства), *посланники* (акредитуються при главі держави і очолюють дипломатичні місії) і *повірені у справах* (вважається, що до інституту повірених у справах звертаються за особливих обставин, наприклад, якщо відносини між державами є не зовсім дружніми. Вони акредитуються при міністерстві закордонних справ). Від інституту повірених у справах слід відрізняти тимчасових повірених у справах, що не є окремим класом глав дипломатичних представництв, а лише замінюють їх у разі відсутності (відпустка, виклик до свого представництва тощо).

Структуру та кількісний склад персоналу дипломатичного представництва затверджує Міністерство закордонних справ з урахуванням

чинників доцільності. Але обов'язково до **складу дипломатичного представництва входять**: *глава дипломатичного представництва, члени дипломатичного персоналу* (радники, секретарі, аташе встановлених рангів), *члени адміністративно-технічного персоналу* (референти-перекладачі, технічні секретарі, стенографістки, канцелярський персонал, шифрувальник, бухгалтерські працівники та ін.), *члени обслуговуючого персоналу* (шофери, прибиральниця, кухарі, вахтери і т. п.).

Радники посольства здійснюють самостійне керівництво певними сферами діяльності (політичні, економічні, культурні), підпорядковуючись вказівкам посла. У разі відсутності посла його заміняє один з радників; у цей період він несе повну відповідальність за діяльність дипломатичного представництва і має статус посла. Крім того, у склад представництва входять 1-й секретар, 2-й секретар, 3-й секретар, аташе, серед яких виділяють спеціальних і військових. Спеціальні (з науки і техніки, з праці, економіки, фінансів) є висококваліфікованими спеціалістами в даній галузі діяльності й працюють у країні перебування за своєю кваліфікацією. Вони мають зміцнювати контакти у тій сфері, яка їм довірена і в якій вони є спеціалістами. Військовий аташе може бути один, представляючи збройні сили своєї країни у цілому, але їх може бути декілька, відповідно до родів військ, у тому числі військово-морський і військово-повітряний. Прес-аташе завідує питаннями преси та інформації представництва. Всіх аташе іноді об'єднують поняттям "аташат".

Склад адміністративно-технічного персоналу формується з громадян держави, яка акредитує. Обслуговуючий персонал може бути набраний з громадян країни перебування, але приймаються на службу в дипломатичне представництво за згодою органів державної влади цієї країни.

Функції дипломатичного представництва закріплено у ст. 3 Віденської конвенції 1961 р. Найважливішими з-поміж них є:

- представництво держави, яка акредитує, у державі перебування;
- захист у державі перебування інтересів акредитуючої держави та її громадян у межах міжнародного права;
- ведення переговорів з урядом держави перебування;
- з'ясування всіма законними засобами умов і подій у державі перебування і повідомлення про них уряду акредитуючої держави;
- заохочення дружніх відносин між акредитуючою державою і державою перебування та розвиток їх взаємовідносин у галузі економіки, культури і науки.

Для виконання перелічених функцій кожна держава перебування повинна надавати всі можливості дипломатичним представництвам. Йдеться про, наприклад, забезпечення свободи пересування територією держави перебування відповідно до правил пересування; забезпечення свободи зносин дипломатичних представництв із акредитуючою державою; надсилання й одержання офіційних паперів за допомогою дипломатичної пошти та дипкур'єрів.

ПИТАННЯ № 3. Загальні положення консульського права. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року.

Структурним підрозділом права зовнішніх зносин виступає консульське право.

Історично корені інституту консульства беруть свій початок у містах-полісах Греції та Риму. Цей інститут виник як потреба гарантувати чужоземцеві, який займався торгівлею, допомогу та охорону, позаяк без мінімальної гарантії особистої безпеки купців і збереження привезеного товару не могла розвиватися торгівля. Чужоземці почали звертатися за заступництвом до знатних громадян міста - проксенів.

За правовим статусом проксени виконували досить широкі функції. Якщо їх узагальнити, то найголовніші серед них такі:

- встановлення порядку ліквідації спадщини чужоземця, який не залишив спадкоємців;
- засвідчення складання заповітів чужоземцями;
- спостереження за продажем товарів;
- забезпечення чужоземцям доступу в культові споруди для здійснення релігійних обрядів;
- посередництво між державою, яку він представляє, і державою перебування;
- ведення дипломатичних переговорів та ін.

Інститут проксенів на практиці сприяв значному розвитку торгівлі, політичних, культурних зв'язків між містами-державами.

У Римі також був відомий принцип публічної гостинності стосовно чужоземців ("hospitiumpublicum"), а також патронат над чужоземцями, наближений за статусом до грецького проксена. Як і в Греції, патронами у Римі ставали представники із вельможних родів патриціїв. Крім цього, у Римі виник інститут чужоземного претора ("preator peregrinus"), який розглядав спори на основі права народів ("jus gentium"), де одна або обидві сторони були чужоземцями.

У період середньовіччя, особливо в державах басейну Середземного моря, у зв'язку з розвитком торговельного мореплавства виник інститут спеціальних суддів, які на підставі морських правил і звичаїв розглядали спори між чужоземцями та місцевими купцями. Вони отримали назву морських ("consules marinariorum") і торговельних ("consules mercatorum") консулів.

Розвиток міжнародної торгівлі зумовив потребу формування відповідних правових норм і заснування постійних консульських установ. У цей період формується практика поділу консулів на генеральних консулів, консулів і віце-консулів. Упродовж XI-XV ст. майже всі країни Європи мали своїх консулів в іноземних державах.

Значним поштовхом до розвитку інституту консульства була промислова революція, яка відбулася наприкінці XVIII - упродовж XIX ст. Бурхливий розвиток засобів зв'язку, морської торгівлі, розширення еміграції, розпад колоніальних імперій зумовив необхідність звернення до інституту

консульства. У торговельних і консульських угодах закріплювались функції, привілеї та імунітети консулів.

Особливий вплив на подальший розвиток інституту консульства мала Велика французька революція (1789-1794). Змінився концептуальний підхід до таких його основних положень, як суверенітет, правосуб'єктність, підданство.

Під впливом Віденського конгресу (1814-1815) в державах Європи та в інших регіонах почали приймати правові акти, що закріплювали організаційні основи консульської служби, визначали правове становище консулів, характер їхньої діяльності, права та привілеї. Між державами укладаються двосторонні консульські угоди. Консульства майже повністю перейшли під контроль відомств закордонних справ. На початку XX ст. консульське право стає конвенційним правом.

За останні десятиріччя компетенція консулів зазнала значних змін. З одного боку, консульські установи сьогодні виконують багато нових функцій у політичній, економічній і культурній сферах. З іншого - посилилось підпорядкування консульської діяльності інтересам держави.

Консульське право є частиною права зовнішніх зносин, яке складається із правових норм і принципів, що закріплюють статус персоналу консульської установи у зв'язку з виконанням ними консульських функцій у державі перебування, а також під час їхнього переміщення через територію третьої держави.

До найважливіших міжнародно-правових актів - джерел консульського права належать: Віденська конвенція про консульські зносини від 24 квітня 1963 р., регіональна Гаванська конвенція про консульських чиновників від 28 лютого 1928 р., ратифікована 12 американськими державами, і Карибська конвенція 1911 р. про консульські функції, укладена між п'ятьма латиноамериканськими державами (Болівія, Колумбія, Еквадор, Перу і Венесуела), а також значна кількість двосторонніх конвенцій.

У преамбулі Віденської конвенції вказано, що норми міжнародного звичаєвого права продовжують регулювати питання, прямо не передбачені її положеннями. Крім цього, важливим джерелом сучасного консульського права є консульська практика, рішення і висновки міжнародних судових органів, національних судів, а також загальна доктрина міжнародного права.

За змістом Віденська конвенція - це кодифікаційний акт, який містить 79 статей, котрі схвалили існуючі принципи і норми звичаєвого права, закріплені у двосторонніх консульських конвенціях, що виступали головним джерелом консульського права.

Згідно зі ст. 73 Віденської конвенції 1963 р., її положення, з одного боку, "не впливають на інші міжурядові угоди, що діють між державами", а з іншого - жодне з положень цієї Конвенції "не перешкоджає державам укладати міжнародні угоди, що підтверджують, доповнюють, поширюють і розширюють її положення".

Віденська конвенція виконала два основні завдання: конкретизувала норми звичаєвого права, надавши їм форму договірного права; закріпила

консульські функції і привілеї, що за своїм змістом значно ширші порівняно з тими, що виникають зі звичаєвого права.

Загалом конвенція визначила мінімальний стандарт, яким мають керуватися держави при встановленні та підтриманні консульських зносин. Стаття 5 Конвенції дає досить широкий перелік консульських функцій, кількість яких удвічі перевищує кількість закріплених функцій щодо дипломатичних представництв.

Однак ні Віденська конференція, ні Комісія міжнародного права не ставили собі за мету кодифікувати всі аспекти, що стосуються консульських зносин. Вони вважали, що окремі аспекти цих зносин можуть бути врегульовані на двосторонній основі з урахуванням власних інтересів держав.

Право на відкриття консульської установи на території іноземної держави належить до компетенції акредитуючої держави, але неодмінно за згодою держави перебування. При цьому форма прояву такої згоди може бути різна, хоча найбільш поширеною є практика укладення консульських конвенцій. У практиці України встановлення дипломатичних зносин означає зазвичай і встановлення консульських зносин.

У двосторонніх консульських конвенціях України зауважується, що місця розташування консульства, його клас і межі консульського округу визначаються за згодою між акредитуючою державою і державою перебування. Усі подальші зміни можуть здійснюватися акредитуючою державою лише за згодою держави перебування.

Положення Віденської конвенції 1963 р. про консульські зносини, а також Консульського статуту України 1994 р. не дають жодних роз'яснень, на підставі чого настає припинення консульських зносин. Тому потрібно керуватися загальновизнаними нормами міжнародного права щодо припинення міжнародних відносин. Зокрема, розірвання консульських зносин може настати як наслідок ворожих дій кожної із держав, між якими існують консульські зносини.

Консульська установа може бути закрита за угодою сторін або одностороннім актом.

Консульські зносини припиняються з моменту припинення існування держави або переходу консульського округу до складу третьої держави. Прикладом у цьому є розпад Югославії та об'єднання двох німецьких держав.

Забезпечення реалізації консульських зносин між двома або декількома державами здійснюється через консульські установи. Існує дві категорії консульських установ: консульство (як професійна установа) та почесне консульство. Докорінна відмінність між ними існує не у сфері здійснюваних функцій, а у сфері привілеїв та імунітетів, якими користується консульська установа. Обидві категорії консульств поділяють на чотири класи: 1) генеральне консульство; 2) консульство; 3) віце-консульство; 4) консульське агентство. Клас консульської установи визначається за згодою сторін.

Внутрішня організаційна структура консульської установи залежить від сфери та специфіки її завдань і функцій. Однак майже завжди в її структурі є

підрозділи, які займаються питаннями віз, успадкування, опіки, туризму тощо. У консульствах морських держав завжди є морський відділ.

Сам консульський персонал не має чіткої міжнародно-правової класифікації. Тому присвоєння консульського рангу є внутрішньою справою акредитуючої держави і регламентується її внутрішнім законодавством.

Відповідно до ст. 9 Віденської конвенції 1963 р. та практики, виокремлюють чотири класи глав консульських установ: генеральні консули, консули, віце-консули, консульські агенти.

У межах генерального консульства може бути лише один генеральний консул - глава установи і декілька консульських посадових осіб. Глава консульської установи повідомляє міністерству закордонних справ країни перебування про порядок старшинства між посадовими особами консульства.

Широке застосування на сьогодні отримав інститут почесного (позаштатного) консула. Це особа, яка не перебуває на державній службі, проте виконує відповідні консульські доручення на прохання зацікавленої держави та за згодою країни перебування. Почесних консулів призначають з-поміж осіб, які мають значний авторитет на певній території, особливо в торговельно-економічній, соціальній та культурній сферах. Вони виконують консульські функції безоплатно поряд зі своїми професійними обов'язками.

У міжнародній практиці існує правило, за яким глав консульських установ призначає акредитуюча держава і допускає до виконання своїх функцій держава перебування.

Після попереднього узгодження щодо глави консульської установи акредитуюча держава забезпечує його документом, що має форму патенту або подібного до цього акта, який посвідчує його посаду і зазначає його повне ім'я та прізвище, категорію або клас, до якого вів належить, консульський округ і місце розташування консульської установи. За своїм змістом консульський патент - це документ, який підтверджує, що вказана особа призначається на посаду глави консульської установи. Цей патент видається при кожному призначенні глави консульської установи навіть у тих випадках, коли відбувається нове призначення тієї самої особи на новий термін на території тієї держави і навіть у ту саму консульську установу. В Україні глав консульських установ усіх рангів призначає Міністерство закордонних справ України, у Великій Британії - королева, у США генеральних консулів призначають декретом президента, а решту консульських посадових осіб - державним секретарем.

Наступний етап призначення включає отримання екзекватури від держави перебування. За загальним правилом, екзекватура і консульський патент необхідні лише для глав окремих консульських установ. Що ж до керівників консульських відділів посольств та місій, то надання їм консульського патенту й отримання екзекватури не вимагається. Оскільки вони залишаються дипломатичними агентами у штаті посольства чи місій, для них існує звичайний порядок призначення й обіймання посади, що супроводжується необхідністю отримання візи на в'їзд у країну перебування та обов'язковою нотифікацією про призначення, яке відбулося.

Час видачі екзекватури означає, з юридичної точки зору, початок офіційної діяльності глави консульської установи й одночасно допуск його до виконання своїх функцій. Саме з цього моменту він користується правами, привілеями та імунітетами, які належать йому за нормами міжнародного права. Видача екзекватури главі консульської установи означає й допущення до виконання функцій інших консульських службових осіб, які працюють під його керівництвом.

За винятком обставин, передбачених ст. 20, 22 і 23 Віденської конвенції про консульські зносини, акредитуюча держава може на свій розсуд призначати працівників консульського персоналу. Згідно з конвенцією, консульські службові особи мають бути громадянами акредитуючої держави.

Держава перебування може в будь-який час повідомити акредитуючу державу про те, що та чи інша службова особа є "persona non grata", або що будь-який працівник консульського персоналу є неприйнятний. У такому випадку акредитуюча держава зобов'язана відкликати цю особу або припинити її функції в консульській уставові. Якщо акредитуюча держава відмовиться виконати або не виконав впродовж розумного терміну свої зобов'язання, передбачені п. 1 ст. 23 Віденської конвенції, держава перебування може анулювати екзекватуру певної особи або перестати вважати її працівником консульського персоналу.

У міру розвитку й удосконалення міжнародних відносин невпинно змінюється і функціональна діяльність консульських установ. Варто зазначити, що перелік консульських функцій, за Віденською конвенцією 1963 р." не є вичерпним, і з її положень випливає, що консул може виконувати також інші функції, покладені на нього акредитуючою державою. Тому більш докладно консульські функції закріплені в Консульських статутах держав.

Однією з найважливіших функцій консульської установи, що має адміністративний характер, є функція щодо юридичних осіб і громадян. Згідно з Консульським статутом України, консул зобов'язаний вживати заходів для того, щоб юридичні особи та громадяни України користувалися в повному обсязі всіма правами, наданими їм законодавством держави перебування і міжнародними договорами, учасниками яких є Україна і держава перебування, а також міжнародними звичаями.

Для забезпечення виконання цієї функції консул зобов'язаний вживати заходів для відновлення порушених прав юридичних осіб і громадян України. Якщо після звернення консула до владних структур держави перебування не будуть відновлені права юридичних осіб і громадян України, консул зобов'язаний повідомити про це Міністерство закордонних справ України та главу дипломатичного представництва України в державі перебування.

Потрібно зазначити, що консул зобов'язаний приймати як письмові, так і усні звернення юридичних осіб і громадян України. Під час здійснення цієї функції консул послуговується відповідним законодавством своєї держави.

Консул веде облік громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають у його консульському окрузі. Він реєструє громадян акредитуючої держави, які мають постійне місце проживання в консульському окрузі, хоча це й не виключає можливості реєстрації осіб, які прибули на незначний термін.

Консул сприяє проведенню загальноукраїнського референдуму, виборів Президента України, народних депутатів України відповідно до законодавства України та країни перебування.

Розпорядження консула, видані ним у межах його повноважень з питань, що стосуються перебування громадян України за кордоном, мають для них обов'язкову силу.

Відповідно до ст. 41 Консульського статуту України, консул має право видавати, продовжувати, погашати візи на в'їзд в Україну, виїзд з України і транзитний проїзд через її територію, а також вносити зміни до виданих віз. Здебільшого це стосується вчинення таких дій щодо чужоземців, а також громадян акредитуючої держави, які проживають за кордоном.

Норми консульського права уповноважують консула вчиняти функції щодо укладення та розірвання шлюбу, усиновлення (удочеріння), встановлення батьківства, опіки та піклування, реєстрації актів громадянського стану.

Консул вчиняє відповідні функції щодо громадян України, які перебувають під арештом, затримані чи позбавлені волі в іншій формі, відбувають покарання або пропали безвісти. Норми консульського права покладають на відповідні владні органи приймаючої держави обов'язок інформувати консульську установу акредитуючої держави про кожен випадок арешту, затримання чи позбавлення волі. Відмінності в консульській практиці держав з цього приводу стосуються переважно терміну, впродовж якого відповідні органи мають повідомити консульську установу про ці факти.

Значний обсягу діяльності консульських посадових осіб займають нотаріальні функції. На універсальному рівні вони закріплені у Віденській конвенції 1963 р. та конкретизуються у двосторонніх конвенціях і внутрішньому законодавстві акредитуючої держави. Зокрема, ст. 44 Консульського статуту України вміщує докладний перелік нотаріальних дій, які вчиняються консулом. Хоча цей термін не е вичерпний, оскільки консул може вчинювати інші нотаріальні дії, передбачені законодавством України.

Консул легалізує документи й акти, складені за участю властей консульського характеру, або такі, що виходять від цих властей.

Наступну групу утворюють функції консула щодо морських і повітряних суден. Відповідно до ст. 58 Консульського статуту, консул зобов'язаний усіляко сприяти українським військовим кораблям і військово-допоміжним суднам, які перебувають у портах, територіальних і внутрішніх водах держави перебування в межах його консульського округу, в питаннях зв'язку з берегом, взаємовідносин з місцевою владою, матеріально-технічним забезпеченням тощо.

У разі аварії, зіткнення кораблів та інших морських подій консул вживає всіх залежних від нього заходів, дозволених місцевим законодавством, щодо захисту вантажу та судна, його інвентаризації та збереження.

Стосовно функції консула щодо цивільних повітряних суден, то вія має надавати допомогу командирові екіпажу та пасажирам цивільного повітряного судна своєї держави у зносинах з владою держави перебування, а також вживати всіх заходів для повернення у разі потреби повітряного судна, його екіпажу та пасажирів у власну державу або ж для продовження польоту.

Для успішного виконання своїх функцій консульські установи та членів їх персоналу наділяють консульськими імунітетами та привілеями.

Серед імунітетів та привілеїв консульських установ найбільше значення має недоторканність консульських приміщень. У конвенції міститься положення про передбачувану згоду глави консульської установи на доступ у приміщення представників влади держави перебування "у випадку пожежі чи іншого стихійного лиха, що вимагає невідкладних заходів захисту". Це відрізняє консульські установи від дипломатичних представництв, на доступ у які вимагається явно виражена згода його глави.

Недоторканністю наділені також архіви і документація консульської установи в будь-який час і незалежно від місця знаходження.

Імунітет від реквізиції розповсюджується як на самі консульські приміщення, так і на предмети їх обстановки, засоби пересування і все майно.

До привілеїв консульської установи відносять: податкові пільги; митні привілеї; право користуватися своїм державним прапором і гербом у державі перебування.

Імунітети і привілеї членів персоналу консульської установи мають функціональний характер.

Згідно з п. 1 ст. 41 Віденської конвенції, консульські посадові особи не підлягають ні арешту, ні попередньому ув'язненню, інакше як на підставі постанов компетентних судових органів у випадку вчинення тяжких злочинів.

У двосторонніх консульських конвенціях питання про особисту недоторканність вирішуються по-різному. В деяких відтворюються положення Віденської конвенції про консульські зносини, в інших містяться положення, котрі максимально наближують особисту недоторканність консульських посадових осіб до особистої недоторканності дипломатичних агентів.

Згідно зі ст. 44 Віденської конвенції, консульська посадова особа може бути викликана в суд як свідок під час ведення судових або адміністративних справ. Якщо консульська посадова особа відмовляється давати свідчення, щодо неї не можуть застосовуватися жодні заходи примусу або покарання.

Щодо податкових та митних привілеїв консульських посадових осіб, то вони знайшли своє закріплення у ст. 49-59 Віденської конвенції 1963 р., а також у двосторонніх консульських конвенціях, які уклала держава. Стаття

60 закріплює нормативні вимоги щодо звільнення від митного збору та митного огляду. В ній зазначено, що мито не стягується з предметів для особистого користування консульської посадової особи, включаючи предмети, потрібні для його облаштування та офіційного користування. Від сплати мита звільняють також членів сімей консульських посадових осіб, що проживають разом з ними.

Режим, який застосовується для почесних консулів, майже аналогічний, як і для штатних консульських посадових осіб. Але при цьому існує досить важливе застереження, яке зводиться до того, що вказані привілеї та імунітети надаються лише під час виконання консульських функцій. Водночас їх надають членам сім'ї почесної консульської Посадової особи або консульського службовця, який працює в консульській установі, очолюваній почесною консульською посадовою особою"

ПИТАННЯ № 4. Право спеціальних місій. Конвенція про спеціальні місії 1969 року.

Незважаючи на те, що в сучасних умовах центр, дипломатичної діяльності змістився в бік постійних дипломатичних представництв, така форма дипломатії, як спеціальні дипломатичні місії, що є одним з найстаріших інститутів міжнародного права і водночас найдревнішим інститутом дипломатичного права, продовжує відігравати важливу роль у реалізації суб'єктами міжнародного права свого права на участь у міжнародному спілкуванні.

Інститут спеціальних місій розвинувся головним чином після Другої світової війни. Це було зумовлено значним розширенням міжнародних відносин між державами, поглибленням взаємних інтересів, стабільним розвитком засобів зв'язку, транспорту та ін. Підтвердженням цього є велика кількість спеціальних місій, що направляють-і ся і приймаються, починаючи від глав держав, глав урядів, міністрів закордонних справ та інших членів уряду, представників генерального штабу міністерства оборони і закінчуючи місіями нижчого рангу, котрі направляються з різноманітних важливих для держави питань (укладення тексту договору, участь у протокольно-церемоніальних заходах тощо).

Правовою основою діяльності спеціальних дипломатичних місій є Конвенція про спеціальні місії, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН8 грудня 1968 р. Для України Конвенція набула чинності з 26 вересня 1993 р.

Згідно зі ст. 1 Конвенції, спеціальна місія є тимчасовою місією, яка за своїм характером представляє державу і направляється однією державою в іншу за згодою останньої для розгляду з нею певних питань або для виконання щодо неї певного завдання.

Вирішення питання щодо направлення та приймання в себе спеціальної місії належить до компетенції сторін і розв'язується за їх взаємною згодою. Така домовленість може бути виражена у вигляді І договору, який передбачає обмін відповідними місіями, обміну нотами, джентльменської угоди та ін.

Сучасне міжнародне право передбачає, що кожен його суб'єкт (держава, нація, що бореться за свою державність, МО) мають право направляти та приймати спеціальні місії.

Тимчасовий характер спеціальної місії може виявлятись як у часі "функціонування, так і в прийнятті зацікавленою державою рішення про те, що місія завершить свою діяльність у момент виконання покладеного на неї завдання. Однак із цього не варто робити висновок про те, що час її діяльності завжди короткий, оскільки мета місії може бути досить складна, а її виконання нерідко потребує довшого І часу. В історії дипломатії відомі випадки, коли діяльність таких місій тривала декілька років.

Спеціальна місія має представницький характер, і ця обставина дає змогу розмежувати спеціальні місії і різні недержавні, хоча значною мірою також офіційні місії та візити.

Наявність дипломатичних або консульських відносин не є необхідною передумовою для направлення або прийняття спеціальної місії. Крім цього, її діяльність не пов'язана також з інститутом визнання, який є необхідною юридичною передумовою для встановлення дипломатичних відносин. Це дає змогу державам використовувати таку форму дипломатії за будь-яких умов, і при цьому вони вільні від будь-яких зобов'язань, крім тих, що передбачені функціонуванням конкретної місії.

Акредитуюча держава на свій розсуд може призначити главу і членів спеціальної місії, надавши попередньо приймаючій державі необхідну інформацію про чисельність і склад місії, а також прізвища і посади осіб, яких вона має намір призначити. На відміну від глави дипломатичного представництва, главі спеціальної місії не потрібно отримувати агреман.

Відповідно до ст. 10 Конвенції про спеціальні місії, представники акредитуючої держави в спеціальній місії, а також члени її дипломатичного персоналу в принципі мають бути громадянами акредитуючої держави.

До складу спеціальної місії може входити дипломатичний, адміністративно-технічний та обслуговуючий персонал. Якщо члени постійного дипломатичного представництва або консульської установи, що перебуває у приймаючій державі, включені до складу спеціальної місії, вони зберігають привілеї та імунітети членів дипломатичного представництва або консульської установи, крім привілеїв та імунітетів, що надаються Конвенцією про спеціальні місії.

Приймаюча держава може в будь-який час, не будучи зобов'язаною мотивувати своє рішення, повідомити акредитуючу державу, що хтось із членів її дипломатичного персоналу визнаний "persona non grata" або що будь-який інший член персоналу місії є неприйнятний. Тоді акредитуюча держава зобов'язана відповідно відкликати цю особу або припинити її функції в місії.

Якщо акредитуюча держава відмовиться виконати або не виконає у межах розумного строку свої зобов'язання, про які йшлося вище, приймаюча держава може відмовитися визнати цю особу членом спеціальної місії. Водночас стосовно глави і членів деяких спеціальних місій, які обіймають

відповідні посади у державі, що акредитується (наприклад, прем'єр-міністр, міністр закордонних справ, міністр зовнішньої торгівлі), приймаюча держава не може заявити, що ця особа є "persona non grata". Такі дії могли б бути кваліфіковані як втручання у внутрішні справи акредитуючої держави.

У ст. 13 Конвенції про спеціальні місії передбачено, що функції спеціальної місії розпочинаються з моменту встановлення місією офіційного контакту з міністерством закордонних справ або іншим органом приймаючої держави, щодо якого є домовленість. Здебільшого спеціальні місії отримують повноваження від глав держав, глав урядів або міністрів закордонних справ.

Приймаюча держава адресує всю кореспонденцію, що стосується спеціальної місії, главі місії або, якщо глава місії не призначений, уповноваженому представнику, або через постійне дипломатичне представництво.

Місцеперебування спеціальної місії визначається за згодою між зацікавленими державами. Якщо місія здійснює поїздки країною, її штаб-квартирою потрібно вважати постійне дипломатичне представництво акредитуючої держави.

Стаття 20 Конвенції містить положення, які визначають юридичні та фактичні підстави для завершення функцій спеціальної місії. Зокрема, вони припиняються:

а) за домовленістю зацікавлених держав;

б) після виконання завдання спеціальної місії;

в) після закінчення строку, встановленого для спеціальної місії, якщо він спеціально не продовжений;

г) після повідомлення акредитуючою державою про те, що вона припиняє діяльність спеціальної місії або відкликає її;

ґ) після повідомлення приймаючої держави про те, що вона вважає діяльність спеціальної місії припиненою.

Важливо зазначити, що факт розірвання дипломатичних або консульських відносин між акредитуючою державою і державою перебування не призводить до припинення діяльності спеціальних місій, що існують на момент розірвання відносив.

Загальні переваги, які надаються спеціальній місії, закріплені уст. 22 Конвенції, яка констатує, що приймаюча держава повинна надавати спеціальній місії можливості, необхідні для виконання її функцій, беручи до уваги характер і завдання спеціальної місії. Головна особливість полягає в тому, що надання таких можливостей, привілеїв та імунітетів є тепер не питанням ввічливості чи доцільності, відданим на розсуд держави, а її правовим обов'язком.

Приміщення, в яких розташовується спеціальна місія, недоторканні. На приймаючу державу покладено спеціальний обов'язок: вжити всіх належних заходів для захисту приміщень спеціальної місії від будь-якого вторгнення або завдання шкоди та для відвернення будь-якого порушення спокою місії або образи її гідності. Приміщення спеціальної місії, предмети облаштування

та інше майно, що використовують для роботи, а також транспортні засоби користуються імунітетом від обшуку, реквізиції, арешту та виконавчих дій.

Архіви і документи спеціальної місії недоторканні у будь-який час та незалежно від їх місцезнаходження. Пошта спеціальної місії прирівнюється до дипломатичної пошти і не підлягає ні розкриттю, ні затриманню. Усі місця, зайняті поштою спеціальної місії, повинні мати видимі зовнішні знаки, які вказують на їх характер, і вони можуть містити тільки документи та предмети, призначені для офіційного користування спеціальною місією.

Щодо особистих привілеїв та імунітетів глави та членів спеціальної місії потрібно виокремити принцип особистої недоторканності глави і членів дипломатичного персоналу спеціальної місії. Вони не підлягають арешту або затриманню у будь-якій формі. Для цього приймаюча держава має вжити всіх заходів, щоб запобігти будь-яким посяганням на їх особу, свободу або гідність. Представники акредитуючої держави в спеціальній місії та члени її дипломатичного персоналу користуються імунітетом від кримінальної, адміністративної та цивільної юрисдикції держави перебування.

Глава і члени дипломатичного персоналу спеціальної місії звільняються від усіх прямих податків, зборів та мита, особистих і майнових, державних, районних і муніципальних податків, за винятком непрямих податків, які включені у ціну товарів або послуг, зборів і податків на приватне нерухоме майно, що перебуває на території приймаючої держави, якщо особа не володіє ним від імені акредитуючої держави для потреб місії.

Особистий багаж члена спеціальної місії звільняється від огляду. Якщо немає серйозних підстав припускати, що він містить предмети, на які поширюються винятки, викладені вище, або предмети, ввезення і вивезення яких регулюється карантинними правилами приймаючої держави, такий огляд проводять лише у присутності особи або її уповноваженого представника.

Члени сім'ї глави і членів дипломатичного персоналу спеціальної місії, що перебувають разом з ним, користуються, якщо вони не є громадянами держави перебування, такими самими привілеями та імунітетами, як і члени дипломатичного персоналу спеціальної місії (п. 1 ст. 39).

Конвенція не виключає можливість укладення державами на основі принципу взаємності угоди про надання привілеїв та імунітетів адміністративно-технічному та обслуговуючому персоналу спеціальної місії, аналогічних наданим дипломатичному персоналу.

ПИТАННЯ № 5. Загальні положення дипломатичного права міжнародних організацій. Представництва держав при міжнародних організаціях.

Практично до кінця XIX ст. дипломатична діяльність держав не виходила за рамки двосторонніх відносин. Однак потреби економічного розвитку держав і пов'язаний з ними науково-технічний прогрес зумовили необхідність міжнародно-правового регулювання низки нових, раніше не відомих сфер взаємовідносин між державами.

Для задоволення інтересів значної кількості держав останні вдалися до укладення багатосторонніх угод, що в кінцевому підсумку призвело до появи міжнародних об'єднань, які отримали назву міжнародних адміністративних союзів.

Першою постійно діючою політичною організацією світу була Ліга Націй, Статут якої розроблений на Паризькій мирній конференції і був складовою частиною Версальського мирного договору 1919 р. Фактично утворення цієї Організації стало підсумком роботи багатосторонньої дипломатії, яка щойно почала зароджуватись. Саме Статутом Ліги Націй було передбачено, що кожен член цієї Організації мав право мати свого постійного представника за місцем перебування штаб-квартири і за ним визнавались дипломатичні привілеї та імунітети.

Цей інститут отримав свій подальший розвиток в ООН. Якщо кількість представництв при Лізі Націй ніколи не перевищувала 23, відповідно в ООН їх кількість з 1961 р. по 2008 р. збільшилась майже вдвічі.

Спочатку положення про постійних представників членів ООН при Організації було зафіксоване в резолюції IV сесії Генеральної Асамблеї, в якій було встановлено, що вони є дипломатичними працівниками при великому дипломатичному органі. У конвенціях, які були прийняті у 1946-1947 рр., були врегульовані важливі питання, які стосуються привілеїв та імунітетів ООН та її спеціалізованих установ. Але поряд з цим чимало питань, які стосувалися багатосторонньої дипломатії, тривало так і не були врегульовані на конвенційному рівні. І лише в 1975 р. у Відні була прийнята конвенція про представництво держав у їхніх відносинах із МО універсального характеру.

Вона охоплює такі сфери діяльності держав у їхніх відносинах з МО і в рамках міжнародних конференцій:

1) сфера діяльності постійних представництв держав-членів при МО;

2) делегації держав в органах і на сесіях МО, а також на міжнародних конференціях;

3) делегації спостерігачів в органах і на сесіях МО та на міжнародних конференціях.

У процесі діяльності можна виокремити дві категорії місій держав при МО: постійні та тимчасові представництва. Якщо йдеться про функції постійної місії, відповідно до Віденської конвенції 1975 р., держави-члени можуть засновувати постійну місію при організації для того, щоб забезпечити єдність між акредитованими державами й організацією, проводити переговори з організацією і всередині організації, захищати інтереси акредитуючої держави в організації, а також залучатися до реалізації мети і завдань, поставлених перед організацією і її членами.

Держави, що не є членами організації, якщо це допускається статутом організації, можуть засновувати постійні місії спостерігачів з метою забезпечити представництво акредитуючої держави, охорону її інтересів в організації і підтримку зв'язку з нею. Конвенція визначає "постійне представництво" як місію представницького і постійного характеру, яка

засновується державою-членом при організації. Сьогодні Україна є членом майже 100 МО і має постійні представництва при ООН у Нью-Йорку, при відділеннях ООН та інших МО у Відні, постійні представництва при Раді Європи, місію при НАТО. Як і посольства, вони належать до постійних закордонних органів зовнішніх зносин і становлять частину дипломатичної служби держави. Водночас потрібно зважати на чітку відмінність між посольством і постійним представництвом при МО.

По-перше, посольства функціонують у сфері двосторонніх відносин, де передбачена особлива процедура їх виникнення, тоді як постійні представництва при МО діють у сфері тристоронніх відносин (акредитуюча держава - МО - держава перебування штаб-квартири МО).

По-друге, постійне представництво акредитується не при державі перебування, а при МО, штаб-квартира якої розташована в цій державі. Як наслідок, реальний стан використання привілеїв та імунітетів, передбачених нормами міжнародного права, все-таки залежить від держави перебування, від її політичної і правової системи, від ефективності діяльності всіх гілок влади, особливо виконавчої.

По-третє, правовий статус представників держав - членів МО відрізняється від статусу співробітників МО. Те, що представники членів МО юридично зв'язані не з самою організацією, а з державами-членами, є вирішальним фактором у визначенні характеру та змісту їх імунітету. Вони як представники суверенних держав наділені дипломатичними привілеями та імунітетами.

По-четверте, під час призначення глави постійного представництва при МО не вимагається запиту агреману. Тому документом, який засвідчує його призначення, є його повноваження. Відповідно, термін "акредитування" при цьому змінюється на "призначення".

До функцій постійного представництва належать: забезпечення представництва акредитуючої держави при організації; підтримання зв'язків між акредитуючою державою й організацією; забезпечення участі акредитуючої держави у діяльності організації; у захисті інтересів акредитуючої держави щодо організації та ін. (ст. 6). Ці функції значною мірою збігаються з тими, які виконують дипломатичні представництва. Водночас постійне представництво держав при МО не наділене функціями дипломатичного захисту громадян своєї держави, консульськими функціями, які властиві дипломатичним представництвам.

Повноваження глави представництва видаються від імені глави держави, глави уряду, міністра закордонних справ або, якщо це допускається правилами організації, іншим компетентним органом акредитуючої держави. Глава представництва, з огляду на свої функції і без пред'явлення повноважень, вважається таким, що представляє державу з метою прийняття тексту договору між цією державою й організацією.

Акредитуюча держава повідомляє: про призначення, посади, звання і старшинство співробітників представництва, їх прибуття і остаточний від'їзд або припинення їхніх функцій у представництві, а також про будь-які інші

зміни, що позначаються на їхньому статусі, які можуть відбутися під час їхньої діяльності у представництві; про прибуття і остаточний від'їзд приватних домашніх працівників, що перебувають на службі у співробітників представництва, і про припинення їхньої служби; про місцезнаходження житлових приміщень представництва і приватних резиденцій, що наділені недоторканністю. Організація переадресовує відповідні повідомлення державі перебування для того, щоб остання включила їх до переліку осіб, які мають відповідні привілеї та імунітети.

Стаття 20 Конвенції передбачає дві підстави для припинення функцій глави або члена дипломатичного персоналу: після повідомлення організації про їхнє припинення акредитуючою державою; якщо представництво відкликають остаточно або тимчасово.

Перш ніж перейти до аналізу привілеїв та імунітетів в інституті дипломатичного права МО, потрібно зазначити, що це питання варто розглядати у двох аспектах. А саме: привілеї та імунітети МО та їх посадових осіб; привілеї та імунітети представників держав, що беруть участь у діяльності МО і конференцій. Лише при такому підході до цього питання можна стверджувати про наявність окремого інституту у праві зовнішніх зносин - дипломатичного права міжнародних організацій.

Безумовно, що виокремлені групи привілеїв та імунітетів мають свої особливості, правову природу та сферу застосування. Єдине, що їх об'єднує і зближує, - це наявність функціонування МО як вторинного суб'єкта міжнародного права та створення відповідного правового режиму, що найбільшою мірою сприяє її діяльності.

Привілеї та імунітети МО і їх посадових осіб мають функціональний характер, тобто вони надаються для досягнення організацією своєї мети і для безперешкодного виконання її посадовими особами своїх функцій. На практиці це означає, що вони діють тоді, коли посадова особа перебуває при виконанні службових обов'язків. Тому вони суттєво відрізняються від дипломатичних привілеїв та імунітетів. Ця відмінність полягає в тому, що обсяг вказаних привілеїв та імунітетів у МО і їх посадових осіб вужчий. Винятком зі загального правила є категорія вищих посадових осіб: генеральний секретар і його заступники, а також члени Міжнародного суду ООН, які користуються дипломатичними привілеями та імунітетами в повному обсязі.

Штаб-квартири МО та її органів недоторканні. Недоторканними є архіви та інші документи організації, незалежно від того, де вони зберігаються.

Фінансова діяльність МО також не підлягає жодному контролю чи регламентації з боку органів влади приймаючої держави. МО, її кошти, доходи та інше майно звільняють від усяких прямих податків. Вони звільняються від будь-якого мита, а також обмежень на ввезення чи вивезення, якщо йдеться про предмети ввозу чи вивозу організації на її власні функціональні потреби.

Головну рису міжнародно-правового статусу персоналу МО визначає надання йому привілеїв та імунітетів, необхідних для самостійного виконання функцій, що зумовлені діяльністю організацій (ст. 105 Статуту ООН, ст. XII Статуту ЮНЕСКО, ст. 27 Статуту ВМО, ст. 16, 18,19 Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи).

Службовці ООН, як і службовці спеціалізованих установ, не підлягають судовій відповідальності за висловлювання і написане ними, а також за всі дії, вчинені ними під час виконання як службовими особами.

З огляду на тристоронню правову природу відносин щодо функціонування постійних представництв держав при МО та їх участі як делегацій на конференціях, Конвенція 1975 р. дотримується виваженого підходу, який враховує права та законні інтереси всіх зацікавлених сторін.

У першій групі привілеїв та імунітетів центральне місце посідає питання про недоторканність приміщень постійних представництв, постійної місії спостерігача, делегації в органі МО чи міжнародної конференції, делегації спостерігача в органі чи конференції. Згідно зі ст. 23 Конвенції, приміщення представництва недоторканні.

Приміщення представництва, предмети обстановки та інше майно, що є в них, а також засоби пересування мають імунітет від обшуку, реквізиції, арешту або виконавчих дій. Щодо архівів і документів представництва Конвенція повторює режим, передбачений Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 р. для приміщень дипломатичних представництв (ст. 21-25).

Майже в такому самому обсязі, як і для посольств, надають для постійних представництв, делегацій і спостерігачів податкові та митні привілеї.

Серед привілеїв та імунітетів другої групи виокремлюють особисту недоторканність глави і решти дипломатичного персоналу представництва і делегацій. Вони не підлягають арешту чи затриманню у будь-якій формі. Надаючи імунітет від кримінальної, цивільної та адміністративної юрисдикції стосовно всіх дій, вчинених підчас виконання офіційних функцій, Конвенція не зобов'язує дипломатичних агентів давати покази як свідків. Водночас ці особи не звільняються від цивільної та адміністративної юрисдикції держави перебування стосовно позовів про відшкодування збитків, спричинених нещасним випадком за участю транспортного засобу, включаючи судно та літальний апарат, яким користується особа або який належить їй, якщо ці збитки не можуть бути відшкодовані страхувальником.

Розділ 2. Міжнародне приватне право

Тема 9. Поняття, основні категорії та джерела міжнародного приватного права

Навчальні питання:

1. Поняття та предмет міжнародного приватного права.

2. Поняття приватноправових відносин міжнародного характеру. Види іноземного елементу в приватноправових відносинах.
3. Методи правового регулювання у міжнародному приватному праві (колізійно-правовий та матеріально-правовий метод регулювання).
4. Система міжнародного приватного права, його основні інститути та категорії.
5. Співвідношення міжнародного приватного права з іншими галузями національного права та міжнародним публічним правом.
6. Поняття та види джерел міжнародного приватного права.
7. Міжнародний договір як джерело міжнародного приватного права.
8. Види міжнародних договорів.
9. Міжнародні договори про надання правової допомоги як джерела міжнародного права.
10. Звичай як джерело міжнародного приватного права.
11. Значення звичаїв у регулюванні відносин міжнародної торгівлі, мореплавства та міжнародних розрахунків.
12. Внутрішнє (національне) законодавство як джерело міжнародного приватного права.
13. Законодавство України, яке містить норми міжнародного приватного права.
14. Закон України «Про міжнародне приватне право» 2005 року.
15. Судова та арбітражна практика окремих країн як джерело міжнародного приватного права.
16. Значення доктрини у регулюванні відносин міжнародного приватного права.
17. Концепція lex mercatoria.

Тема 10. Суб'єкти міжнародного приватного права

Навчальні питання:

1. Фізична особа як суб'єкт міжнародного приватного права. Поняття та колізійні питання громадянства у міжнародному приватному праві.

2. Поняття «особистий закон фізичної особи», критерії його визначення.

3. Правові режимі, що надаються іноземцям для реалізації їх прав та обов'язків (національний, режим найбільшого сприяння, спеціальний, недискримінаційний, привілейований).

4. Особливості правового статусу іммігрантів, іноземців, які тимчасово перебувають на території України, біженців та осіб, яким надано політичний притулок, в міжнародному приватному праві.

5. Юридична особа як суб'єкт міжнародного приватного права. Поняття та ознаки юридичної особи.

6. Поняття особистого закону («національності») юридичної особи та критерії його визначення (принцип інкорпорації, принцип осілості, принцип центра експлуатації, теорія контролю).

7. Правовий статус іноземних юридичних осіб в Україні.

8. Особливості правового статусу транснаціональних корпорацій у міжнародному приватному праві.

9. Держава як суб'єкт міжнародного приватного права.

10. Поняття імунітету держави в міжнародному приватному праві.

11. Теорії абсолютного та обмеженого (функціонального) імунітету.

12. Види імунітету держави (імунітет від дії законодавства іноземної держави, судовий імунітет, імунітет від попередніх дій (від попереднього забезпечення позову), імунітет від примусового виконання рішень іноземного суду, імунітет власності держави).

13. Відмова від імунітету.

14. Міжнародні конвенції та законодавство України з питань державного імунітету.

Тема 11. Загальні засади правозастосування в міжнародному приватному праві

Навчальні питання:

1. Поняття та види колізій у міжнародному приватному праві.
2. Поняття та структура колізійних норм.
3. Загальна класифікація колізійних норм.
4. Основні формули прикріплення (особистий закон фізичної особи; закон «національності» юридичної особи; закон місцезнаходження речі; закон місця здійснення акту; закон місця укладення договору; закон країни-продавця; закон місця виконання договору; автономія волі сторін; закон місця укладення шлюбу; закон місця заподіяння шкоди; закон прапору; закон місця роботи; закон суду, який вирішує спір; закон найбільш тісного зв'язку тощо).
5. Кваліфікація колізійної норми в міжнародному приватному праві.
6. Конфлікт кваліфікацій.
7. Поняття зворотного відсилання та відсилання до права третьої країни в міжнародному приватному праві.
8. Обхід закону в міжнародному приватному праві.
9. Встановлення змісту і застосування іноземного права.
10. Європейська конвенція про інформацію щодо іноземного законодавства 1968 року.
11. Застереження про публічний порядок та імперативні норми в міжнародному приватному праві.
12. Позитивне та негативне застереження про публічний порядок.

Тема 12. Право інтелектуальної власності в міжнародному приватному праві

Навчальні питання:

1. Загальна характеристикаправа інтелектуальної власності у міжнародному приватному праві.

2. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності 1967 року.

3. Міжнародна охорона авторських прав.

4. Основні міжнародні угоди щодо охорони авторських прав.

5. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 1886 року.

6. Всесвітня конвенція про авторське право від 1952 року (Женевська конвенція).

7. Міжнародна охорона суміжних прав.

8. Основні міжнародні угоди щодо охорони суміжних прав.

9. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм, організацій мовлення 1961 року (Римська конвенція).

10. Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм 1971 року.

11. Міжнародна охорона промислової власності.

12. Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 року.

13. Міжнародна охорона прав на способи індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг.

14. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків 1891 року.

15. Женевський договір про закони щодо товарних знаків 1994 року.

16. Захист прав інтелектуальної власності у міжнародному приватному праві.

17. Угода СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994 року (ТРІПС).

Тема 13. Сімейні відносини в міжнародному приватному праві

Навчальні питання:

1. Особливості правового регулювання сімейних відносин у праві різних держав.

2. Матеріальні та формальні умови укладання шлюбу та підстави розірвання шлюбу в різних країнах.

3. Колізійне регулювання укладання та розірвання шлюбу в міжнародному приватному праві.

4. Укладання шлюбу громадянами України з іноземцями як на території України, так і за її межами.

5. Укладання шлюбу в консульській установі або дипломатичному представництві.

6. Визнання шлюбу, укладеного за кордоном, та визнання розірвання шлюбу, що мало місце за кордоном.

7. Спільний особистий закон подружжя.

8. Майнові відносини подружжя в міжнародному приватному праві.

9. Види правових режимів майна подружжя (режим роздільності майна, режим спільності майна, режим відкладеної спільності).

10. Особливості колізійного регулювання усиновлення в міжнародному приватному праві.

11. Особливості колізійного регулювання аліментних зобов'язань в міжнародному приватному праві.

12. Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань 1973 року.

Тема 14. Трудові відносини в міжнародному приватному праві

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика трудових відносин в міжнародному приватному праві.

2. Поняття та види міжнародної трудової міграції.

3. Міжнародно-правове регулювання праці.

4. Конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей 1990 року.

5. Роль Міжнародної організації праці у регулюванні трудових відносин у міжнародному приватному праві.

6. Колізійне регулювання міжнародних трудових відносин.
7. Основні типи колізійних прив'язок у сфері трудових відносин: закон країни праці, закон місця укладення трудового договору; закон місця роботи; закон країни праці; вільний вибір права (автономія волі); закон місцезнаходження роботодавця; закон прапора судна; особистий закон роботодавця.
8. Особливості застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні.
9. Трудові права громадян України за кордоном. Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» від 05.11.2015 року.

Тема 15. Спадкові відносини в міжнародному публічному праві

Навчальні питання:

1. Міжнародно-правове регулювання спадкових відносин.

2. Конвенція відносно міжнародного управління майном осіб, які померли 1973 року.

3. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року.

4. Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте) 1928 року.

5. Конвенція, що передбачає єдиний закон про форму міжнародного заповіту 1973 року.http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126

6. Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів 1961 року.

7. Основні колізії у спадкуванні за міжнародним приватним правом. Спадкування за законом.

8. Спадкування за заповітом.

9. Спадкові права іноземців в Україні.

10.Принцип національного режиму.

11. Особливості спадкування рухомого та нерухомого майна.

12.Спадкові права громадян України за кордоном.

13. Принцип взаємності.

14. Роль і значення договорів про правову допомогу в справах щодо спадкування за кордоном.

15. Роль дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном у сфері захисту спадкових прав громадян України.

16. Правовий режим відумерлої спадщини у міжнародному приватному праві.

Тема 16. Міжнародний цивільний процес

Навчальні питання:

1. Поняття та особливості міжнародного цивільного процесу.
2. Джерела міжнародного цивільного процесу (багатосторонні і двосторонні міжнародні договори та національне законодавство України).
3. Зміст правила «закону суду» (lex fori) у міжнародному цивільному процесі.
4. Особливості цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності іноземців в Україні.
5. Міжнародна підсудність (юрисдикція) цивільних справ з іноземним елементом: поняття, види та способи визначення.
6. Іноземні судові доручення.
7. Правове регулювання надіслання та виконання іноземних судових доручень в Україні.
8. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 року.
9. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 року.
10. Визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні.
11. Здійснення нотаріальних дій у справах з іноземним елементом.

12. Особливості оформлення нотаріальних актів, призначених для дії за кордоном, та прийняття нотаріусами документів, які складено за кордоном.

13. Легалізація. Апостиль.

2. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК СТУДЕНТІВ

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Практичне (семінарське) заняття 1: ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо системи міжнародного публічного права та характеристики її елементів, особливостей предмету міжнародного права, аспектів походження, розвитку, а також сучасного стану міжнародного права, взаємозв'язку міжнародного та внутрішньодержавного права, а також умінь та навичок характеризувати історичні етапи розвитку міжнародного права та особливості сучасного періоду, елементи системи міжнародного права.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:
1. Поняття, предмет, ознаки та функції міжнародного права.
2. Походження та розвиток міжнародного права.
3. Міжнародне публічне право як особлива система права.
4. Співвідношення міжнародного публічного та національного права.
5. Державні інтереси, політика і міжнародне право.

Ключові поняття: міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, предмет міжнародного права, система міжнародного права, норма права, галузь міжнародного права, міжнародні відносини.

Самостійна робота – 3 год.

Питання та завдання для самоперевірки і контролю засвоєння знань:

1. <u>Дайте відповіді на контрольні питання:</u>

1) Охарактеризуйте предмет міжнародного публічного права.
2) Охарактеризуйте складові системи міжнародного права.
3) Визначте основні періодизації міжнародного права.

4) Визначте теорії виникнення міжнародного права.

5) Охарактеризуйте концепції співвідношення міжнародного та національного права.

2. Скласти термінологічний словник до теми.

3. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

4. Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1) Розвиток міжнародного публічного права від найдавніших часів до Вестфальського конгресу.

2) Міжнародне публічне право між Вестфальським конгресом 1648 р. й епохою Великої французької революції (межа XVIII-XIX століть).

3) Розвиток міжнародного публічного права від епохи Великої французької революції до створення Версальської системи.

4) Міжнародне публічне право від створення Версальської системи до наших днів. Версальська система (1919-1939).

6) Міжнародне публічне право періоду протистояння тоталітаризму та демократії (1945-кінець 80-х років).

7) Державні інтереси, політика і міжнародне право.

Практичне (семінарське) заняття 2: НОРМИ, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА МІЖАНРОДНОГО ПРАВА

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо поняття, видів та особливостей міжнародно-правових норм, основних принципів та джерел міжнародного права, а також умінь та навичок визначати основні принципи міжнародного права та їх роль в міжнародних відносинах; працювати з джерелами міжнародного права, зокрема з міжнародними договорами, іншими міжнародними актами, справами Міжнародного Суду ООН та міжнародних арбітражів; тлумачити норми міжнародних договорів України з метою розв'язання спірних правових ситуацій, що виникають у процесі міжнародного спілкування.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття, види та особливості міжнародно-правових норм.

2. Основні принципи міжнародного публічного права.

3. Поняття та види джерел міжнародного публічного права:

3.1. Міжнародний договір як основне джерело сучасного міжнародного публічного права.

3.2. Міжнародний звичай як джерело міжнародного публічного права.

3.3. Загальні принципи права, визнані цивілізованими націями як джерело міжнародного публічного права.

3.4. Судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм.

3.5. Акти «м'якого права».

3.6. Роль рішень міжнародних організацій та односторонніх актів держав в системі джерел міжнародного публічного права.

Ключові поняття: норма міжнародного права, основні принципи міжнародного права, джерела міжнародного права, міжнародний договір, міжнародний звичай, судові рішення, доктрина, акти «м'якого права», односторонні акти держав.

Самостійна робота – 4 год.

Питання та завдання для самоперевірки і контролю засвоєння знань:

1. Дайте відповіді на контрольні питання:

1) У чому полягає особливість імперативних норм міжнародного права?

2) Охарактеризуйте загальні принципи права як джерело міжнародного публічного права.

3) Розкрийте зміст принципу суверенної рівності держав.

4) Визначте особливості актів «м'якого права».

5) Розкрийте особливості рішень міжнародних міжурядових організацій як джерел міжнародного права.

2. Скласти термінологічний словник до теми.

3. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

4. Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1) Принцип суверенної рівності держав

2) Принцип незастосування сили або погрози силою.

3) Принцип територіальної цілісності держав.

4) Принцип непорушності (недоторканності) державних кордонів.

5) Принцип мирного вирішення спорів.

6) Принцип невтручання у внутрішні справи.

7) Принцип поваги прав людини.

8) Принцип рівноправності та самовизначення народів і націй.

9) Принцип міжнародного співробітництва.

10) Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

5. Письмово розв'язати задачі*:

5.1. Задача 1.

Держава А. вчинила масовану повітряну атаку по об'єктах, що знаходяться на території держави Б. Кваліфікувавши дії держави А. як акт агресії та вдавшись до самооборони, держава Б. знищила авіабазу на території держави А.

Питання: 1. Визначте правомірність дій держав стосовно принципу незастосування сили чи погрози силою.

5.2. Задача 2.

Формулювання ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН дозволяє віднести до джерел міжнародного права: певним чином визнані державами-учасниками спору загальні та спеціальні міжнародні конвенції; міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної у якості правової норми; загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; як допоміжне джерело для визначення правових норм – судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права. Але у міжнародно-правовій науці поширена і точка зору, відповідно до якої «у практиці міждержавного спілкування історично склались два основних джерела права – міжнародний договір і міжнародний звичай». Стосовно положень згаданої ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, то ряд теоретиків характеризує її як невдалу спробу розгляду її як документу, що фіксує перелік джерел міжнародного права. З іншого боку в навчальній і науковій літературі з міжнародного права останніх років все частіше згадується про зростання значення резолюцій міжнародних організацій у процесі формування міжнародних норм, а також про те, що «правотворчі рішення організацій є спеціальним джерелом» міжнародного права. Нарешті, стверджується, що законодавство і судова практика багатьох держав може бути допоміжним засобом для встановлення існування тих чи інших звичаєвих норм міжнародного права.

Питання:1. Які Ви можете виділити специфічні особливості різних категорій джерел міжнародного публічного права – як головних (основних), так і допоміжних?2. Обґрунтуйте Вашу позицію відносно проблеми основних і допоміжних джерел міжнародного публічного права.

Практичне (семінарське) заняття 3: СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАННЯ І ПРАВОНАСТУПНИЦТВО

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо загальної характеристики суб'єктів міжнародного права, форм та видів міжнародного визнання, поняття правонаступництва у міжнародному праві, а також умінь та навичок аналізувати та професійно давати оцінку сучасним міждержавним відносинам у світлі міжнародного права, обґрунтовувати та висловлювати свою точку зору з проблем, пов'язаних з міжнародною інформацією та міжнародними комунікаціями; тлумачити норми міжнародних договорів України з метою розв'язання спірних правових ситуацій, що виникають у процесі міжнародного спілкування.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття і види суб'єктів міжнародного права.

2. Держава як основний суб'єкт міжнародного права.

3. Міжнародна правосуб'єктність народів і націй, що борються за незалежність.

4. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій.

5. Визнання у міжнародному праві.

6. Правонаступництво у міжнародному праві.

Ключові поняття: суб’єкт міжнародного права, міжнародна правосуб’єктність, держава, народи і нації, що борються за незалежність, державоподібні утворення, міжнародні міжурядові організації, визнання в міжнародному праві, правонаступництво в міжнародному праві.

Самостійна робота – 3 год.

Питання та завдання для самоперевірки і контролю засвоєння знань:

1. Дайте відповіді на контрольні питання:

1) Наведіть класифікації суб’єктів міжнародного права.

2) Охарактеризуйте складові міжнародної правосуб’єктності.

3) Визначте особливості міжнародної правосуб’єктності державоподібних утворень.

4) Охарактеризуйте теорії визнання в міжнародному праві.

5) Охарактеризуйте концепції правонаступництва в міжнародному праві.

2. Скласти термінологічний словник до теми.

3. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

4. Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1) Проблеми визнання міжнародної правосуб'єктності за фізичними особами.

2) Проблеми визнання міжнародної правосуб’єктності за юридичними особами, зокрема транснаціональними корпораціями.

3) Проблеми визнання міжнародної правосуб’єктності за міжнародними неурядовими організаціями.

4) Міжнародне правонаступництво щодо міжнародних договорів.

5) Міжнародне правонаступництво щодо державної власності, державних боргів та державних архівів.

5. Письмово розв’язати задачу:

5.1. Задача 1.

Останнім часом багато вчених-правознавців відзначають наддержавний характер деяких утворень, у першу чергу ЄС. Існує кілька поглядів на природу ЄС: одні дослідники міжнародного права відносять його до

регіональних міжнародних організацій, інші – до конфедерації чи наднаціонального (наддержавного) утворення.

Питання: 1. Як Ви охарактеризуєте юридичну природу ЄС? Обґрунтуйте свою відповідь. 2. Чи суперечить наднаціональний характер міжнародної організації міжнародному праву? 3. Перерахуйте умови, яких повинні дотримуватись держави, що претендують на членство в міжнародних організаціях. 4. Які особливості права ЄС можна виділити?

Практичне (семінарське) заняття 4: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо загальну характеристику підстав, видів та форм, а також особливостей реалізації міжнародно-правової відповідальності, а також умінь та навичок аналізувати та професійно давати оцінку сучасним міждержавним відносинам у світлі міжнародного права, обґрунтовувати та висловлювати свою точку зору з проблем, пов’язаних з міжнародною інформацією та міжнародними комунікаціями; тлумачити норми міжнародних договорів України з метою розв'язання спірних правових ситуацій, що виникають у процесі міжнародного спілкування.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття, цілі та підстави міжнародно-правової відповідальності.
2. Міжнародне протиправне діяння як фактична підстава міжнародно-правової відповідальності. Класифікація міжнародних правопорушень.
3. Види і форми міжнародної відповідальності держав.
4. Обставини, що виключають міжнародну протиправність.
5. Відповідальність суб’єктів міжнародного права за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.

Ключові поняття: міжнародно-правова відповідальність, міжнародне правопорушення, репресалії, реторсії, сатисфакція, санкції, репарація, реституція, форс-мажор, непереборна сила, стан крайньої необхідності, абсолютна міжнародно-правова відповідальність.

Самостійна робота – 3 год.

Питання та завдання для самоперевірки і контролю засвоєння знань:

1. <u>Дайте відповіді на контрольні питання:</u>

1) Охарактеризуйте підстави міжнародно-правової відповідальності.
2) Дайте визначення міжнародного правопорушення та його ознаки.

3) Охарактеризуйте види міжнародних правопорушень.

4) Назвіть форми міжнародно-правової відповідальності.

5) Перерахуйте обставини, що виключаються міжнародно-правову відповідальність.

2. Скласти термінологічний словник до теми.

3. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

4. Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1) Особливості міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій.

2) Питання міжнародної кримінальної відповідальності індивідів.

5. Письмово розв'язати задачі:

5.1. Задача 1.

Космічний супутник зійшов з орбіти, упав на територію держави А. і завдав суттєвої шкоди. Потерпіла держава висунула претензії про відшкодування збитку. Держава, що запускала супутник, стверджувала, що не вчинила жодних протиправних дій, бо падіння об'єкта відбулося з об'єктивних причин, і тому її провина відсутня у завданому збитку.

Питання: 1. Чи створюють дії держави, що запустила супутник, склад правопорушення? 2. Які особливості настання відповідальності за заподіяння шкоди внаслідок незаборонених дій?

а. Задача 2.

11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку було вчинено масштабний терористичний акт, жертвами якого стали більш як 3 тис. осіб – громадян різних країн. Відповідав за це Усам Бен Ладен, аравійський мільярдер, який знайшов притулок у таборі талібів в Афганістані. 12 вересня 2001 р. у резолюції 1368 (2001) Рада Безпеки ООН, визнаючи право на індивідуальну чи колективну самооборону згідно із Статутом ООН, однозначно засудила терористичні напади, здійснені 11 вересня 2001 р. і закликала всі держави до спільних зусиль у притягненні до відповідальності виконавців, організаторів і спонсорів цих терористичних актів. Згодом Рада Безпеки ООН закликала держави терміново вдатись до будь-яких зусиль, покликаних попередити і покарати терористичні акти, у т.ч. шляхом розширення співробітництва і забезпечення реалізації відповідних міжнародних конвенцій. 14 вересня 2001 р., реалізуючи право на самооборону, Конгрес США ухвалив резолюцію про використання американських збройних сил проти осіб, відповідальних за напад. І 12 грудня 2001 р. на основі ст. 5 Північноатлантичного договору 1949 р. держави-члени НАТО ухвалили рішення використати усі необхідні засоби для реалізації права на індивідуальну чи колективну самооборону.

Питання: 1. Який правовий зміст поняття «право на самооборону»? 2. На основі права на самооборону проти кого можуть бути використані збройні сили держави? 3. Чи правомірне використання збройних сил держави проти терористів?

6. Ознайомитися та проаналізувати кейс «Справа Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_344).

Практичне (семінарське) заняття 5: МИРНІ ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо загальної характеристики мирних засобів вирішення міжнародних спорів, а також умінь та навичок працювати з джерелами міжнародного права, зокрема з міжнародними договорами, іншими міжнародними актами, справами Міжнародного Суду ООН та міжнародних арбітражів; вирішувати аналітичні завдання та практичні казуси відповідно до програми курсу на підставі аналізу джерел міжнародного права, зокрема міжнародних договорів, а також навчальної та монографічної літератури.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Історія становлення та зміст принципу мирного вирішення міжнародних спорів.
2. Поняття та види міжнародних спорів.
3. Дипломатичні засоби вирішення міжнародних спорів.
4. Правові засоби вирішення міжнародних спорів.
5. Вирішення міжнародних спорів у межах міжнародних організацій.

Ключові поняття: принцип мирного вирішення міжнародних спорів, міжнародний спір, міжнародна ситуація, переговори, консультації, «добрі послуги», посередництво, примирення, обслідування, судовий порядок вирішення міжнародних спорів, арбітражний порядок вирішення міжнародних спорів.

Самостійна робота – 3 год.

Питання та завдання для самоперевірки і контролю засвоєння знань:

2. Дайте відповіді на контрольні питання:

1) В чому полягає відмінність між міжнародним спором та міжнародною ситуацією?
2) В чому полягає відмінність між «добрими послугами» та посередництвом?
3) Назвіть правові засоби вирішення міжнародних спорів.
4) Дайте визначення компромісу.
5) В чому полягає відмінність у вирішенні міжнародних спорів міжнародними судами та міжнародними арбітражами?

2. Скласти термінологічний словник до теми.

3. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

4. Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1) Арбітражний порядок вирішення міжнародних спорів.

2) Вирішення міжнародних спорів у Міжнародному суді ООН.

3) Вирішення міжнародних спорів у межах регіональних міжнародних організацій.

5. Письмово розв'язати задачу:

5.1. Задача 1.

У спорі про континентальний шельф Егейського моря Міжнародний суд зіткнувся з безпрецедентним випадком, коли одна із сторін - Греція - вирішила обрати суддю ad hoc, тоді як Туреччина утрималася від участі в судовому розгляді. У такій ситуації можна було стверджувати, що участь у суді ad hoc тільки від однієї сторони могло порушити рівновагу в складі Суду і нашкодити принципу рівноваги сторін.

Питання:1. Яка Ваша точка зору з даного питання (обґрунтуйте її з посиланнями на міжнародно-правові документи)? 2. Як Ви розумієте використанням суддів ad hoc при розгляді справ у Міжнародному суді ООН?

Практичне (семінарське) заняття 6: ТЕРИТОРІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо поняття та видів територій в міжнародному праві, а також умінь та навичок вирішувати аналітичні завдання та практичні казуси відповідно до програми курсу на підставі аналізу джерел міжнародного права, зокрема міжнародних договорів, а також навчальної та монографічної літератури; аналізувати та професійно давати оцінку сучасним міждержавним відносинам у світлі міжнародного права; тлумачити норми міжнародних договорів України з метою розв'язання спірних правових ситуацій, що виникають у процесі міжнародного спілкування.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття та види територій в міжнародному публічному праві.
2. Державна територія та її складові частини.
3. Способи зміни та оренда державної території.
4. Поняття державних кордонів, їх види та способи встановлення.
5. Міжнародна територія.
6. Території зі мішаним режимом.
7. Території з особливим міжнародним режимом.

Ключові поняття: державна територія, державний кордон, цесія, анклав, надра, квазітериторія, плебісцит, кондомінінмум, делімітація,

демаркація, континентальний шельф, виключна економічна зона, прилегла зона, відкрите море, міжнародний район морського дна, повітряний простір за межами державних територій, космічний простір, міжнародні ріки, канали, протоки, демілітаризовані території, нейтралізовані зони, зони миру.

Самостійна робота – 3 год.

Питання та завдання для самоперевірки і контролю засвоєння знань:

3. Дайте відповіді на контрольні питання:

1) Дайте визначення державної території та назвіть її складові частини.

2) Охарактеризуйте правомірні способи зміни державної території.

3) Охарактеризуйте державні кордони за способами встановлення.

4) У чому полягає особливість правового режиму Антарктики?

5) Що таке демілітаризована територія?

2. Скласти термінологічний словник до теми.

3. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

4. Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1) Території з особливим міжнародним режимом.

2) Правовий режим міжнародних рік.

3) Правовий режим міжнароних проток.

4) Правовий режим міжнародних каналів.

5) Міжнародно-правовий режим космічного простору, Місяця та інших небесних тіл.

6) Міжнародно-правовий режим Арктики.

7) Міжнародно-правовий режим Антарктики.

5. Письмово розв’язати задачі:

5.1. Задача 1.

Згідно з п. 1, п. 3 ст. 4 Договору між Урядом Фінляндської Республіки і Урядом Союзу РСР про режим фінляндсько-радянського кордону і про порядок урегулювання прикордонних інцидентів від 23 червня 1960 р. посольство Фінляндії у Москві і МЗС СРСР 11 липня і 8 серпня 1979 р. обмінялись дипломатичними нотами, якими була закріплена на договірному рівні система позначень лінії згаданого кордону. Таким же питанням була присвячена Угода між СРСР і США про розмежування морських просторів, укладена у Вашингтоні 1 червня 1990 р., яка до цього часу не ратифікована, але фактично діє.

Питання:1. Що представляє собою державний кордон у фізичному і правовому розумінні? 2. Якими політико-правовими принципами керується держава при встановленні і зміні кордонів своїх територіальних володінь і врегулюванні правовідносин, пов’язаних з ними? 3. Якими з наведених чи обраних вами самостійно прикладами з реальної міжнародної практики

можна висвітлити процедурні форми, які застосовуються у процесі встановлення проходження державних кордонів між суміжними державами?

5.2. Задача 2.

Бельгія і Нідерланди звернулись до Міжнародного Суду ООН з проханням вирішити спір, що виник між ними, з приводу суверенітету вад двома ділянками території, розташованими в районі нідерландсько-бельгійського кордону з великою кількістю анклавів у межах бельгійської общини Берле-Дюк і нідерландської общини Барле-Нассау. Згідно з общинним меморандумом, що був розроблений у 1836-1841 рр., спірні ділянки були розташовані на території общини Барле-Нассау, однак меморандум-опис і карта, як додатки до конвенції про кордони 1843 р., відносять ці ділянки до общини Берле-Дюк.

Обґрунтовуючи правомірність своїх територіальних претензій, нідерландці навели наступні докази: конвенція про кордон 1843 р. визнала існуючий статус-кво, визначений общинним меморандумом; положення, які закріплюють обидві ділянки території за Бельгією, є недійсними, оскільки у згаданій конвенції була допущена помилка; суверенітет Нідерландів над спірними ділянками був встановлений і ефективно здійснюється з 1843 р. через реалізацію різних заходів, які підтверджують суверенні права цієї країни стосовно таких ділянок.

Після розгляду поданих доказів Міжнародний Суд ООН 20 червня 1959 р. прийняв рішення, у якому постановив, що суверенітет над спірними ділянками території належить Бельгії.

Питання:1. Якими принципами і нормами міжнародного права керувався Міжнародний Суд ООН, приймаючи рішення на користь Бельгії? 2. Які аргументи можуть бути запропоновані для відстоювання позиції Бельгії? 3. Які види і способи встановлення державних кордонів Вам відомо? 4. Які міжнародно-правові наслідки може спричинити неправомірне відображення державного кордону на карті в меморандумі-описі?

6. Ознайомитися та проаналізувати кейс «Морська делімітація в Чорному морі (Справа Румунія проти України).

Практичне (семінарське) заняття 7: ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо поняття та джерел права міжнародних договорів, поняття, видів, порядку і стадій укладення міжнародних договорів, а також умінь та навичок вирішувати аналітичні завдання та практичні казуси відповідно до програми курсу на підставі аналізу джерел міжнародного права, зокрема міжнародних договорів, а також навчальної та монографічної літератури; тлумачити норми міжнародних договорів України з метою розв'язання спірних правових ситуацій, що виникають у процесі міжнародного спілкування.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття та джерела права міжнародних договорів.
2. Поняття, форма, найменування та структура міжнародних договорів.
3. Класифікація міжнародних договорів.
4. Сторони в міжнародних договорах.
5. Порядок та стадії укладення міжнародних договорів.
6. Набуття чинності, дія, внесення змін, призупинення та припинення дії міжнародного договору.

Ключові поняття: міжнародний договір, право міжнародних договорів, преамбула, застереження, обмін документами, підписання, затвердження, ратифікація, встановлення автентичності тексту договору, згода на обов'язковість договору, ратифікація, затвердження, приєднання, тлумачення договорів, депозитарій, абсолютна недійсність міжнародного договору, відносна недійсність міжнародного договору, денонсація, пролонгація договору, скасування та анулювання міжнародних договорів, конвенція.

Самостійна робота – 4 год.

Питання та завдання для самоперевірки і контролю засвоєння знань:

1. Дайте відповіді на контрольні питання:

1) Дайте визначення поняття міжнародного договору.
2) Охарактеризуйте стадії укладання міжнародного договору.
3) Розкрийте значення інституту застереження у праві міжнародних договорів?
4) У чому полягають функції депозитарію?
5) У яких випадках договір може вважатися недійсним?

2. Скласти термінологічний словник до теми.

3. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

4. Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1) Загальна характеристика Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.
2) Загальна характеристика Віденської конвенції про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року.
3) Загальна характеристика Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року.

5. Письмово розв'язати задачі:

5.1. Задача 1.

До Міжнародного суду ООН було передано спір про націоналізацію англо-іранської нафтової компанії. Великобританія, що представляла

інтереси компанії, запевняла, що суд уповноважений розглядати суперечку, оскільки існує договір між урядом Ірану і згаданою компанією, який, за її твердженням, є міжнародним договором.

Питання:1. Яке визначення міжнародного договору дає міжнародне право? 2. Виділіть необхідні ознаки міжнародного договору. 3. Чи є договір між урядом Ірану й англо-іранською нафтовою компанією міжнародним договором?

5.2. Задача 2.

Історія міжнародних відносин знає чимало договорів, дію яких планувалось зберегти «навічно» і які, тим не менш, раніше чи пізніше припиняли свою дію незалежно від намірів їх творців (наприклад, Договір про вічний мир, укладений у 421 р. до н.е. між Афінами і Спартою, проіснував тільки 50 років).

Питання: 1. Який зміст поняття припинення дії міжнародного договору і договірних зобов'язань? 2. У чому полягає визнання договору недійсним, що базується на положеннях сучасного міжнародного права?

Практичне (семінарське) заняття 8: ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо поняття та джерел права зовнішніх зносин, загальних положень дипломатичного та консульського права, права спеціальних місій, дипломатичного права міжнародних організацій, а також умінь та навичок вирішувати аналітичні завдання та практичні казуси відповідно до програми курсу на підставі аналізу джерел міжнародного права, зокрема міжнародних договорів, а також навчальної та монографічної літератури; тлумачити норми міжнародних договорів України з метою розв'язання спірних правових ситуацій, що виникають у процесі міжнародного спілкування

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття та джерела права зовнішніх зносин.
2. Система органів зовнішніх зносин.
3. Загальні положення дипломатичного права. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року.
4. Загальні положення консульського права. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року.
5. Право спеціальних місій. Конвенція про спеціальні місії 1969 року.
6. Загальні положення дипломатичного права міжнародних організацій. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р.

Ключові поняття:право зовнішніх зносин, дипломатичне право, дипломатичне представництво, посольство, дипломатичний корпус, глава дипломатичного представництва, агреман, вірча грамота, відзивна грамота, персонал дипломатичного представництва, консульське право, консул, штатний консул, почесний консул, персонал консульських установ, консульський округ, консульський корпус, «консульський патент», «консульська екзекватура», привілеї та імунітети, право спеціальних місій, дипломатичне право міжнародних організацій, представництва держав при міжнародних організаціях.

Самостійна робота – 4 год.

Питання та завдання для самоперевірки і контролю засвоєння знань:

4. Дайте відповіді на контрольні питання:

1) Дайте визначення поняття «органи зовнішніх зносин».

2) Розкрийте порядок призначення та відкликання дипломатичних представників.

3) Розкрийте особливості правового статусу штатних та нештатних (почесних) консулів.

4) Назвіть види спеціальних дипломатичних місій?

5) Охарактеризуйте види дипломатичних привілеїв та імунітетів представників держав при міжнародних організаціях.

2. Скласти термінологічний словник до теми.

3. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

4. Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1) Загальна характеристика Віденської Конвенції про дипломатичні зносини 1961 року.

2) Загальна характеристика Віденської конвенції Про консульські зносини 1963 року.

3) Загальна характеристика Конвенції про спеціальні місії 1969 року.

4) Загальна характеристика Віденської конвенції «Про представництво держав в їхніх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру» 1975 року.

5. Письмово розв’язати задачу:

5.1. Задача 1.

Колишнього грузинського дипломата Георгія Махарадзе, звинуваченого у ненавмисному вбивстві підлітка США, котрий відбував покарання в американській в'язниці, чекають нові випробування. Мати вбитої дівчини Вівіан Вагнер порушує проти нього цивільну справу, вимагаючи компенсації у сумі 15 млн. дол.

З січня 1997 р. радник грузинського посольства у США Махарадзе, який перебував за кермом службового автомобіля «Форд-Таурус», зіткнувся на одному з перехресть американської столиці з колоною машин, які стояли

біля світлофора. У результаті зіткнення загинула 16-річна Джовіана Уолтрік, а четверо інших людей отримали поранення. Махарадзе повертався з бізнес-вечері, де, як виявило слідство, він випив надто багато вина і під його впливом майже втричі перевищив дозволену у місті швидкість.

Проти Махарадзе було порушено кримінальну справу. Дипломат був позбавлений владою Грузії дипломатичного імунітету, засуджений і поміщений до в'язниці. Але Вагнер на цьому не заспокоїлась, зараз вона порушила цивільну справу проти колишнього дипломата. Серед відповідачів зазначались сам Махарадзе, Грузія, компанія «Форд моторз» і її дилер, що здав машину у лізинг посольству Грузії (Махарадзе заявив після аварії, що у машини відмовили гальма), а також ресторан «Грецька таверна», у якому вечеряв дипломат. У разі перемоги Вагнер мала намір всі гроші віддати на створення фонду імені своєї дочки, який надаватиме допомогу сім'ям тих, які постраждали від п'яних водіїв.

Питання:1. Чи може дипломатичний агент самостійно відмовитися від імунітету від юрисдикції держави, у якій він акредитований? 2. Чи означає відмова акредитуючої держави від дипломатичного імунітету конкретного дипломата на території держави його перебування від юрисдикції над ним самим акредитуючої держави? 3. Чи поширюється дипломатичний імунітет на транспортні засоби, що офіційно використовуються дипломатом?

Розділ 2. Міжнародне приватне право

Практичне (семінарське) заняття : Поняття, основні категорії та джерела міжнародного приватного права.

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо системи міжнародного приватного права та характеристики її елементів, особливостей предмету міжнародного права, аспектів походження, розвитку.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1.Поняття та предмет міжнародного приватного права.
2.Поняття приватноправових відносин міжнародного характеру.
3.Види іноземного елементу в приватноправових відносинах.
4. Методи правового регулювання у міжнародному приватному праві (колізійно-правовий та матеріально-правовий метод регулювання).
5.Система міжнародного приватного права, його основні інститути та категорії.
6.Співвідношення міжнародного приватного права з іншими галузями національного права та міжнародним публічним правом.
7.Поняття та види джерел міжнародного приватного права.
8.Міжнародний договір як джерело міжнародного приватного права. Види міжнародних договорів. Міжнародні договори про надання правової допомоги як джерела міжнародного права.

9.Звичай як джерело міжнародного приватного права. Значення звичаїв у регулюванні відносин міжнародної торгівлі, мореплавства та міжнародних розрахунків.
10.Внутрішнє (національне) законодавство як джерело міжнародного приватного права. Законодавство України, яке містить норми міжнародного приватного права. Закон України «Про міжнародне приватне право» 2005 року.
11.Судова та арбітражна практика окремих країн як джерело міжнародного приватного права.
12.Значення доктрини у регулюванні відносин міжнародного приватного права.
13.Концепція lex mercatoria.

Самостійна робота – 3 год.

Питання та завдання для самоперевірки і контролю засвоєння знань:

1. Скласти термінологічний словник до теми.

2. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

П и т а н н я д л я о б г о в о р е н н я

Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1. Предмет міжнародного приватного права. Поняттяприватноправових відносин міжнародного характеру. Видиіноземного елементу в приватноправових відносинах.

2. Методи правового регулювання в МПП.

3. Система МПП як галузі права та навчальної дисципліни.

4. Співвідношення МПП з іншими галузями національного права та міжнародним правом.

5. Історія науки міжнародного приватного права.

З а в д а н н я

1. Охарактеризуйте співвідношення міжнародного приватного права з цивільним правом, господарським правом,цивільним процесуальним правом.

2. Наведіть приклади правовідносин, що складаються усфері регулювання міжнародного приватного права. Визначтеструктуру цих правовідносин.

3. Підготуйте повідомлення про наукову діяльність тароль у розвитку теорії міжнародного приватного права одного звідомих науковців.

Практичне заннятя:Суб'єкти міжнародного приватного права

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо системисуб'єкт міжнародного приватного права.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Фізична особа як суб'єкт міжнародного приватного права. Поняття та колізійні питання громадянства у міжнародному приватному праві.

2. Поняття «особистий закон фізичної особи», критерії його визначення.

3. Правові режимі, що надаються іноземцям для реалізації їх прав та обов'язків (національний, режим найбільшого сприяння, спеціальний, недискримінаційний, привілейований).

4. Особливості правового статусу іммігрантів, іноземців, які тимчасово перебувають на території України, біженців та осіб, яким надано політичний притулок, в міжнародному приватному праві.

5. Юридична особа як суб'єкт міжнародного приватного права. Поняття та ознаки юридичної особи.

6. Поняття особистого закону («національності») юридичної особи та критерії його визначення (принцип інкорпорації, принцип осілості, принцип центра експлуатації, теорія контролю).

7. Правовий статус іноземних юридичних осіб в Україні.

8. Особливості правового статусу транснаціональних корпорацій у міжнародному приватному праві.

9. Держава як суб'єкт міжнародного приватного права.

10. Поняття імунітету держави в міжнародному приватному праві.

11. Теорії абсолютного та обмеженого (функціонального) імунітету.

12. Види імунітету держави (імунітет від дії законодавства іноземної держави, судовий імунітет, імунітет від попередніх дій (від попереднього забезпечення позову), імунітет від примусового виконання рішень іноземного суду, імунітет власності держави).

13. Відмова від імунітету.

14. Міжнародні конвенції та законодавство України з питань державного імунітету.

1. Скласти термінологічний словник до теми.

2. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

П и т а н н я д л я о б г о в о р е н н я

Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1. Поняття особистого закону фізичної особи та сфера його дії.

2. Особливості визнання іноземця обмежено дієздатним чи недієздатним. Колізійні аспекти опіки та піклування. Оголошення іноземця безвісно відсутнім чи померлим та його наслідки в Україні і за кордоном.

3. Поняття "національність юридичної особи" та "особистий закон юридичної особи".

4. Організаційно-правові форми діяльності іноземних юридичних осіб в Україні.

5. Транснаціональні корпорації в міжнародному приватному праві.

6. Міжнародні юридичні особи.

7. Особливості правового становища держави в міжнародному приватному праві. Поняття “імунітет держави” в МПП.

8. Види імунітету держав у МПП. Міжнародні договори щодо імунітету держав. Норми про імунітет іноземної держави в законодавстві України.

З а в д а н н я

Громадянин Бразилії приїхав до України на роботу за контрактом як футболіст команди прем’єр-ліги. Через збройний магазин бразильський спортсмен замовив два газових пістолети та патрони до них. Коли замовлення було виконане, і зброю можна було викупити, виникли питання з оформленням дозволу на неї: органи внутрішніх справ заборонили магазину продавати громадянину Бразилії спеціальні засоби самооборони. Чи правомірні дії працівників органів внутрішніх справ? Дайте обґрунтовану відповідь.

Під час перебування у довготривалому відрядженні в Польщі у громадянина України М., що страждав нервовопсихічним захворюванням та перебував на диспансерному обліку, значно погіршився стан здоров’я, в результаті чого його госпіталізували. Польський суд ужив заходів із забезпечення збереження майна М. Крім того, до суду надійшло клопотання про обмеження дієздатності громадянина М. Чи підсудна така справа польському суду? Чи можливе обмеження права щодо розпорядження майном за рішенням іноземного суду?

У м. Харкові сталася дорожньо-транспортна пригода, в результаті якої було пошкоджено автомобіль громадянина України К. Шкода була завдана автомобілем, що належав громадянці США Л., якій на момент аварії вже виповнилося 18 років і яка була визнана винною в ДТП. Громадянин К. звернувся до суду з позовом про відшкодування шкоди у розмірі вартості ремонту автомобіля, обґрунтувавши позовні вимоги нормами ЦК України. У відзиві на позов відповідачка не визнала вимог позивача, посилаючись на те, що за законодавством США вона досягне віку повної дієздатності лише у 21 рік, тому відповідальність мають нести її батьки. На підставі якого акта слід визначати належне до застосування право? Хто є належним відповідачем у справі?

Практичне заннятя:. Загальні засади правозастосування в міжнародному приватному праві

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо системи та засад правозастосування в міжнародному праві.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття та види колізій у міжнародному приватному праві.
2. Поняття та структура колізійних норм.
3. Загальна класифікація колізійних норм.
4. Основні формули прикріплення (особистий закон фізичної особи; закон «національності» юридичної особи; закон місцезнаходження речі; закон місця здійснення акту; закон місця укладення договору; закон країни-продавця; закон місця виконання договору; автономія волі сторін; закон місця укладення

шлюбу; закон місця заподіяння шкоди; закон прапору; закон місця роботи; закон суду, який вирішує спір; закон найбільш тісного зв'язку тощо).

5. Кваліфікація колізійної норми в міжнародному приватному праві.

6. Конфлікт кваліфікацій.

7. Поняття зворотного відсилання та відсилання до права третьої країни в міжнародному приватному праві.

8. Обхід закону в міжнародному приватному праві.

9. Встановлення змісту і застосування іноземного права.

10. Європейська конвенція про інформацію щодо іноземного законодавства 1968 року.

11. Застереження про публічний порядок та імперативні норми в міжнародному приватному праві.

12. Позитивне та негативне застереження про публічний порядок.1. Скласти термінологічний словник до теми.

2. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

П и т а н н я д л я о б г о в о р е н н я

Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1. Поняття та структура колізійної норми. Загальна класифікація колізійних норм (імперативні, диспозитивні, альтернативні, кумулятивні).

2. Класифікація колізійних норм за формою прив'язки (односторонні та двосторонні).

3. Автономія волі в міжнародному приватному праві.

4. Сучасні тенденції розвитку колізійного регулювання.

5. Проблема кваліфікації колізійної норми. Конфлікт кваліфікацій.

6. Поняття зворотного відсилання та відсилання до права третьої країни.

7. Інститут "обходу закону" в колізійному аспекті.

8. Інститут публічного порядку в МПП. Надімперативні норми закону суду та закону третьої держави.

9. Взаємність і реторсії.

З а в д а н н я

Громадянин України (18 років) та громадянка Парагваю (15 років) звернулися до місцевого органу РАГС України із заявою про реєстрацію шлюбу. Співробітник РАГС відмовив у прийнятті заяви на тій підставі, що дівчина за законодавством України не досягла шлюбного віку. Заявники заперечували, посилаючись на особистий закон нареченої (ЦК Парагваю), згідно з яким шлюбний вік жінок становить 14 років. Чи правомірні дії співробітника РАГС? Які норми чинного законодавства України регулюють зазначені відносини? Чи могли ці громадяни зареєструвати шлюб у консульській установі Парагваю?

На території України сталася дорожньо-транспортна пригода, в результаті якої вантажівка, що належала українському автоперевізнику,

заподіяла шкоду легковому автомобілю польського підприємства. Було встановлено, що винним у ДТП є водій вантажівки, який не впорався з управлінням. Польське підприємство звернулося з позовом про відшкодування шкоди, завданої автомобілю, у розмірі вартості його ремонту. Вимоги позивача ґрунтуються на нормах ЦК України. На підставі якого нормативного акта буде визначено належне до застосування право? Право якої держави слід застосувати при вирішенні спору?

Поясніть, чи спостерігається у наведених нижче прикладах обхід закону і чи є такі дії протиправними:

а) громадянка України виїжджає на територію США, де народжує з метою отримання дитиною громадянства США;

б) усиновитель та усиновлена ним донька, громадяни України, виїжджають в іншу країну на постійне проживання, де укладають шлюб;

в) громадяни України та Болгарії з метою уникнення необхідності нотаріального посвідчення договору дарування житлового будинку, що знаходиться в Україні, укладають договір на території країни, законодавство якої не вимагає нотаріального посвідчення такого договору;

г) підприємство, зареєстроване на території України, та підприємство, створене за законодавством Республіки Білорусь, при укладенні договору купівлі-продажу закріпили положення, згідно з яким права та обов'язки сторін визначаються правом Греції.

Розгляньте наведені ситуації і дайте відповіді на запитання, поставлені до них нижче:

- при складанні заповіту на території України громадянин Білорусі Р. встановив у ньому, що спадкові відносини, які виникнуть після його смерті, регулюються правом Франції; - громадянин України П. та його дружина Р., громадянка Канади, уклали угоду, у якій закріпили, що майнові наслідки їх шлюбу регулюються правом Російської Федерації;

- громадянка України С. та громадянин Японії Г. звернулися до відділу реєстрації актів громадянського стану України із заявою про укладення їх шлюбу за формою і в порядку, передбаченому законодавством Японії;

- українське і білоруське підприємства уклали договір оренди обладнання. Як застосовне в договорі вказувалося право США. Під час розгляду спору українська сторона (орендодавець) просила застосувати українське право, вказуючи, що право США не пов'язано з відносинами сторін. Білоруська компанія наполягала на застосуванні американського права, відзначаючи, що воно містить деталізоване регулювання відповідних відносин і, крім того, є правом третьої держави, "нейтральної" по відношенню до сторін, що сперечаються;

- підприємство, зареєстроване у Нідерландах, та українське підприємство уклали договір оренди нерухомого майна, яке знаходиться на території України. У вказаному договорі сторони зазначили, що до тлумачення змісту договору застосовується право Індії;

- дві українські фірми уклали договір у м. Мінську. Застосовним правом обрали білоруське, проте у договорі сторони цього не зазначили, хоча зробили вказівку на юрисдикційний орган, компетентний вирішувати спори, – господарський суд України. При вирішенні спору, який виник, український суд застосував українське право, вказавши у рішенні, що вибір українського суду свідчить про наявність згоди сторін про вибір українського права.

У чому полягає принцип автономії волі сторін? Які види автономії волі сторін можна назвати? Що є підставою для реалізації принципу автономії волі? Чи будуть визнані в Україні перелічені вище правочини?

Практичне заннятя: Право інтелектуальної власності в міжнародному приватному праві

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо системи права інтелектуальної власності в міжнародному праві.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика права інтелектуальної власності у міжнародному приватному праві.
2. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності 1967 року.
3. Міжнародна охорона авторських прав.
4. Основні міжнародні угоди щодо охорони авторських прав.
5. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 1886 року.
6. Всесвітня конвенція про авторське право від 1952 року (Женевська конвенція).
7. Міжнародна охорона суміжних прав.
8. Основні міжнародні угоди щодо охорони суміжних прав.
9. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм, організацій мовлення 1961 року (Римська конвенція).
10. Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм 1971 року.
11. Міжнародна охорона промислової власності.
12. Паризька конвенція про охорону промислової власності 1883 року.
13. Міжнародна охорона прав на способи індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг.
14. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків 1891 року.
15. Женевський договір про закони щодо товарних знаків 1994 року.
16. Захист прав інтелектуальної власності у міжнародному приватному праві.
17. Угода СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994 року (ТРІПС).1. Скласти термінологічний словник до теми.

2. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

П и т а н н я д л я о б г о в о р е н н я

Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

Територіальний характер інтелектуальної власності та особливості її регулювання в міжнародному приватному праві.

2. Міжнародно-правова охорона авторських прав. Уніфікація авторського права. Основні міжнародні угоди щодо охорони авторських та суміжних прав.

3. Поняття "право промислової власності з іноземним елементом". Промислова власність та її міжнародна охорона.

4. Угода СОТ щодо торговельних аспектів прав інтелектуальної власності.

Практичне заннятя:Сімейні відносини в міжнародному приватному праві

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо системи сімейних відносин в міжнародному праві.

Час проведення – 2 год**.**

Навчальні питання:

1. Особливості правового регулювання сімейних відносин у праві різних держав.
2. Матеріальні та формальні умови укладання шлюбу та підстави розірвання шлюбу в різних країнах.
3. Колізійне регулювання укладання та розірвання шлюбу в міжнародному приватному праві.
4. Укладання шлюбу громадянами України з іноземцями як на території України, так і за її межами.
5. Укладання шлюбу в консульській установі або дипломатичному представництві.
6. Визнання шлюбу, укладеного за кордоном, та визнання розірвання шлюбу, що мало місце за кордоном.
7. Спільний особистий закон подружжя.
8. Майнові відносини подружжя в міжнародному приватному праві.
9. Види правових режимів майна подружжя (режим роздільності майна, режим спільності майна, режим відкладеної спільності).
10. Особливості колізійного регулювання усиновлення в міжнародному приватному праві.
11. Особливості колізійного регулювання аліментних зобов'язань в міжнародному приватному праві.
12. Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань 1973 року.1. Скласти термінологічний словник до теми.

2. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

П и т а н н я д л я о б г о в о р е н н я

Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1. Колізійне регулювання укладання та розірвання шлюбу в МПП.
2. Майнові відносини подружжя в міжнародному приватному праві.
3. Міжнародне усиновлення та його наслідки.

4. Аліментні зобов'язання в міжнародному приватному праві. Порядок стягнення аліментів з батьків, що виїжджають за кордон на постійне місце проживання.

З а в д а н н я.

Громадяни України Олена А. та Степан П. одружилися на о. Кіпр у місцевому православному храмі за церковним обрядом вінчання. За два роки Олена А. та Степан П. припинили сумісне проживання. Розглядаючи відносини з Оленою А. та вінчання на о. Кіпр лише як романтичну пригоду, Степан П. одружився з Галиною С. Шлюб було зареєстровано органами РАГС у встановленому порядку. Через півроку після одруження Степан П. загинув у ДТП, у зв'язку з чим було відкрито спадщину. Олена А. звернулася до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини із заявою про свої права на майно, придбане у період її сумісного проживання із Степаном П. – побутову техніку та легковий автомобіль. Який з двох шлюбів мав юридичну силу? Чи обґрунтовані вимоги заявительки? Яке рішення має прийняти нотаріус? Надайте письмову консультацію.

До юридичної консультації звернулися громадяни Італії Вітторіо та Марія А., які постійно мешкають в Україні. Десять років тому вони зареєстрували шлюб в Італії за італійським законодавством. Після переїзду на постійне місце проживання до України, де Марія А. мала родичів, подружжя виріши-ло розлучитися. Пара не має дітей та майнових спорів. Проаналізуйте ситуацію та визначте належне до застосування право. До якого державного органу слід звернутися подружжю для розірвання шлюбу?

Протягом навчання у вищому навчальному закладі студенти Тетяна Л., громадянка України, та Фарис М., громадянин Пакистану, підтримували близькі стосунки. Тетяна Л. у 2007 р. народила позашлюбну дитину. Фарис М. не мав наміру укладати шлюб з Тетяною Л., не давав згоди на встановлення батьківства. Повернувшись на батьківщину, Фарис М. припинив надавати матеріальну допомогу на утримання та виховання сина. Тетяна Л. звернулася до юридичної консультації з питанням, чи можливо в даній ситуації встановити батьківство та стягнути аліменти з Фариса М. Надайте письмову консультацію.

Громадяни Казахстану подружжя К. Тимур та Оксана працювали у представництві казахської компанії у м. Києві. Під час проживання в Україні вони придбали у власність квартиру, автомобіль, дім у приміській зоні та інше майно. У 2008 р. шлюб було розірвано, Оксана відряджена компанією до Білорусі, а Тимур вирішив залишитися в Україні. За декілька місяців Тимур К. звернувся до суду з позовом про розділ майна, нажитого у шлюбі. Спільне майно складалось з: - грошового депозиту комерційного банку в розмірі 90 тис. грн; - двокімнатної квартири; - побутової техніки, подарованої родичами на річницю весілля; - приміського будинку у Броварському р-ні Київської обл. Визначте належне до застосування право по кожному із зазначених об'єктів. Складіть проект рішення суду.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ:Трудові відносини в міжнародному приватному праві

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо системи трудових відносин в міжнародноу праві.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика трудових відносин в міжнародному приватному праві.
2. Поняття та види міжнародної трудової міграції.
3. Міжнародно-правове регулювання праці.
4. Конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей 1990 року.
5. Роль Міжнародної організації праці у регулюванні трудових відносин у міжнародному приватному праві.
6. Колізійне регулювання міжнародних трудових відносин.
7. Основні типи колізійних прив'язок у сфері трудових відносин: закон країни праці, закон місця укладення трудового договору; закон місця роботи; закон країни праці; вільний вибір права (автономія волі); закон місцезнаходження роботодавця; закон прапора судна; особистий закон роботодавця.
8. Особливості застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні.
9. Трудові права громадян України за кордоном. Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» від 05.11.2015 року.1. Скласти термінологічний словник до теми.

2. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

П и т а н н я д л я о б г о в о р е н н я

Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1. Колізійне регулювання міжнародних трудових відносин.
2. Міжнародно-правове регулювання праці. Роль конвенцій Міжнародної організації праці (МОП).
3. Працевлаштування іноземців в Україні. Принцип національного режиму в галузі трудових відносин.
4. Трудові права українських громадян за кордоном.
5. Правове регулювання праці співробітників міжнародних та міжурядових організацій.

З а в д а н н я

Позивач В., громадянин РФ, звернувся в Україні з позовом до АТ “Новоросійськплавфлот”. Позивні вимоги він мотивував тим, що, працюючи у структурному підрозділі зазначеного АТ, був направлений у складі команди судна в закордонне плавання до брегів України, однак відповідач не виплатив йому грошового забезпечення з урахуванням коефіцієнтів та надбавок. Районний суд ухвалою провадження у справі закрив на підставі п.1 ст. 205 ЦПК України. Як регулюються трудові відносини за участю іноземного елементу? Куди необхідно звернутися громадянину В. для вирішення спору?

Громадянин Я. в листопаді 2012 р. уклав у м. Лодзь (Польща) контракт з дочірнім підприємством українського АТ "Органіка" про виконання менеджерської діяльності з покладенням на нього функцій генерального директора в Україні. Наказом від 29 грудня 2013 р. Я. було звільнено з посади на підставі ст.431 КЗпП. У лютому 2014 р. він звернувся до суду з позовом до дочірнього підприємства про поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу. Як вирішити цю правову ситуацію?

У квітні 2012 р. громадянин України Ш. звернувся до суду з позовом про вирішення трудового спору. У серпні 2010 р. між Ш. та капітаном судна К. при посередництві ТОВ "Сі-фактор" укладено контракт найму та умов праці мотористом на риболовецькому судні, власником якого є судова компанія "ДІСОР" (Ангола), строком на три місяці. Після звільнення Ш. йому виплатили заробітну плату меншу від встановленої умовами контракту. На підставі законодавства якої країни необхідно вирішити справу? До суду якої держави повинен звернутись Ш.?

Громадянка Молдови Л., яка працювала за трудовим контрактом в Україні, була відряджена до м. Шанхай (КНР) у справах компанії-роботодавця. У м. Шанхай Л. захворіла. Через місяць її звільнили за прогул. У суді якої країни Л. може оспорити звільнення? Чи має вона право на виплату соціальної допомоги у зв'зку з хворобою і відповідно до права якої держави?

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ:. Спадкові відносини в міжнародному публічному праві

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо системи спадкових відносин в міжнародному публічному праві

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Міжнародно-правове регулювання спадкових відносин.
2. Конвенція відносно міжнародного управління майном осіб, які померли 1973 року.
3. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року.
4. Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте) 1928 року.
5. Конвенція, що передбачає єдиний закон про форму міжнародного заповіту 1973 року.
6. Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів 1961 року.
7. Основні колізії у спадкуванні за міжнародним приватним правом. Спадкування за законом.
8. Спадкування за заповітом.
9. Спадкові права іноземців в Україні.
10. Принцип національного режиму.
11. Особливості спадкування рухомого та нерухомого майна.

12. Спадкові права громадян України за кордоном.

13. Принцип взаємності.

14. Роль і значення договорів про правову допомогу в справах щодо спадкування за кордоном.

15. Роль дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном у сфері захисту спадкових прав громадян України.

16. Правовий режим відумерлої спадщини у міжнародному приватному праві.

1. Скласти термінологічний словник до теми.

2. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

П и т а н н я д л я о б г о в о р е н н я,

Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

1. Основні колізії у спадкуванні за МПП. Колізійні норми спадкового права в законодавстві України.

2. Міжнародно-правове регулювання спадкових відносин. Вашингтонська конвенція 1973 р. про одноманітний закон про форму міжнародного заповіту. Європейська конвенція 1972 р. про встановлення правил реєстрації заповітів.

3. Спадкові права іноземців в Україні.

4. Спадкові права українських громадян за кордоном.

5. Правовий режим відумерлої спадщини в міжнародному приватному праві.

З а в д а н н я

Після смерті громадянина України М., що сталася в Канаді, залишилося таке майно: будинок у Португалії; гроші на рахунку у банку Швейцарії – 300 тис. швейцарських франків; п’ятикімнатна квартира в Києві; яхта, зареєстрована у Франції; декілька автомобілів, які знаходяться в Канаді, Україні та Франції. На майно громадянина М. претендують: повнолітній син від першого шлюбу; двоє неповнолітніх дітей від другого шлюбу; дружина, з якою М. був зареєстрований у третьому шлюбі; батьки. Розподіліть правовідносини за статутами та визначте належне до застосування права, якщо всі спадкоємці звернулися з позовом до суду України. Судові установи яких країн компетентні розглядати спір, що виник?

До консульства України в Румунії звернулася громадянка України Ш., яка постійно мешкала в Румунії, із клопотанням про оформлення заповіту. Чи вповноважений консул України виконувати зазначені дії? Визначте належне до застосування право та належний порядок оформлення заповіту.

Громадянин Іспанії Родріго К. уклав шлюб з громадянкою України та переїхав до м. Полтава на постійне проживання. Подружжя придбало в Україні квартиру, автомобіль та інше майно. За три роки Родріго К. помер. В Іспанії у нього залишилася земельна ділянка, грошовий внесок в іспанському банку та меблі. До нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини в Україні звернулася перша дружина Родріго К. із заявою про прийняття спадщини. На підставі якого нормативного акта слід визначати належне до

застосування право? Визначте належне до застосування право відповідно до кожного об'єкта спадкування.

. Громадянка України В. 25 років мешкала у Франції. Після її смерті лишилося цінне рухоме майно та квартира у Парижі, але спадкоємців за законом чи заповітом вона не мала Визначте належне до застосування право.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ:. Міжнародний цивільний процес

Навчальна мета заняття: формування у студентів базових знань щодо системи міжнародного цивільного процесу.

Час проведення – 2 год.

Навчальні питання:

1. Поняття та особливості міжнародного цивільного процесу.
2. Джерела міжнародного цивільного процесу (багатосторонні і двосторонні міжнародні договори та національне законодавство України).
3. Зміст правила «закону суду» (lex fori) у міжнародному цивільному процесі.
4. Особливості цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності іноземців в Україні.
5. Міжнародна підсудність (юрисдикція) цивільних справ з іноземним елементом: поняття, види та способи визначення.
6. Іноземні судові доручення.
7. Правове регулювання надіслання та виконання іноземних судових доручень в Україні.
8. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 року.
9. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 року.
10. Визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні.
11. Здійснення нотаріальних дій у справах з іноземним елементом.
12. Особливості оформлення нотаріальних актів, призначених для дії за кордоном, та прийняття нотаріусами документів, які складено за кордоном.
13. Легалізація. Апостиль.1. Скласти термінологічний словник до теми.

2. Скласти опорний конспект питань для обговорення на семінарському занятті.

3. Підготувати доповіді (презентації) з наступних тем:

- Поняття та особливості міжнародного цивільного процесу. Джерела міжнародного цивільного процесу (багатосторонні і двосторонні міжнародні договори та національне законодавство України).
- Зміст правила «закону суду» (lex fori) у міжнародному цивільному процесі.

- Особливості цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності іноземців в Україні.
- Міжнародна підсудність (юрисдикція) цивільних справ з іноземним елементом: поняття, види та способи визначення. Іноземні судові доручення.
- Правове регулювання надіслання та виконання іноземних судових доручень в Україні.
- Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 року.
- Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 року.
- Визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні.
- Здійснення нотаріальних дій у справах з іноземним елементом.
- Особливості оформлення нотаріальних актів, призначених для дії за кордоном, та прийняття нотаріусами документів, які складено за кордоном.
- Легалізація. Апостиль.

* МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧ

Письмовий варіант вирішення ситуативного завдання повинен відповідати вимогам зрозумілості, повноти, ясності, чіткості, та процесуальної формалізації. Рішення має складатися з наступних частин:

- описова частина, в якій зазначається зміст і підстави ситуації чи спору, його предмет, підстави виникнення та механізм розвитку, можливі заперечення;

- мотивувальна частина, в якій проводиться аналіз обставин, які мають значення для справи, надається їх юридична оцінка, позиції студента в оцінці наведеного, наводяться посилання на міжнародні та інші нормативні акти матеріального та процесуального права, на підставі яких визначено права і обов'язки сторін у спірних правовідносинах та інші обставини, що мають значення для вирішення ситуативного завдання;

- резолютивна частина, яка повинна містити вичерпні, чіткі, безспірні, логічно узгоджені висновки, які випливають зі встановлених фактичних обставин по суті розглянутого завдання.

Слід також звернути увагу на те, що студенти вправі за своєю ініціативою з метою більш повного аналізу умов завдання та для захисту

прав і охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб, про яких йдеться в фабулі завдання, вийти за межі умов завдання та поставлених до завдання запитань.

Не зараховуються як виконані варіанти вирішення завдань у разі наявності лише перерахування статей нормативно-правових актів у рішенні, без вихідних даних завдання та логічних висновків за результатами аналізу ситуації, а також у разі текстуального співпадіння рішення у двох та більше студентів, тобто списування, причому в останньому випадку відповідний бал не зараховується як тому хто списав, так і тому у кого списано. Обсяг розв'язання ситуативного завдання обмежений лише вимогою повноти та обґрунтованості.

ПРИКЛАД:

ОПИСОВА ЧАСТИНА.

У 1978 р. в Ірані був повалений шахський режим. 13 лютого 1979 р. Новий уряд Ірану заявив, що перегляне всі міжнародні договори кабального, нерівноправного характеру, укладені монархічним режимом зі США та іншими західними країнами. Незабаром було оголошено про вихід Ірану з воєнного блоку СЕНТО і ліквідацію в Ірані всіх його військових органів, а також анульовано ірано-американський договір 1955 р., за яким США надавались широкі можливості для експлуатації природних ресурсів Ірану. Разом з тим уряд Ірану підтвердив свою участь в усіх інших міжнародних організаціях, в усіх універсальних міжнародних договорах.

Запитання до задачі:

1. На чому базується право нового уряду Ірану переглядати міжнародні договори свого попередника?
2. Як співвідноситься інститут припинення дії міжнародних договорів і договірних зобов'язань з інститутом визнання міжнародного договору недійсним?
3. Які конкретні підстави визнання міжнародного договору недійсним і які правові наслідки можуть мати місце у випадку настання таких обставин?

МОТИВУВАЛЬНА ЧАСТИНА.

1. 1978 р. був повалений монархічний режим та був встановлений республіканський. Відповідно, відбулися зміни у режимі, які тягнуть за собою зміну в державному та політичному устрої. Вихід з воєнного блоку та ліквідація воєнних органів в Ірані свідчить про те, що політика попереднього уряду мала характерні риси воєнного режиму. Відповідно, деякі угоди були спрямовані на підтримку та розвиток воєнного режиму. За умовами ст. 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року на докорінну зміну, яка сталася щодо обставин, що існували при укладенні договору, і яка не передбачалась учасниками, не можна посилатись як на підставу для припинення договору або виходу з нього, за винятком тих випадків, коли: а) наявність таких обставин становила істотну підставу згоди

учасників на обов'язковість для них договору; b) наслідок зміни обставин докорінно змінює сферу дії зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за договором. Тобто зміна сфери зобов’язань та зміна обставин надають право новому уряду переглядати міжнародні договори свого попередника.

2. У статті 42 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року звертається увага на те, що дійсність договору або згода держави на обов’язковість для неї договору може заперечуватися тільки на основі застосування цієї конвенції. Припинення ж договору, його денонсація або вихід із нього учасника можуть мати місце тільки в результаті застосування положень самого договору або цієї конвенції. Це ж правило застосовується до призупинення дії договору.

Підстави, на яких договір може бути визнаний недійсним, передбачені статтями 46–53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. У міжнародному праві на підставі недійсності договори поділяють на дві групи: абсолютно недійсні й заперечні. До перших належать ті *договори, недійсність яких очевидна і не потребує доказування*. Це застосування сили або загрози силою, суперечність договору основним принципам міжнародного права тощо. До заперечних належать ті, *недійсність яких потребує доведення*, наприклад, підкуп, обман, вихід за межі повноважень тощо.

Договір може бути припинено *відповідно до положень самого договору, виходу з нього, денонсації, у зв´язку з укладенням наступного договору, неможливості його виконання, корінної зміни умов, розриву дипломатичних чи консульських відносин або виникнення нової імперативної норми міжнародного права і на інших підставах.*

Договір може бути припинено закінченням терміну його дії. Як згадувалося, договір може укладатися на певний термін, – закінчення його терміну і відсутність ясно вираженого наміру його пролонгації, тобто продовження терміну дії, тягне припинення договору. Договір припиняється з настанням анулювальної умови, тобто передбаченої у самому договорі умови, настання якої тягне припинення правовідносин за договором і, таким чином, й самого договору. Анулювання міжнародного договору здійснюється узгодженням держав, які його уклали. Нерідко це відбувається при укладанні нового договору.

Денонсація – це припинення міжнародного договору на умовах, передбачених самим договором. Звичайна формула денонсації має такий зміст: "Цей Договір буде діяти протягом п´яти років з моменту набрання чинності. Договір буде залишатися набраним чинності на наступні п´ятирічні періоди, якщо одна з Сторін, що домовляються, не менш як за шість місяців до закінчення чергового терміну не повідомить іншій Стороні, яка домовляється, про свій намір його денонсувати". Денонсація може бути заперечена.

Анулюванням міжнародного договору є його припинення в односторонньому порядку. Як згадувалося, одностороннє припинення договору суперечить принципу pacta sund servanda і тому недопустиме.

Проте, якщо інша сторона у договорі навмисне і систематично порушує договір, не виконує свої обов´язки за договором, він може бути анульованим. Анулювання, якщо воно належним чином мотивоване й обґрунтоване, не є протиправним.

Припинення дії міжнародного договору означає, що такий договір втратив свою обов’язкову силу в відносинах між його учасниками й перестав породжувати для них права та обов’язки. При цьому набуті за договором права, обов’язки або юридичний статус його учасників, що виник у результаті дії договору, зберігаються й після його припинення, а положення визнаного недійсним договору не мають юридичної сили.

Якщо договір визнано недійсним, можливо декілька варіантів: його учасники звільняються від зобов'язання виконувати договір у подальшому (обов’язки для сторін після припинення договору зберігаються); усуваються підстави, які стали причиною недійсності договору; за згодою учасників переглядається весь договір або його частина.

3. У ст. 46–53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів1969 року закріплені конкретні підстави недійсності міжнародного договору. Так, міжнародний договір вважається недійсним, якщо:

1) укладений з явним порушенням положень внутрішнього права, які стосуються компетенції і порядку укладення договору (ст. 46);

2) згода на обов'язковість для держави згідно з договором дана помилково, коли помилка стосується факту або ситуації, які, за припущенням цієї держави, існували при укладенні договору і були істотною основою для її згоди на обов'язковість договору (ст. 48);

3) держава уклала договір під впливом обманних дій іншої держави, яка брала участь у переговорах (ст. 49);

4) згода держави на обов'язковість для неї договору була виражена в результаті прямого або непрямого підкупу її представника іншою державою, яка брала участь у переговорах (ст. 50);

5) згода держави на обов'язковість для неї договору було виражена в результаті примусу її представника діями або погрозами, спрямованими проти нього (ст. 51);

6) укладення договору стало результатом погрози силою або її застосуванням на порушення принципів міжнародного права, втілених у Статуті ООН (ст. 52);

7) договір на момент укладення суперечить імперативній нормі загального міжнародного права («jus cogens») (ст. 53).

Ознаками відносної недійсності необхідно вважати: порушення внутрішніх конституційних норм, помилку, обман, підкуп представника держави. До ознак абсолютної недійсності варто віднести: примус держави або її представника; договір суперечить основним принципам або імперативній нормі загального міжнародного права («jus cogens»).

Відносна недійсність робить договір оскаржуваним (заперечним). Абсолютна недійсність означає нікчемність договору із самого початку.

РЕЗОЛЮТИВНА ЧАСТИНА.

1. Право нового уряду Ірану переглядати міжнародні договори свого попередника базується на умовах статті 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року і полягає у докорінній зміні обставин.

2. Припинення міжнародного договору означає, що він *утратив юридичну силу і більш не породжує для його учасників правових наслідків*. Припинення договору у будь-яких випадках, крім випадків недійсності, не тягне анулювання наслідків дії договору. При недійсності договору, як зазначалося, визнаються недійсними й всі наслідки договору. Припинення договору, як правило, пов´язане з правомірними діями.

3. Залежно від наслідків розрізняють підстави абсолютної та відносної недійсності договорів. Абсолютна недійсність тягне за собою нікчемність договору з самого початку, в той час як відносна недійсність перетворює договір лише у такий, що може бути оскаржений.

3.ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОГОВО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК СТУДЕНТІВ, ЗАЛІКОВИХ РОБІТ

Перелік питань до заліку

Залікове білет містить три завдання. Перше питання полягає у розв’язанні тестових завдань за першим та другим розділом навчальної дисципліни; друге завдання полягає у розгорнутій відповіді на теоретичне питання першого розділу навчальної дисципліни; третє завдання полягає у розгорнутій відповіді на теоретичне питання другого розділу навчальної дисципліни.

Питання до тестових завдань:

1. Поняття, ознаки, предмет та функції міжнародного публічного права.
2. Основні принципи міжнародного публічного права.
3. Поняття та види джерел міжнародного публічного права.
4. Поняття та види суб'єктів міжнародного публічного права. Міжнародна правосуб’єктність.
5. Визнання та правонаступництво у міжнародному публічному праві.
6. Поняття, цілі та підстави міжнародно-правової відповідальності.
7. Обставини, що виключають міжнародну протиправність.
8. Поняття та види міжнародних спорів.
9. Дипломатичні та правові засоби вирішення міжнародних спорів.
10. Поняття та види територій в міжнародному публічному праві.
11. Державна територія та її складові частини. Способи зміни державної території.
12. Міжнародна територія та території зі мішаним режимом.

13. Порядок, стадії укладення, набуття чинності та дія міжнародних договорів.
14. Загальні положення дипломатичного права. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року.
15. Загальні положення консульського права. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року.
16. Види джерел міжнародного приватного права.
17. Фізична особа як суб’єкт міжнародного приватного права.
18. Юридична особа як суб’єкт міжнародного приватного права.
19. Держава як суб’єкт міжнародного приватного права.
20. Основні формули прикріплення у міжнародному приватному праві.
21. Кваліфікація колізійної норми в міжнародному приватному праві. Конфлікт кваліфікацій.
22. Основні міжнародні угоди щодо охорони авторських та суміжних прав..
23. Основні міжнародні угоди щодо охорони промислової власності та прав на способи індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг.
24. Колізійне регулювання укладання та розірвання шлюбу в міжнародному приватному праві.
25. Майнові відносини подружжя в міжнародному приватному праві.
26. Колізійне регулювання міжнародних трудових відносин.
27. Основні колізії у спадкуванні за міжнародним приватним правом.
28. Особливості спадкування рухомого та нерухомого майна.
29. Поняття, особливості та джерела міжнародного цивільного процесу.
30. Особливості цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності іноземців в Україні.

Питання до другого завдання білету:

1. Міжнародне публічне право як особлива система права.
2. Співвідношення міжнародного та національного права.
3. Міжнародний договір як основне джерело сучасного міжнародного права.
4. Міжнародний звичай як джерело міжнародного публічного права.
5. Акти «м’якого права».
6. Держава як основний суб'єкт міжнародного права.

7. Міжнародна правосуб'єктність народів і націй, що борються за незалежність.
8. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій.
9. Форми і види визнання у міжнародному праві.
10. Концепції правонаступництва у міжнародному праві.
11. Міжнародне протиправне діяння як фактична підстава міжнародно-правової відповідальності.
12. Види та форми міжнародно-правової відповідальності.
13. Відповідальність суб’єктів міжнародного права за шкідливі наслідки дій, не заборонених міжнародним правом.
14. Історія становлення та зміст принципу мирного вирішення міжнародних спорів.
15. Дипломатичні засоби вирішення міжнародних спорів (переговори, добрі послуги та посередництво, обслідування та примирення).
16. Правові засоби мирного вирішення міжнародних спорів (міжнародний арбітраж та міжнародні суди).
17. Вирішення міжнародних спорів Міжнародним судом ООН.
18. Поняття та види державних кордонів, способи їх встановлення.
19. Міжнародно-правовий режим Антарктики та Арктики.
20. Міжнародно-правовий режим міжнародних рік, проток та каналів.
21. Території з особливим міжнародним режимом (демілітаризовані, нейтралізовані зони, зони миру).
22. Загальна характеристика Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.
23. Сторони в міжнародних договорах.
24. Вираження згоди на обов’язковість міжнародного договору.
25. Внесення змін до міжнародних договорів, припинення договорів та призупинення їх дії.
26. Порядок призначення глави дипломатичного представництва.
27. Дипломатичні привілеї та імунітети.
28. Функції консульської установи.
29. Поняття, склад та функції спеціальних місій.
30. Поняття, склад та функції представництв держав при міжнародних організаціях.

Питання до третього завдання білету:

1. Поняття приватноправових відносин міжнародного характеру та види іноземного елементу в них.
2. Міжнародний договір як джерело міжнародного приватного права.
3. Звичай як джерело міжнародного приватного права. Значення звичаїв у регулюванні відносин міжнародної торгівлі, мореплавства та міжнародних розрахунків.

4. Внутрішнє (національне) законодавство України як джерело міжнародного приватного права.
5. Особливості правового статусу іммігрантів, іноземців, які тимчасово перебувають на території України, біженців та осіб, яким надано політичний притулок, в міжнародному приватному праві.
6. Поняття особистого закону («національності») юридичної особи та критерії його визначення.
7. Поняття, теорії та види імунітету держави в міжнародному приватному праві.
8. Встановлення змісту і застосування іноземного права.
9. Поняття зворотного відсилання та відсилання до права третьої країни в міжнародному приватному праві.
10. Обхід закону в міжнародному приватному праві.
11. Застереження про публічний порядок та імперативні норми в міжнародному приватному праві.
12. Загальна характеристика Всесвітньої (Женевської) конвенції про авторське право 1952 року.
13. Загальна характеристика Міжнародної (Римської) конвенції про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм, організацій мовлення 1961 року.
14. Загальна характеристика Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 року.
15. Загальна характеристика Угоди СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994 року.
16. Матеріальні та формальні умови укладання шлюбу та підстави розірвання шлюбу в різних країнах.
17. Порядок укладання шлюбу громадянами України з іноземцями як на території України, так і за її межами.
18. Визнання шлюбу, укладеного за кордоном, та визнання розірвання шлюбу, що мало місце за кордоном.
19. Особливості колізійного регулювання усиновлення в міжнародному приватному праві
20. Особливості колізійного регулювання аліментних зобов’язань в міжнародному приватному праві.
21. Загальна характеристика Конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей 1990 року.
22. Особливості застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні.
23. Трудові права громадян України за кордоном.
24. Роль і значення договорів про правову допомогу в справах щодо спадкування за кордоном.
25. Правовий режим відумерлої спадщини у міжнародному приватному праві.

26. Особливості спадкування за законом та за заповітом у міжнародному приватному праві.
27. Зміст правила «закону суду» (lex fori) у міжнародному цивільному процесі.
28. Міжнародна підсудність (юрисдикція) цивільних справ з іноземним елементом: поняття, види та способи визначення.
29. Правове регулювання надіслання та виконання іноземних судових доручень в Україні.
30. Визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні.

Приклад залікового білету

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу

галузь знань: 29 «Міжнародні відносини»
спеціальність: 292 «Міжнародні економічні відносини»
освітня програма: «Міжнародна електронна комерція»
Семестр: 5
Форма навчання: денна
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)
Навчальна дисципліна: «Міжнародне приватне і публічне право»

ЗАЛІКОВИЙ БІЛЕТ № 1

1. Поняття та види суб'єктів міжнародного публічного права. Міжнародна правосуб’єктність (10 балів).
2. Міжнародне публічне право як особлива система права (15 балів).
3. Види та форми міжнародно-правової відповідальності (15 балів).

Затверджено на засіданні кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки

протокол № 1 від “26” серпня 2020 р.

Завідувач кафедри _____ Л. В. Новікова
підпис

Екзаменатор _____ С.С. Здоровко
Підпис

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. (поточна редакція від 30.09.2016). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 20.08.2018).
2. Загальна декларація прав людини ООН: Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права ООН: Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_04 (дата звернення: 20.08.2018).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права ООН Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 20.08.2018).
5. Віденська конвенція про дипломатичні зносини: Міжнародний документ від 18.04.1961 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_048 (дата звернення: 20.08.2018).
6. Віденська конвенція про консульські зносини: Міжнародний документ від 24.04.1963 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_047 (дата звернення: 20.08.2018).
7. Віденська конвенція про спеціальні місії: Міжнародний документ від 08.12.1969 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_092 (дата звернення: 20.08.2018).
8. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру: Міжнародний документ від 14.03.1975 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_254 (дата звернення: 20.08.2018).
9. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: Міжнародний документ від 23.05.1969 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 20.08.2018).
10. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями: Міжнародний документ від 21.03.1986 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a04 (дата звернення: 20.08.2018).
11. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів: Міжнародний документ від 23.08.1978 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185 (дата звернення: 20.08.2018).
12. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів: Міжнародний документ від 08.04.1983 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_072 (дата звернення: 20.08.2018).

13. Конвенція Організації Об’єднаних Націй з морського права: Міжнародний документ від 10.12.1982 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057 (дата звернення: 20.08.2018).
14. Угода про застосування Частини XI Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 року: Міжнародний документ від 31.07.1994 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_183 (дата звернення: 20.08.2018).
15. Конвенція відносно міжнародного управління майном осіб, які померли: Міжнародний документ від 02.10.1973 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_924 (дата звернення: 20.08.2018).
16. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: Міжнародний документ від 22.01.1993 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (дата звернення: 20.08.2018).
17. Кодекс міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте): Міжнародний документ від 20.02.1928 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_419 (дата звернення: 20.08.2018).
18. Конвенція, що передбачає єдиний закон про форму міжнародного заповіту: Міжнародний документ від 26.10.1973 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b13http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126 (дата звернення: 20.08.2018).
19. Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів: Міжнародний документ від 05.10.1961 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_424 (дата звернення: 20.08.2018).
20. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об’єктами: Міжнародний документ від 29.03.1972 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126 (дата звернення: 20.08.2018).
21. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах: Міжнародний документ від 15.11.1965 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_890 (дата звернення: 20.08.2018).
22. Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах: Міжнародний документ від 18.03.1970 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_922 (дата звернення: 20.08.2018).
23. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності: Міжнародний документ від 14.07.1967 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169 (дата звернення: 20.08.2018).
24. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів: Міжнародний документ від 24.07.1971 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051 (дата звернення: 20.08.2018).
25. Всесвітня конвенція про авторське право 1952 року: Міжнародний документ від 06.09.1952 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_052 (дата звернення: 20.08.2018).
26. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм, організацій мовлення: Міжнародний документ від 26.10.1961 р.

URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763 (дата звернення: 20.08.2018).
27. Конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм: Міжнародний документ від 2910.1971 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_124 (дата звернення: 20.08.2018).
28. Паризька конвенція про охорону промислової власності: Міжнародний документ від 20.03.1883 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_123 (дата звернення: 20.08.2018).
29. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків: Міжнародний документ від 14.04.1981 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_134 (дата звернення: 20.08.2018).
30. Конвенція про право, що застосовується до аліментних зобов'язань: Міжнародний документ від 02.10.1973 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_426 (дата звернення: 20.08.2018).
31. Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей: Міжнародний документ від 18.12.1990 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_203 (дата звернення: 20.08.2018).
32. Договір про закони щодо товарних знаків: Міжнародний документ від 27.10.1994 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_102 (дата звернення: 20.08.2018).
33. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї: Міжнародний документ від 18.08.1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_175 (дата звернення: 20.08.2018).
34. Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенція про охорону ріки Дунай): Міжнародний документ від 01.06.1994 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_800 (дата звернення: 20.08.2018).
35. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду: Міжнародний документ від 26.06.1945 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 20.08.2018).
36. Римський статут міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ від 17.07.1998 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 20.08.2018).
37. Договір про Антарктику: Міжнародний документ від 01.12.1959 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_224(дата звернення: 20.08.2018).
38. Договір про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику Міжнародний документ від 04.10.1991 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_645 (дата звернення: 20.08.2018).
39. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла: Міжнародний документ від 27.01.1967 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480 (дата звернення: 20.08.2018).
40. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності: Міжнародний документ від 15.04.1994 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (дата звернення: 20.08.2018).

41. Заключний акт Наради з Безпеки і Співробітництва в Європі: Міжнародний документ від 01.08 1975 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 20.08.2018).
42. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй: Міжнародний документ від 24.10.1970 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 20.08.2018).
43. Манільська декларація про мирне вирішення міжнародних спорів: Міжнародний документ від 15.11. 1982 р. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_568(дата звернення: 20.08.2018).
44. Декларація про надання незалежності колоніальним державам та народам: Міжнародний документ від 14.12.1960 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_280 (дата звернення: 20.08.2018).
45. Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об’єднаних Націй про права корінних народів: Міжнародний документ від 13.09.2007 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l56 (дата звернення: 20.08.2018).
46. Про проголошення незалежності України: Акт від 24.08.1991 р.№ 1427-XII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12 (дата звернення: 20.08.2018).
47. Декларація про державний суверенітет України: Декларація від 16.07.1990 р. № 55-XII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12 (дата звернення: 20.08.2018).
48. Кодекс законів про працю: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 20.08.2018).
49. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 20.08.2018).
50. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 20.08.2018).
51. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15 (дата звернення: 20.08.2018).
52. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1543-12 (дата звернення: 20.08.2018).
53. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 р. № 1777-XII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12 (дата звернення: 20.08.2018).

54. Про дипломатичну службу: Закон України від 07.06.2018 р. № 2449-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19 (дата звернення: 20.08.2018).
55. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 р. № 761-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19 (дата звернення: 20.08.2018).
56. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. №2709-IV. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15 (дата звернення: 20.08.2018).
57. Про Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні: Указ Президента України від 10.06.1993 р. № 198/93. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198/93 (дата звернення: 20.08.2018).
58. Про Консульський статут України: Указ президента України від 02.04.1994 р. № 127/94. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94 (дата звернення: 20.08.2018).
59. Про Перелік посад, приписаних до дипломатичних рангів України: Указ Президента України від 26.03.2002 р. № 301/2002 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301/2002 (дата звернення: 20.08.2018).
60. Про затвердження Положення про дипломатичне представництво України за кордоном: Розпорядження Президента України від 22.10.1992 р. № 166/92-рп. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166/92-%D1%80%D0%BF (дата звернення: 20.08.2018).
61. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України та кількісного складу його колегії: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.1993 р. № 129. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-93-%D0%BF (дата звернення: 20.08.2018).

Основна література

1. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право: підручник. Харків: Одіссей, 2008. 704 с.
2. Безродній О. Г. Народи і нації, що борються за самовизначення, як суб’єкт міжнародного права. *Від громадянського суспільства – до правової держави:* тези VII Міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих вчених (Харків, 27 квітня 2012 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. С. 55–57.
3. Белогубова О. А., Мануилова Е.В., Трояновский А. В. Дипломатическое и консульское право: учеб.-метод. пособие / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Каф. междунар. права и междунар. отношений. О.: Фенікс, 2011. 214 с.
4. Блощаневич А. В. Основні принципи сучасного міжнародного права: систематизований огляд та характеристика. *Держава і право. Юридичні і політичні науки.* Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. Вип. 57. С. 473–479.

5. Будзінський Т., Гудь Б. Державний кордон України: нормативно-правове забезпечення ефективного управління та захисту. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини.* 2012. Вип. 30. С. 33–43.
6. Буткевич В. Міжнародне право: Основи теорії: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В. Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2012. 605 с.
7. Гринчак В. А. Дипломатичні засоби мирного врегулювання міжнародних суперечностей (міжнародно-правові аспекти): монографія / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 187 с.
8. Гулієв А. Д. Право зовнішніх зносин: навч. підручник. Київ: НАУ, 2012. 488 с.
9. Дахно І.І. Міжнародне приватне право: Навчальний посібник для студентів вузів / І.І. Дахно. 2-ге вид., стереотип. К.: МАУП, 2004. 312 с.
10. Денисов В. Н. Абсолютна відповідальність у міжнародному праві (тенденції розвитку). *Держава і право у світлі сучасної юридичної думки*: зб. наук. пр. на пошану акад. Ю. С. Шемшученка. До 75-річчя від дня народж. К., 2010. С. 426–435.
11. Денисова Д.О. Відповідальність міжнародних організацій: монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. І. Дмитрієва. Одеса: Фенікс, 2014. 323 с.
12. Кибенко Е. Р. Международное частное право: учеб.-практ. пособие. Х.: Эспада, 2003. 512 с.
13. Коваленко С. О. Види і форми міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій. *Публічне право.* 2014. № 2. С. 113–120.
14. Кравченко С. Р. Міжнародно-правове регулювання припинення міжнародних договорів: теорія і практика: монографія / Київ. нац. ун-т ім. ТарасаШевченка. К.: LAT & K, 2010. 241 с.
15. Кулеба Д. І. Міжнародна правосуб'єктність: теорія і її перспективи. *Альманах междунар. права.* 2010. Вип. 2. С. 70–83.
16. Леочко Т. В. Держави – основні суб'єкти міжнародного права. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського*: матер. третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листопада 2012 р.) / відп. за випуск М. І. Пашковський. Одеса: Фенікс, 2012. С. 103–106.
17. Литвиненко І. Л. Литвиненко І. Л. Визнання держав у міжнародному праві. *Університетські наукові записки.* 2005. № 1–2. С. 238–243.
18. Лунц Л. А. Курс международного частного права: в 3-х т. М.: Спарк, 2002. 1007 с.
19. Мельник А. Я. Правонаступництво України щодо міжнародних договорів СРСР / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Інститут законодавства Верховної Ради України. К.: Юридична думка, 2005. 424 с.
20. Міжнародне право XXI століття: сучасний стан та перспективи розвитку: кол. моногр. з нагоди 60-ліття В. М. Репецького / за ред. М. М. Микієвича; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів: ЛА «Піраміда», 2013. 320 с.

21. Міжнародне право: навч. посіб. для підгот. до іспитів / упоряд. І. В Тетарчук, Т. Є Дяків Т. Є. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 208 с.
22. Міжнародне приватне право. Загальна частина: підруч. / за ред. А.С. Довгерта і В.І. Кисіля. К.: Алерта, 2012. 376 с.
23. Міжнародне приватне право. Особлива частина: підруч. / за ред. А.С. Довгерта і В.І. Кисіля. К.: Алерта, 2013. 400 с.
24. Міжнародне приватне право: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / В.А. Бігун, Є.М. Білоусов, І.М. Жуков; за ред. проф. за ред. В.П. Жушмана та доц. І.А. Шуміло. Х.: Право, 2015. 320 с.
25. Міжнародне публічне право: підручник / В. М. Репецький та ін.; за ред. проф. В. М. Репецького; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ф-т міжнар. відносин. 2-е вид., стер. К.: Знання, 2012. 437 с.
26. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: навч. посіб. 2-е вид., змін. та допов. К.: КНТ, 2010. 344 с.
27. Сироїд Т. Л. Міжнародне право: навчальний посібник. Харків: ХНУВС, 2009. 336 с.
28. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за заг. ред. Теліпко В. Е. Київ.: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
29. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право: підручник. К.: Знання, 2012. 631 с.
30. Фединяк Г. С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право: підручник. 4-те вид., переробл. і допов. К.: Атіка, 2009. 500 с.
31. Черкес М. Ю. Міжнародне право: підручник. 6-те вид., виправ. і допов. К.: Знання, 2011. 397 с.
32. Чижмарь, Ю. В. Національне та міжнародне право: теоретико-правові проблеми: монографія. Харків: Диса плюс, 2015. 472 с.
33. Чорнобай Д. В. Міжнародна відповідальність за правомірну діяльність у європейському праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2011. Вип. 100(1). С. 240–246.
34. Щокін Ю. В. Роль міжнародно-правових звичаїв у формуванні імперативних норм міжнародного права. *Вісник НАПрН України.* 2007. № 1 (48). С. 242–251.
35. Юлдашев О.Х. Міжнародне приватне право: Теоретичні та прикладні аспекти. К.: МАУП, 2004. 576 с.
36. Brownlie, I. Principles of public international law. New York: Oxford University Press Inc., 2008. 760 p.
37. International Civil Procedure/ Ed. By C.Campbell. 2-ndEdition. N.Y.: Juris Publishing, 2011. 574 p.
38. Party Autonomy in International Property Law. – Munich: Sellier European LawPublishers, 2011. – 276 p.
39. P. Dumberry. State Succession to International Responsibility. Boston : Martinus Nijhoff, 2007. 517p . URL: https://search.library.utoronto.ca (Last accessed: 05.03.2018).
40. Shaw, Malcolm N. International Law. New York: Cambridge University Press, 2014. 981 p.

Допоміжна література

1. Авторське право і суміжні права. Європейський досвід: у 2-х книгах / За ред. А. С. Довгерта. К.: Видавничий дім – Ін Юре, 2001. Книга 1: 520 с.; Книга 2: 460 с.
2. Алямкін Р. В. Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2011. 196 с.
3. Антонович М. Міжнародне публічне право: навч. посібник для студ. вузів. Київ: Алерта, 2013. 307 с.
4. Ануфриева Л. П. Международное частное право. Общая часть. М., 2000. 246 с.
5. Ануфриева Л. П. Международное частное право. Особенная часть. М., 2000. 646 с.
6. Баймуратов М. О., Чорнолуцький Р. В. Міжнародне приватне (колізійне) право України: правосуб'єктність осіб (теоретико-методологічні аспекти): монографія. Суми: Унів. кн., 2009. 252 с.
7. Биркович Т. І. Правове регулювання дипломатичної служби в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». Запоріжжя, 2007. 187 с.
8. Білаш О. В. Святий Престол та Мальтійський Орден як суб'єкти міжнародного права: особливості правосуб'єктності державоподібних утворень. *Часопис Київського університету права*. Київ. 2015. № 2. С. 336–339.
9. Буткевич В. Г. «Генеза доктрини міжнародної правосуб'єктності індивіда». *Право України.* 2010. № 2. с. 44-54.
10. Галущенко Г. В. Питання міжнародного приватного права у міжнародних договорах України про правову допомогу. К.: Видавництво «Юстініан», 2005. 472 с.
11. Градова Ю. В. Міжнародний договір як об'єкт правового моніторингу. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2013. № 2. С. 32–34.
12. Далявська Т. П. Невизнані держави в контексті державотворчих процесів та міжнародного визнання. *Держава і право. Юридичні і політичні науки.* 2014. Вип. 66. С. 345–353.
13. Дмитрієв А. І., Дмитрієва Ю. А., Задорожній О. В. Історія міжнародного права: монографія / Укр. асоціація міжнародного права, Інститут міжнародних відносин Київського національного ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, Укр. держ. ун-т фінансів та міжнародної торгівлі. Київ: Промені, 2008. 384 с.
14. Ерпылѐва Н. Ю. Источники международного частного права: современные тенденции в развитии. *Государство и право.* 2009. № 12. С. 52–63.

15. Жукорська Я. М. Відповідальність міжнародних організацій за порушення міжнародно-правових зобов'язань: сучасний стан. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 2. С. 356–360.
16. Кармаза О. О. Міжнародне спадкове право. Науково-практичний посібник. К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2007. 328 с.
17. Київець О. В. Загальні принципи права у практиці Міжнародного кримінального суду та міжнародних трибуналів. *Право і безпека: науковий журнал.* 2011. № 2. С. 11–14.
18. Кисіль В. І. Міжнародне приватне право: питання кодифікації. К.: Україна, 2005. 480 с.
19. Кривак В.В. Міжнародно-правовий режим територіального моря: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2012. 195 с.
20. Лоссовський І. Будапештський меморандум як міжнародний договір, обов'язковий для виконання його гарантами. *Віче.* 2015. № 14. С. 28–31.
21. Льон О. І. Міжнародна правосуб'єктність Ватикану. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського*: матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / відп. за випуск к.ю.н., доц. М. І. Пашковський. Одеса: Фенікс, 2013. С. 63–67.
22. Мережко О. О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. К.: Юстиніан, 2010. 320 с.
23. Мечи Й. Иммунитеты и привилегии персонала представительств государств при международных организациях. *Вестник РУДН. Серия «Юридические науки».* 2014. Вип. 3. С. 235–240.
24. Міжнародне приватне право в Київському університеті: антологія: у 2 т. Т.1. 1835–1991 / за ред. А. С. Довгерта. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 495 с.
25. Міжнародне приватне право в Київському університеті: антологія: у 2 т. Т.2. 1992–2007 / за ред. А. С. Довгерта. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 791 с.
26. Міжнародне приватне право. Міжнародні договори України. Том 1 / відпов. ред. та упорядники А. Довгерт та В. Крохмаль. К.: «Port Royal», 2000. 992 с.
27. Міжнародне приватне право. Міжнародні договори України. Том 2 / відпов. ред. та упорядники А. Довгерт та В. Крохмаль. К.: «Port Royal», 2000. 1313 с.
28. Міжнародне приватне право: Науково-практичний коментар / ред. А.С. Довгерт. Х.: Одіссей. 2008. 352 с.
29. Міжнародний цивільний процес України: навчальний посібник. Практикум: за ред. доктора юридичних наук, професора С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2010. 328 с.
30. Мостиський А.Б. Міжнародно-правова основа державних кордонів України: дис. ... канд.юрид.наук:12.00.10 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка. К., 1993. 189 с.

31. Мохончук С.М. Міжнародна регламентація відповідальності за злочини проти миру та безпеки людства. *Юрист України.* 2012. № 1–2 (18–19). С. 76–81.
32. Музика А. І. Правовий статус дипломатичного представництва: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2009. 197 с.
33. Назаренко В. Поняття, сутність і види методів правового регулювання у міжнародному приватному праві. *Підприємництво, господарство і право.* 2011. № 1. С. 131–133.
34. Перепьолкін С. М., Сироїд Т. Л., Філяніна Л. А. Міжнародне право: словник-довідник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Сироїд Т. Л. Харків: Юрайт, 2014. 403 с.420 с.
35. Письменна В.О. Міжнародне право крізь призму солідаристського та структурно-функціонального підходів. Актуальні проблеми політики. - 2015. - Вип. 54. - С. 80-90.
36. Плахотнюк Н. В. Проблема застосування судами іноземного права. Іноземне право: «факт» чи «право»? *Бюлетень міністерства юстиції України.* 2011. № 7. С. 65–71.
37. Репецький В.М. Дипломатичне і консульське право: підручник; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Факультет міжнародних відносин. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2006. 372 с.
38. Сагайдак О.П. Дипломатичний протокол та етикет: підручник / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. 2-ге вид., випр. К.: Знання, 2012. 262 с.
39. Сазонова К. Л. Принудительные меры, контрмеры, санкции в международном праве: терминологические вопросы. *Евразийский юридический журнал*. Москва. 2013. № 11 (66). С. 16–18.
40. Степанюк А. А. Коментар Закону України «Про міжнародне приватне право» / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х.: Права людини, 2007. 263 с.
41. Степанюк А. А. Міжнародне приватне право: теоретичні аспекти правового регулювання / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х.: Майдан, 2005. 200 с.
42. Стешенко В.М. Оренда території в міжнародному публічному праві: дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2001. 196 с.
43. Талалаев А. Н. Право международных договоров. Действие и применение договоров. М.: Междунар. отношения, 1985. 294 с.
44. Терлецький Д. С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні: монографія / Д. С. Терлецький; Одес. нац. юрид. акад. О.: Фенікс, 2009. 232 с.
45. Топильницький М. В. Витоки інституту міжнародно-правового визнання держав у стародавньому світі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2011. Вип. 2. С. 59–68.

46. Трояновський О. Питання договірної відповідальності у міжнародному приватному праві. *Юридичний журнал.* 2011. № 9. С. 45–52.
47. Фединяк Г.С. Цивільно-правова природа транснаціональних корпорацій та їх договорів з приймаючою державою: монографія. К.: Атіка, 2008. 344 с.
48. Федчишин С. А. Дипломатичне представництво України за кордоном: сучасні проблеми організації та правового забезпечення: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Н. П. Матюхіної; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х.: ФІНН, 2011. 264 с.
49. Хмельова І. Є. Визнання та імунітет держав у міжнародному праві. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 3. С. 410–413.
50. Цимбрівський Т. С. Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2008. 244 с.
51. Цірат Г.А. Міжнародний цивільний процес: сучасний стан та перспективи міжнародно-правової уніфікації: монографія. Х.: Видавництво Іванченко І. С., 2013. 482 с.
52. Черняк Ю.В. Інститут підсудності в міжнародному приватному праві країн ЄС та України: монографія. К.: Прецедент, 2008. 276 с.
53. Чехович Т. Передумови та підстави виникнення міжнародно-правової відповідальності. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки.* 2010. Вип. 84. С. 31–35.
54. Чугаєнко Ю. О. Дипломатичний і міжнародний діловий протокол та етикет: навч. посіб. / Нац. акад. упр. К.: Нац. акад. упр., 2011. 164 с.
55. Шаповалова О.І. Сутність та типологія норм у міжнародних відносинах: аналіз з позицій концепції нормативної сили. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2013. № 2. С. 28–35.
56. Conflict of Laws in International Arbitration / Ed. by F.Ferrari, S.Kroll. Munich: Sellier European Law Publishers, 2010. 466 p.
57. Fitzgerald, Eliza. Helping states help themselves: rethinking the doctrine of countermeasures. Rethinking the Doctrine of Countermeasures. *MqLawJl*, 2016. № 5. URL: http://classic.austlii.edu.au/au/journals/MqLawJl/2016/5.html (дата звернення: 03.04.2018).
58. Hellquist, Elin. Regional Organizations and Sanctions Against Members. *KFG Working Paper Series.* 2014. No. 59. URL: http://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/kfgwp/wpseries/WorkingPaperKFG_59.pdf (дата звернення: 03.04.2018).
59. Higgins R. The Abuse of diplomatic Privileges and immunities: recent United Kingdom Experience. *American Journal of International law. 79 (461) Academic papers.* vol. 79, *645 p.* 2006. URL:https://www.ilsa.org/jessup/jessup07/basicmats/ajil_higgins_article.pdf (Last accessed: 05.03.2018).
60. Lookofsky J., Hertz K. European Union Private International Law / JosefLookofsky, Ketilbjorn Hertz. N.Y.: Juris publishing, 2009. 200 p.

Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. Верховна Рада України — www.zakon1.rada.gov.ua.
2. Міністерство закордонних справ - http://mfa.gov.ua/ua
3. Міністерство юстиції - https://minjust.gov.ua/ua
4. Конституційний Суд України - http://www.ccu.gov.ua/uk/index
5. Організація Об'єднаних Націй - http://www.un.org/
6. Європейський суд з прав людини - http://echr.coe.int/
7. Європейський союз - http://eeas.europa.eu/
8. Організація з безпеки та співробітництва в Європі - http://www.osce.org/
9. Рада Європи - http://www.coe.int/web/portal/home
10. Управління Верховного комісара ООН з прав людини - http://www.ohchr.org/
11. Національна парламентська Бібліотека України - http://www.nplu.org/
12. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського — www.nbuv.gov.ua
13. Київська центральна міська публічна бібліотека ім. Лесі Українки — http://lucl.lucl.kiev.ua
14. Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна — http://www.univer.kharkov.ua
15. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка – http://korolenko.kharkov.com